

SZAKDOLGOZAT

**EGY ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉG:
SÜTŐ ANDRÁS *ADVENT A HARGITÁN* CÍMŰ
DRÁMÁJÁNAK MOTÍVUMRENDSZERE**

Debrecen, 1994.

ISBN 978-963-08-4402-4

NÉV: BALÁZS ILDIKÓ

SZAK: MAGYAR-NÉMET

TÉMAVEZETŐ: MÁRKUS BÉLA

Köszönetet mondok **Dr. Márkus Béla** témavezető irodalomtanáromnak, aki dolgozatom megírásában segített,

Továbbá **Hoffmann István** nyelvész tanáromnak, aki a *Nyelvi vonatkozások* című fejezetet javította.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés

A Nagy Romlás

I. Néprajzi motívumok

A. Madármagyarázó

B. Színszimbolika

C. Számmisztika

D. Népdalok

E. Népszokások

II. Bibliai, zsoltáros motívumok

A. Parafrazált igehelyek

B. Bibliikus kifejezések, utalások

C. Egyházi, vallásos énekek

III. Irodalmi utalások

A. Saját írásművészetén belüli előre- és hátrautalások

B. Irodalmi utalások

IV. Nyelvi vonatkozások

A. Személynevek

B. Tájszavak

C. Közmondások, szólások

D. Szitkozódások

E. Nyelvi invenciók

V. A szorongatottság motívumai

Befejezés

Felhasznált irodalom

BEVEZETÉS

Sütő András mesei, balladai hangvétellő drámáját immár több mint nyolc éve¹ ismeri az anyaországi színházlátogató, színdarabolvasó. Szőkebb hazájának olvasóközönsége csak annyit tudott róla, hogy Sütő drámái a nyolcvanas években már nem jelenhetnek meg odahaza, hanem „kilopták” őket Magyarországra, hogy ott szólhassanak a már szólni sem merők szorongatottságáról.

Az *Advent a Hargitán* címő drámát a *Tisztatáj*, 1985/12. száma közölte. A darabot a Nemzeti Színház az eredetileg 1985. december 20-i tervezett időpont helyett 1986. január 2-án mutatta be Sík Ferenc rendezésében. Az 1987-ben Ablonczy László által sajtó alá rendezett drámaváltozat jelentősen eltér a *Tisztatáj*-beli változattól, valamint a színházi előadás szövegétől. Sütő András ezt a szöveget tekintette véglegesnek.

1986-ban számos méltatás, ismertetés és kritika jelenet meg a drámáról a magyarországi lapokban. Barta András (*Magyar Nemzet*, 1986. január 11. 9) a dráma nyelvére, a „világos beszéld” romolhatatlan, tiszta csengésére hívja fel a figyelmet. Almási Miklós (*Népszabadság*, 1986. január 17. 7) szerint e mű a „nyelv drámája”, a „nyelv poézise”. „mindig is csodáltam az erdélyi írók veretes, ősi nyelvrétegeket jelen időben is köznapi természetességgel megszólaltató művészetét. Sütő most is e varázslattal veszi le lábáról a nézőt” – írja Almási. A drámai kifejlés pedig Sík Ferenc rendezésének köszönhetően nem sınıli meg a „nyelv poézisének csapdáját”. Valóban veszélyeztetné a drámai kifejlést a sziporkázó nyelv? Sík Ferenc „a *szavak színházából* megpróbált folklór-ihletéső énekes, táncos *látványszínházat* teremetni” – írja Földes Anna (*Nők Lapja*, 1986/4. 27-28). Így hát szerző és rendező együttműködése egyensúlyt teremtett, s maradandó élményt nyújtott a nézőközönségnek.

¹ Aktualizálás: 1994-ben már nyolc éve játszották Magyarországon, azóta a folyamatosan játsszák, immár negyed évszázada.

Hogy mit vitt magával a néző? – veti fel a kérdést Ablonczy László (*Tiszatáj*, 1986/3). „A gondolat súlyát”. Csakugyan a dráma egyszeri látásra, olvasásra nem fedi fel annak mélyrétegeit. Pedig sorai közül igen sokrétű motívumrendszer fejthető fel. Ablonczy László ízelítőt is ad belőlük: visszatekint a jelen szövegből Tamási Áron világába, s az *Ósvigasztalás*, *Énekes madár*, *Csalóka szivárvány* szerzőjét nevezi meg fő ihletőként, kedvelt elődként a Sütő András számára. A Tamási világa más, új megvilágításban kel életre, mintegy azt példázva, hogy a „klasszikus, formatisztelő, erkölcsi cselekvési útmutatással szolgáló dráma” a Tamási-vonal folytatása – írja Cs. Nagy Ibolya (*Film, színház, muzsika*, 1986/2. 4-5).

A drámának a műfajon belüli kategorizálására is számos kísérlet született. Barta András felhívja a figyelmet arra, hogy a cím által sugallt „*hargitai mese*” meghatározásnál sokkal helyénvalóbb a *ballada* műfajába utalni a drámát. Ablonczy László szerint Tamási „példázatos játékát” Sütő András „metaforikus sorsdámává” bővítette. Kamaradrámának definiálja, mely a „drámai gondolat irányába tart”.

A fenti cikkek szerzői a drámának a magyar irodalmon belüli elhelyezését is megkísérlik. Egyetértenek abban, hogy a mesei-balladai jelleg dominál a darabban, s hogy motívumrendszere igen kiterjedt, átfogó, hogy rengeteg utalást tartalmaz, melyekkel a szerző csak úgy brillíroz a műértő néző/olvasó előtt. Sütő András minden drámája sokrétű, sokjelentésű motívumrendszert foglal magába, mely egyik műből a másikba vándorol; hol egyikben, hol másokban lelhetők fel motívumai. Ez a dráma élesen elüt az előzőektől meg az ezt követő Ugató madártól abban, hogy a korábban domináns biblikus-zsoltáros motívumokat itt a néprajzi és irodalmi telítettségűek háttérbe szorítják.

Hogyan vázolható az Advent a Hargitán motívumrendszere? Előfordulás számát illetően a legtekintélyesebb helyet a *Nagy Romlás* szimbolikus motívum foglalja el.

Negyvenháromszor fordul elő a drámában. A többi motívum – sokrétősége miatt – már csak témakörökbe sorolva közelíthető meg. Ezek a témakörök a következők:

Néprajzi motívumok;

Bibliai, zsoltáros motívumok;

Irodalmi utalások;

Nyelvészeti, stilisztikai vonatkozások;

A szorongatottság motívumai.

A Nagy Romlás²

A színdarabban való sokszori előfordulása után az olvasó, néző értelmezni próbálja. Berkes Erzsébet (*Kritika*, 1986/4. 27-28) szerint a néző érzi, hogy a darab folyamán manipulálják. Egyvalamiről beszélnek a színpadon, és másvalamire gondolnak. S a néző is hajlik arra, hogy másvalamire gondoljon – írja Berkes Erzsébet. A *Nagy Romlás* szimbolikus motívum jelentése sokrétű, s e jelentési telítettségből próbálunk most bemutatni valamennyit.

Berkes Erzsébet megpróbálta lokalizálni e helyet: „A földrajz ugyan *Fertőtető*, *Kakukkhegy* néven jegyzi a hegyvonulat csúcsait, a hógörgeteget azonban *rontásnak* is nevezik.” Íme, egy etimológiai, jelentéstani rokonításon alapuló megközelítés. Sütő András viszont így nyilatkozik róla: „A madarasi csúcstól északra esik – mert alacsonyabb is – a titokzatos Kicsi Romlás. Színhátékomban törvényszerűleg kíváncszott melléje a *Nagy Romlás* is. A képzeletbeli” (Sütő András: *Advent a Hargitán. Járom játék*. Budapest, 1987. 217).

A továbbiakban pedig így folytatja: „Ami pedig a *Nagy Romlást* illeti: ne keressétek a térképen. Mert az bennünk van. S a régi természete szerintem mivel romlásból a kicsire mindig csak nagyobb jön, sohasem kisebb” (i.m. 218).

E gondolattársítás után értelmezési javaslattal is él a szerző: „Emberi létünk lavinaveszedelmeit – ha megpróbáltuk is csönddel csitítani – el nem kerülhettük. Mert akárhogy helyezkedtünk is: mindig alattuk maradtunk, ha egyszer oda rendelt a sors. Békésebb nyughelyet keresve elvándorolhat a madár, a kárpát gímszarvas, szélfúttá magvaink útján még a gyökeres fa is, ám kegyes-kegyetlen szülőföldjét lélekcsonkulás nélkül az ember el nem hagyhatja” (i.m. 219).

² Ez a fejezet megjelent: Balázs Ildikó, *Egy értelmezési lehetőség: Sütő András Advent a Hargitán című drámájának motívumrendszere*. = *Iskolakultúra*, szerk. GÉCZI János, VI. évf. (1996. június-július). 66-74.; hivatkozásként említi Ablonczy László, *Nehéz álom. Sütő András 75 éve*. Budapest, 2002. 363-364.

Ezek az értelmező sorok, akár egy összefoglaló tanulság ütik szíven az olvasót: evvel magyarázható Bódi Vencel tíz évig tartó haragja idegenbe szakadt, nem anyanyelvi környezetet vállaló lánya iránt, a nyelvromlást, -pusztulást választó szerelmes Mária iránt. Nyelvromlás? – Íme, egy visszautalás: Sütő András *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* című esszéregényében a gyermek-szeparációs kísérletet végző II. Henrik császár példája félelmetes. Salimbene atya szerint a kísérleti gyermekek belehaltak a szótlanságba, a szóínségbe a néma dajkák mellett. Darwin szerint az újrakezdés félelmetes útját választották: visszatértek az ősi kezdethez, a majomnyelvhez (*Engedjétek hozzám jönni a szavakat*, 58).

Kevésbé félelmetes, inkább fájdalmas az *Anyám könnyű álmot ígér* című regényében a mezőségi falvak nyelvromlásának felismerése, számbavétele. A gyermek Sütő András rádöbbenése, hogy Arany János *Toldija* a nyelv rengetegének „valódi zúgása”. A saját környezete által beszélt nyelv pedig csak koldulni járhat ahhoz a káprázatos gazdagsághoz, mely Szenczi Molnár Albert, Arany János, Tamási Áron nyelvi igényességével szólal meg. *Az anyám könnyű álmot ígér* című művében F. bátyját idézi. Döbbenetes a hatás: az *Ómagyar Mária-siralom* affrikátái hangzanak, e nyelvváltozatot a moldvai csángóhoz hasonlóan nem érintett a nyelvfejlődési palatalizáció, s a nyelvújítás elmaradván, a foghíjakat román szavak töltik ki: „Jött a *procesz* a *tribunáltól*, nagy megbusultam, enni se adtam a kucsának, csak ugatott a *szpurkát* éhes *dzsomorra*.” (*Anyám könnyű álmot ígér*, 18).

A nyelvi romlás mindig visszatérő, fájdalmas témája Sütőnek. *Sikaszói fenyőforgácsok* című írásgyűjteményében is visszanyúl hozzá (*Újabb kölcsönszavainkról* című írása).

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában a *romlik* szócikkely a *ront* szót is tartalmazza, jelezve e két szó nyelvtörténeti együvé tartozását. A *romlik*, melyre írásos előfordulás már a XIII. századból is van, többjelentésű szó. A szótárban felsorakoztatott tíz jelentést Sütő András szóalkotása szinte mind tartalmazza: 1. 'leomlik, beomlik'; 2. '<erkölcsileg> lezüllik, hanyatlik/ <tekintélyben, hatalomban stb.> alábbszáll, gyengül'; 3.

'elpusztul, tönkremegy/ elenyészik, elmúlik'; 4. 'törik, zúzódik/ szétmállik, porlad, széjjelhasadozik/ kopik'; 5. 'megbetegedik'; 6. 'kedvezőtlenebbé válik/ rossz irányban változik, rosszra fordul'; 7. 'penészedik, rothad/ erjed, poshad'; 8. 'értékéből veszít, értékét veszti'; 9. 'ügyel-bajjal bevergődik valahová, kivergődik valahonnan'; 10. 'lesoványodik'.

Sütő András drámájában a Nagy Romlás szó szinte végigjátszik e jelentéseken. Megszorítás talán csak a 10. jelentésre vonatkoztatható: a 'lesoványodás', az 'öregedés' jelentése áttevődik Árvai Réka személyére, akit a büntudat, a fájdalom nem ereszt el húsz évig a Nagy Romlás tájékáról.

'Lavina, hógörgeteg' értelemben már az 1. pontban feltűnik a valós, tényleges jelentés: 'omlik'. A székely nyelvjárások – akárcsak a régi nyelv – gyakran használják ma is a *ront* szót az *ont*, a *romlik* szót pedig az *omlik* helyett (lerontja a házat, ránk romlik a magasság). Nem célunk nyelvészti tanulmány írása, mégis szükséges e nyelvészeti kitekintés, hogy értelmezni tudjuk már elfeledett s élő jelentéseiben e szót.

Az utolsó nyelvészkedő állomás a *ront* szó jelentéseinek számbavétele ugyancsak *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárából*:

1. 'tönkretesz, elpusztít/ rombol, romba dönt'; 2. 'zaklat, bántalmaz/ szidalmaz'; 3. 'erkölcsileg zülleszt/ hatalmában, tekintélyében gyengít'; 4. 'valakitől valakit, valamit eltávolít, elhárít, elidegenít'; 5. '<szüzességet> elvesz/ <szüzességétől> megfoszt'; 6. 'tör, összezúz/ porhanyít'; 7. 'cáfol'; 8. '<egyezséget, törvényt, ünnepet stb.> szeg'; 9. '<fegyvert, egyéb tárgyat> valakinek a testébe vág'; 10. '<házat, boltot> feltör, kifoszt/ <tárgyakat> felforgat, <helyükről> kidobál'; 11. '<testrészt a felületén horzsolással, nyomással> feltör, kisebesít'; 12. 'tép, szaggat/ koptat, elhasznál'; 13. 'hirtelen megjelenik valahol, előjön valahonnan, megy, lendül, lódul valahová'; 14. '<büvöléssel-bájjal, boszorkánysággal> beteggé tesz'; 15. '<földet> feltör, felszánt'; 16. '<történést, állapotot, körülményeket> rosszra fordít, kedvezőtlen irányba terel'; 17. 'értéktelenebbé, kevésbé élvezhetővé vagy

használhatatlanná tesz’; 18. ’<valakinek a szavába> belevág/ <valakinek a szándékát, tervét> meghiúsítja, akadályozólag közbelép’; 19. ’fölaprít, fölvág’; 20. ’fölvált <forintot>’.

Ha számba vesszük a hosszú jelentéssort, feltűnik néhány helyen a jelentésbeli egyezés a *romlik-ront* szavak között, a különbség nyilván csak a *ront* szó faktitív (műveltető) módjában áll a *romlik* cselekvő módjával szemben. A *ront* ige mégis hat jelentéssel gazdagabb, mint a *romlik*, s így néhány megszorítást kell alkalmazni a Sütő András szóalkotására vonatkoztatva. Ilyen módon kizárható a ’zaklat/ bántalmaz/ szidalmaz’ jelentés – vagy csak áttételesen vehető fel az értelmező jelentéssorba –; hasonlóan a ’testileg bántalmaz’, valamint a ’fölaprít’ és a ’pénzt felvált’ jelentések is. Pregnáns viszont a mi szempontunkból a bájolásra, boszorkányságra utaló jelentés, mely a Réka alakjával sorosan összefonódik. Az Arany-balladát asszociáló ’ünneprontás’ is jelentős a mű szempontjából: címértelmező, mondanivalót összefoglaló szerepe lehet. Berkes Erzsébetet idézve: „a Hargitán örök az advent, de sohasincs karácsony, s a megváltás teljesen elmarad” (Kritika, 27-28).

Az irodalom berkeibe visszatérve vizsgáljuk meg a *Nagy Romlás* szószerkezetet. Nagybetűs, akár az Ady-szimbólumok. Magától adódik az *Új s új lovat* című vers Nagy Nyilával való képzettársítás: „A Nagy Nyíl kilövi alóla/ Kegyelmed egy-egy szép lovát...”; „A Nagy Nyíl az útját kiszabta,/ S akit a Nagy Nyíl útja bánt,/ Hadd, ó, Uram, szépülten futni/ Megérkezett gyanánt”.

Ha szimbólum, akkor tartózkodjunk a lefordításától: a *Nagy Nyíl* értelmezésével sokan próbálkoztak, arról sokat írtak már, azonosították a Sorssal, Végzettel, Balszerencsével és Hatalommal, de Ady minden bizonnyal egyik jelentésnél sem állapodott meg. Hogy Sütő *Nagy Romlása* esetében e paradoxont, tehát az értelmezés lehetetlenségét feloldhassuk, adjunk – a műimmanencia törvényét figyelembe véve – legalább a képzettársításnak szabadságot. Vizsgáljuk meg a drámán belüli előfordulási helyeket!

1. Az első részben már rögtön a szerzői utasításban megjelenik: „Bódi Vencel boronaháza a Hargitán, a *Kicsi Romlás* nevű szurdok fejeinél” (225). Tehát ez az a vízmosásos szakadék, amely feltérképezhető a valóságban. „A ház sarkától kezdődőleg jobb oldalt szédítő sziklahasadék: a *Nagy Romlás*, ugyancsak hóval borítottan [...]. Aki bal oldalról jön: a *Kicsi Romlás* kaptató ösvényén jut a ház bejáratához. Amikor a függöny fölmeleg, Csudalátó Dániel és Bódi Vencel a *Kicsi Romlás* kaptató ösvényén igyekszik a ház bejáratához...” (225). Íme, a megrajzolt kulissza, és emberek is mozognak már a színpadon. A *Kicsi Romlás* járható, a *Nagy Romlás* olyan, akár a pokol tornáca. A boronaház az elemekkel dacoló emberi vakmerőség jelképe. Dacos ellenkezés a természet vastörvényeivel. A helyzetkép a veszélyen túlmutatva is jelképes: emberi lét szűken behatárolt korlátok között. Az ember itt úgy él, akár a havasi gyopár. S a dráma itt az abszurdba/abszurdoidba játszik át: lehet-e emberi létet ennél lehetetlenebb helyre lokalizálni, lehet-e az emberi életteret jobban beszűkíteni, mint erre a Bódi Vencel által maga lakott boronaházra?

Beszűkítettség, lefokozottság, veszélyeztetettség. A házhoz feljutni életveszélyes úton lehet (a *Kicsi Romlás* mentén), s onnan pedig nincs tovább: ott tátong a *Nagy Romlás* szakadéka.

2. Vajon milyen messze van egy emberlakta helység? A választ Csudalátó Dániel adja meg, útítársát figyelmeztetve egyben: „Kétórányi járásra vagyunk a falutól, közöttünk csak az Isten és a *Nagy Romlás*, köröttünk csupa vadon és farkasordítás...” (227-228). Az emberek oly messze vannak, hogy a természet őselemei közt már csak az Isten és az Istennel párba állított elemi rossz, a Sátánt sugalló *Nagy Romlás* uralkodik. Ily módon felfogható uralkodónak, hatalomnak, negatív erőnek. A természeti környezet is ezt a képzettársítást indukálja: *A magyar Ugaron* tája tűnik föl képzeletünkben: az „elvadult táj”, a „vad mező”, „vad indák”, melyekre a *vadon* szó is utal. A farkasordítás meg a téli táj folytán Petőfi *Farkasok dala* című verse villan fel.

3. Majd ismét Adyt idézi a következő kép: „...látván őket, megfagy bennem a vér, mert a Nagy Romlás peremén sétálnak!” (229). A fokozott veszélyeztetettségnek az emberi érintkezés, együttlét szab végzetes határt. A megsemmisülést, a zuhanást sugallják e sorok, akár Ady verse: „Vad szirttetőn mi ketten/ Állunk árván, meredten,/ állunk összetapadtan,/ Nincs jajunk, könnyünk, szavunk:/ Egy ingás és zuhanunk” (*Vad szirttetőn*). A jajtalanúság, könnytelenség, szótlanság veszélyesen kísért a Sütő-drámában is: az emberi lét egyetlen lehetséges, megengedett formájaként.

4. Tovább bővül a jelentés egy népmesei árnyalattal: a népmesei hármastánc próbatételek során gyakran találkozunk meg-nem-szólalási próbával. Andresen *A kis hableánya* csodálatos szirénhangját adja cserébe, hogy emberi lény lehessen belőle; s a némasága alóli feloldozás csak szerelme – aki miatt mindezen szenvedést vállalta – meggyilkolásával lehetséges. Hasonló „próbatétel”-el találkozunk *Mózes I. könyvében*, bár itt nem meg-nem-szólalás, hanem oda-nem-nézés a próba: a Lótót Szodomából kimenekítő angyalok parancsa szerint a menekülőknél nem volt szabad hátranézni a pusztuló városra. „És hátra tekint az ő felesége, és sóbálvánnyá lőn” (I. Mózes, 19: 26). A bibliai képzetársítás ilyen módon válik érthetővé: „Vigyázz, hogy mész el a Nagy Romlás alatt. Ha maga az Isten szólít, neki se válaszolj – mondja Bódi. – Mert ő is csak próbát tesz velünk. Melyikünk ahogy kinyitja a száját, ereszti ránk a suvadást” (231).

5. A következő oldalakon a búcsúzó Mária emlékképe jelenül meg: „Isten áldja. Ne féltsen engemet. A Nagy Romlás alatt szép csendben fogok elmenni. Nem fogok sírni. Úgy fogok elmenni, ahogy tanított, édesapám. Fűszál hegyén, ha lenne még fűszál a jégösvényeken...” (233-234). A csend, a kényszerű hallgatás léttörvény. A gyerekek is e léttörvényhez igazodnak, ebben a kényszerállapotban nevelkednek. A törvény megszegése magával a megsemmisüléssel lenne egyenértékű. A helyzet ellentéte, mely pontosan az el-nem-hallgatás kényszerűsége folytán asszociálódik, a *Jó Csönd-herceg előtt* helyzetképe:

„Holdfény alatt járom az erdőt./ Vacog a fogam s füttyörések./ [...] Óh, jaj nekem, ha elnémulnék,/ vagy fölbámulnék, föl a Holdra:/ Egy jajgatás, egy roppanás./ Jó Csönd-herceg/ nagyot lépne és eltiporna”.

6. Vencel bácsi borongós homloka, „akár a Nagy Romlás” (235) – mondja Réka. A kifejtett főnévi metafora a zord, zimankós téli tájjal azonosít egy lelkiállapotot. Az érzelem kifejeződése az összeráncolt homlokon: érzelmi állapot megjelenítése testrészt megnevezésével – rész által az egész kifejeződése, azaz szinekdoché, pars pro toto.

7. A boronaházba érkező Rékát e kérdéssel fogadja Bódi: „Azt mondd meg inkább, hogy jöttél te föl egyedül a Nagy Romlás völgyén?” Réka válasza: „Nagy bátran, de telve minden pillanatban ijedelemmel” (236). A veszedelem túlélése, a lehetetlen legyőzése az egyetlen fennmaradási lehetőség. A kérdésre adott válasz a ritmikai és tartalmi hasonlóság folytán Vörösmarty lüktető sorait idézi: „Megfogyva bár, de törve nem” (*Szózat*).

8. A lefokozott lét törvényei az érzelmi megnyilvánulásokat is kiirtották: „Lépted ne *döndüljön* a Nagy Romlás alatt, és szíved ne *konduljon* az örömtől, hogy várlak” (237) – figyelmezteti Réka Gábort, miközben mondatában parádéznek a hangutánzó szavak, mintegy előre kárpótolva a csendháborítási tilalmat, mely majd Gáborra nehezedik.

9. A következőkben a Nagy Romlás egy metafora része ismét: a folyton felidézett gyermekkor, a múltba tekintés veszedelmes is lehet. „Ahogyan te ragadsz meg folyton a gyermekkor szakadékában, akár a Nagy Romlás aljában” (238). A szerző anticipálja, előre sejteti a veszedelmet: a múltidézés, múlthánytorgatás lesz a bonyodalom kiváltó oka.

10. A múlt kárhoztatható ilyenképpen. Réka megátkozza az emlékeket: „Mindennek az emléke vesszen a Nagy Romlásba, kerüljön mindörökre hó alá, lepje be vastagon a feledés!” (246). Akár egy ráolvasás, úgy hatnak az ismétlődő, a gondolatrítmus folytán egymásra tornyosuló sorok. A Nagy Romlás a feledés szakadéka immár – metafora formájában.

11. A feledés lehet jótékony hatású is, mint a szépen pilinkéző porkahó. Gábor egy személyben plébános is, a menyegzői misét óveretű szakrális nyelven celebrálja: „Atyámfia! Zetelaki Gábor és Árvai Réka ez máj betlehemes napon eljegyezték egymást, miáltal is a házasság szakramentumát kívánják betölteni. Legyetek tanúi magatok is az én tanúságomnak: aki keresi, megtalálja a másikat, még ha befűjták is a régi ösvényeit a Nagy Romlás porkahavai” (256). Hasonló esketési szöveget hiába is keresnénk bármilyen liturgiában. Csupán a házasság szentségének említésével emlékeztet e szöveg egyházi esküvői szertartásra. Az írói fikció a mese világába visz e helyen: a hűség elnyeri jutalmát, a jó legyőzi a gonoszt még akkor is, ha az a gonosz a Nagy Romlás maga. „Keressetek és találtok, kérjete és megadatik néktek” – sugallják Gábor szavai (*Lukács evangéliuma*, Jézus példabeszédei).

12. Mint palackba zárt dzsinn, megidézésre előtermő rossz szellem, úgy tűnik fel a továbbiakban a Nagy Romlás. „Mondd! Vagy akkorát kiáltok, hogy betemet mindkettőnket a Nagy Romlás” (257) – vonja felelősségre Gábor Rékát. A Nagy Romlás büntető-bűnhődítő szerepköre kitágul. A *betemet* szó pedig Vörösmarty *Előszavának* jeges félelmetességét sugallja: „Most tél van és csend és hó és halál”. De a jótékony hótakaró csírázni készül magvakat is meglengethet. „Most tél van, s szegény mag-magam/ Megnémítva és behavazva/ Rendeltetés hitével/ Őrzöm meg tavaszra,/ Igazimnak sarjadásáig” (Ady Endre: *Mag hó alatt*).

13. A megidézett rossz szellem feltámad, s a veszélyérzet fenyegetővé válik. Réka a bibliai Éva hangján könyörög párjának: „Gábor! Gábor! Ne válj gyilkossá! Ne szakaszd ránk a Nagy Romlást! (258). Akár az Isten haragja (nemcsak bibliai, hanem Madách-allúzió is), vagy egy másik Sütő-drámában, a *Káin és Ábelben* az Úr hangja, úgy fenyeget a Nagy Romlás.

14. A Káin-motívum a gyilkosságra kényszerült fivér, Gábor szerepében kísért. Gábor alakja ambivalens, mint ahogy a jó és gonosz együtt él, majd kettéválik az emberben: Gábor – Stég Antalban egymással harcolnak az elemi erők. A megbocsátásra való képtelenség, mint köztes harmadik, öngyilkosságba sodorja Zetelaki Gábort. „Kirohan a házból, majd eltűnik a Nagy Romlás felé vezető ösvényen. [...] Halk, majd fokozatosan erősödő hősuvadás, majd a Nagy Romlás hőtömegeinek moraja” (260). Isten haragja, mely a dráma elején távoli hősuvadásként hallatta hangját (230), rászakadt Gáborra.

15. „Csudalátó Dániel óvatosan a sapkájába köhög, miközben távolról fakrasordítás hallik” (226) – így szólt a dráma elején a szerzői utasítás. A farkas hangja itt, akár a Káin és Ábelben az oroszlánüvöltés, egy transzcendentális lény jelenlétére figyelmeztet.

16. Az örök megkísértés-jelenet, akár a bibliában, vagy akár Sütő András korábbi drámában, itt is megismétlődik, korábban Éva – Arabella, itt pedig Réka szerepében. A Gábor öngyilkosságának/megöletésének helyszínére érkező Bódi – „Elindul a Nagy Romlás felé” (260) – már csak a vele szembejövő, fájdalomban magára kegyetlen vezeklést mérő Rékát találja:

17. „Gábort, amíg élek, a Nagy Romlás alatt keresni fogom! Jöjjön, keressük meg” (260). Szüsziphos – Kőműves Kelemen feladatát vállalja Réka, hiszen

18. „nincs annyi tavasz, hogy azt a havat, ami reá zúdult” (260), el lehetne hordani. Az eljátszott boldogság motívuma ismét a Sütő-dráma Káin alakját idézi: az Éden elvesztésébe való bele nem nyugvás, Hebron völgyének ismételt megközelítése, a gyilkos szikla újból és újból való megmászása, s a Paradicsomba való bepillantás röpke öröme – e kísérletezés jogát Réka is fenntartja, akár Milton vagy Sarkadi Imre hősei.

19. A dráma második felében tovább gazdagodik a Nagy Romlás fogalmi köre. Variációkban is eljátszik vele a szerző: „Rontó kéz nélkül nem boldogul a rontás” (263) – mondja Dániel. Tehát a rontás csak emberi közreműködéssel valósul meg. Szél fúvatlan nem

indul – tartja a közmondás, hasonló gondolatkörben, ám itt inkább a híresztelésre vonatkoztatva. 'A bűn pedig az ajtó előtt leselkedik és reád van vágyódása (I. Mózes, 4:7) – tanítja a biblia, tehát a bűn elkövetéséhez a bűnt magához engedő ember kell.

20. A Kőműves Kelemen-motívum átjátszik a balladai Ágnes asszony vezeklő önpusztításába: „Odalent a vezeklők közt láttál-e oly keserveset, mint az Árvai Rékáié?” – Kérdi Bódi Csudalátó Dánieltől, védelmébe véve Rékát. – „Neked is véres a körmöd a sok kereséstől, de Réka náladnál is több havat mozgatott meg húsz év alatt a Nagy Romlás aljában! A tavaszok nem szakaszottak fel annyi havat, mint az a szerencsétlen asszony a pusztá két kezével” (263). De van-e értelme a vezeklésnek? Van-e célja?

21. A gyermekelragadó, a szülőket árvaságra kárhuztató idegenség azonos lesz a Nagy Romlással: „A gyermekeinket elviszi rendre az Omlás és a Tenger” – panaszoja Dániel, akárcsak Sütő András immár közvetítő szereplő nélkül, a személyes konfesszió hangján az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* című esszéje 1990-es kiadásában, a borító füllapján: „Azt gondoltam, hogy unokák és nagyszülők egymás szeme láttára fogják itt leélni az életüket. Nem így történt. Reményünk s aggodalmunk is kétfelé szakadt. Az időnek krisztustövisein fennakadva nézelődnek gyermekeik s unokáik után az öregek. Viszi őket a sorsuk egyfelé, s jajong a búcsúzó szívekben az emlék másfelé: az elmúltak irányába, hol még szó szerinti értelme volt az együvé tartozásnak” (*A lótt lábú madár nyomában*, 1990).

Mindegy az, hogy a fiatal hajtások merre szakadnak: az *Omlás*ba vagy a *Tenger* felé, ahová sok székely lány ment a pénz csábításában, az eredmény ugyanaz – sugallja a szerző: a „kacsacsőrű emlős fél-állapota” (i.m., 64). Ők azok, akiknek nem adatik meg a lelkükön ejtett csorba kiköszörülésének lehetősége: „Kik a nyelvüket kifordították és újraszabatták, vasaltatták, lefekvés előtt ne felejtsek el azt kiporolni. Hölgyek előnyben” (i.m. 64).

22. Ha eddig megfosztó-elragadó hatalmát gyakorolta a Nagy Romlás, most fellép az inkvizítor szerepében is: „Ha némán mész el a Nagy romlás alatt, akkor is betemet téged az

Úr fehér haragja. Mert üvöltő farkascorda minden gondolatod. Ember! Ember! Hol tudsz te most hazamenni?” (267). Felügyelő hatalom, mely az emberi gondolatot is vizsgálja, s ha valamely gondolat eretneknek találtatik – jön a megtorlás. A hó újabb metaforája az „Úr fehér haragja” (színazonosságon alapuló szinekdoché). A büntető hatalom a Nagy Romlást választja büntetőeszközüül. Jó lenne tán kiengesztelni őt? Lelkünkre erőltetett meg- és belenyugvással?

23. „Rebegjünk hálát tán a Nagy Romlásnak?” (266) – veti fel e gondolatot Bódi. De hiszen a megnyugvás már maga a halál! Ezért nem nyughatik Réka sem. Örök keresés és örök várakozás az élete.

24. „Nekivágtál egyedül a Nagy Romlásnak?” – kérdi tőle Bódi. A Hebron völgyét meg-megközelítő Káin állhatatosságával magyarázza Réka a kívülálló számára a már-már értelmét vesztett cselekvésének indítóokát:

25. „Fúvogatom. Melengetem [a jégdarabot]. Kiszedek egy-egy darabot a NagyRomlásból. Így aztán midig kisebb lesz. Csak élnék annyit, hogy az egészet megolvasszam” (267).

26. A mitológiai sodrú buzgalom törvényszerűen meghozza a maga gyümölcsét: a jégdarabból kiolvad a Gábor jegygyűrűje. „A Gábor gyűrűje! [...] Réka van belevésve! Gábornak az ujján volt. A jégdarabban benne volt! Vencel bácsi! A jégdarabot itt vettem föl! A Nagy Romlás alatt a ház végében!” (268).

27. A fáklyás kántálóknak a komolyság mezét kell magukra öltetniök, amikor a Gábor keresésére indulva az ősi rosszhoz közelednek: „Emberek! Jó emberek! Tegyétek le most az örömhírt! Oda menjünk, a Nagy Romlás peremére! (268).

28. Akár az ördögös ember, akit isten nevével nem lehet megközelíteni, úgy tartja távol magától a Nagy Romlás a ma született karácsonyi gyermek hírét. „A Nagy Romlás peremét kutassátok, emberek!” (271).

29. „A fáklyás kántálók csapata énekelve vonul a Nagy Romlás felé” (271), s mintegy védőpajzsul tartják maguk elé az éneket: Luther Márton is így emelte „erős várát”, istenhitét az „ős ellenség”, az „ősi rossz” ellen (*Református énekeskönyv*, 390. ének).

30. A Nagy Romlás mellől előkerülő gyűrű az öröknek ígérkező advent végét jelzi. A várakozás izgalma imára fakasztja Rékát és Bódit. Réka a könyörgő szavak imádságát rebegi, Bódi a dacos, Istennel berzenkedő, Istentől sorsát számon kérő ember fohászatát mondja: „A kiáltás hangján kellene szólnunk az elveszettekhez, Te pedig a hallgatás parancsával sújtasz bennünket. Fölibénk emelted a nagy Romlás hótornyait, hogy alattuk a suttogásunk is félelmet keltsen a szívünkben” (272). A dráma itt politikummal kezd telítődni, mely a következőkben kifejlik: az ima Bódi ajkain a hatalom elleni szóemelés, a hallgatásra kényszerítő diktatúra elleni kiáltás. A belenyugvás árnyalata viszont, mely, mint flagellum dei-t (Isten ostorát) fogadja az idegen hatalom által kiszabott szenvedést (Farkas András: *Az sidó és az magyar népről*), hiányzik ebből az imából. Az ima „a hallgatás kötelességé”-nek elvételéért esd, akár Krisztus az Olajfák hegyén: „Atyám, ha lehetséges, múljék el tőlem e pohár...” – de a könyörgés második része elmarad: „... mindazonáltal ne úgy legyen a mint én akarom, hanem a mit Te” (Máté, 26:39).

31. A megfogyatkozott kisebbségben az osztozkodás is megbocsáthatatlan és végzetes. „Egymáséi legyünk, ember! Különbön rendre temet el mindannyiunkat a Romlás!” (274). A szétzüllesztő erő ellen csak összefogással, az összetartás erősítésével lehet védekezni. A megbocsátani nem tudás, a másiktól való elfordulás szintén megengedhetetlen.

32. A Rékát átkozó, kárhóztató Dániel szavait megelégelik a kántáló betlehemesek, hiszen a Nagy Romlás a lelkükben kevélyeket is bünteti: „Ne játssz az életünkkel, te megháborodott ember! Reánk szakasztanád újból a Nagy Romlást” (274).

33. A következőkben nem merik, nem akarják megnevezni a Nagy Romlást, akár egy totemállatot, hiszen ereje varázslatos: akit elragadott, az megőrzi ifjúságát. „Veled ott...

megállt az idő. Hozzám nem volt kegyes. Az ő kezében éltünk *itt fenn*” (280). Az ott és itt szembeállítás szintén két ellentétes erőre utal: „az ő keze” – Isten keze, mely kegyelmet nem gyakorolva elhozta Réka számára az öregséget. Gábor ott fiatal maradt – valami démoni erő folytán kimaradt az emberi-isteni törvény hatásköréből.

34. A múlt bűne rontó erőként kúszik ki a szakadékból Gáborral együtt életre kel önkéntelenül a „hajdani”, a „valamikori” (282). „Már megint a múlt. Az elmúlt, a *nagy Semmi, a nagy Szakadékban*” (282). A bűn megnevezése, eufémizmussal való megkerülése – totemállathoz hasonló módon – védekezés annak rontó ereje ellen. Sámánisztikus mozzanat: a szó megidézése, rontó hatalmában vetett hit. Életre kelt-e Gábor csakugyan, vagy csupán apjához hasonlóan „feltámadott”? Ő az, vagy csak a lelke tért vissza? Kicsoda ő, hogy két halál is kijár neki? „romolhatatlan ember”-nek nevezi őt Réka –, márpedig akkor feltámadott! Pál apostol ugyanis így szól az embere feltámadásáról: „Elvettetik romlandóságban, feltámasztatik romolhatatlanságban” (*I. Korintus*, 15:42). (A *Pompás Gedeonban* is ezzel az igehellyel temet a református pap.) Csak hogy a feltámadottak jámborságának jegye elmaradt Gáborról. „Kivezeted őt a jég alól, de látom, Uram, hóval fűjtad be a szívéhez visszavezető utakat” (283). Egy feltámadott ember szívében – úgy tűnik – nincs élő számára hely. Az örök ifjúságról szóló népmesék ásó-kapa-nagyharang-boldogsága itt elmarad. S a kedvesét életre lehelő Ízisz (Berkes, 27-28) nem nyeri el jutalmát.

35. A feltámadott Gáborban nem halt meg az „óember” (*Biblia. Új testamentum*). Stég Antal is előkerül vele a jégsírból. „Stég Antal nem halt meg!” (284). Föltűnik, átvéve a *Nagy Romlás* megrontó szerepét. „Isten sem segíti az effajta feltámadást” (284) – a **Tamási Áron Rendes feltámadásához** hasonlóan. Gábor ellen „hergelei” Stég Antalt, aki „azt mondta: jég alatt voltál mostanáig, ő majd a föld alá teszen” (284). A pusztító erő átlényegül: látszólag emberbe költözik. De valójában létezik-e Stég Antal? Vagy csak tudathasadásos fél-éne Gábornak? – Ő a gonosz ellenpólus.

36. Politikai mondanivaló fogalmazódik meg ismét: „Felügyelőnk folytatólag a *Nagy Romlás*” (285). Úgy tűnik, Isten levette kezét az olyan emberekről, akikre először csodáit pazarolta, majd kiket meglátogatott és földre sújtott. Befejezte a velük való „kísérletezést” (285).

37. A két ellenpólus már csak a halálban válhat eggyé. „Jól van, Stég Antal. Ha azt akarod, hogy mi ketten is szót váltsunk: lőjél csak! Lőjél, hogy mindkettőnket eltemessen végleg a *Nagy Romlás*” (286). De Stég Antal magával viszi a Romlásba másik énjét is.

38. Kisréka felnő, s szüleit figyelmezteti, hogy most már ő is helyet kér a világban. Nem hiszi, hogy anyja szerelme meg az ő kántálását percc helyett csókkal jutalmazó Zetelaki Gábor egyazon személy lenne. Játékos párbeszédük komorra fordul: „Zetelaki Gábor vagyok – mutatkozik be neki Gábor. – Mint az a másik, akit elvitt a *Nagy Romlás*?” (287) – kérdi Kisréka. A történetet ugyanis ő is ismeri, s ez téveszti meg végzetesen Gábort: szerelmét meg annak lányát ugyanazon személyének véli.

39. E tévedéshez babonás hite is hozzásegíti: „*Kisréka, nagy Réka, Kicsi Romlás, Nagy Romlás!*” (289). Mint bűbájos ráolvasás, a gondolatrítmus erejével kattognak, alliterálnak a nevek. Rávezetnek az azonosításra: Kisréka = Kicsi Romlás, nagy Réka = Nagy Romlás. Vajon bűbáj, boszorkányság, gonoszság-e a létük?

40. Nem jött segítségül a feledés gyógyírjával a Nagy Romlás, hiába könyörögte Gábor: „Ami volt, jégbe fagyjon! Temesse el a *Nagy Romlás* véglegesen!” (288). Kisréka léte lehetetlenné teszi a feledést: „...sohasem felejttem” (278) – mondja Gábor. S a sors – mint hajdan fölényes oktatásával Kálvin Szervét Mihályt („Meghalt, aki nem tud felejteni” – **Sütő András**: *Csillag a máglyán*), halálba küldi nagy Rékát, Gábort. A halál itt nem lassan égő máglya formájában jön a felejteni nem tudókért, hanem épp annak ellentétként: gyors, jeges omlással:

41. Gábor „eltűnik a *Nagy Romlás* felé vezető ösvényen a hónap omlásába” (290). A *romlás-omlás* egyezés itt teljesebbé válik. Kisréka riadt kérésére, hogy „Keressük meg őket” (290), a szerző a dráma első változatában Bódival mondatja el a Romlás valóságos jelentéseit:

42. „Több csodára már nincsen reményünk. Ha lenne is: a reá való alkalmatlanságunk immár teljességgel megmutatkozott. Elhúzódnak közelünkben a csodák, édes lányom, el a szárnyas hófajdokkal együtt, amelyek nem nyughatnak már az emberi beszédétől. És ettől a mienktől, amit megnyomorított *Kicsi Romlás* és *Nagy Romlás*, kiáltásemlek és földön kúszó suttogás: kiváltképpen messzire menekül minden, ami javunkra lehetnek. Ragyogtasd a könnyed, gyermek, a bánatunkat engedjük szabadjára. Így legalább hangtalanul, miként a szivárgás” (*Tiszatáj*, 1985/12; **Sütő András**: *Advent a Hargitán*).

A kommentár szinte felesleges ide: a kegyvesztett állapotban már az Isten sem segít. Ha nyelvünkön a *rontás/romlás*, immár Isten is elfordul tőlünk.

43. E retorikus erejű értelmezés törvényszerűen a teljes összeomlást indukálja az első drámaváltozatban. A jégcsapok megszólalnak, a jégmadár-dallamot fájdalmas székely népdal követi:

Mikor Csíkból elindultam, jaj,
szíнем se volt, úgy búsultam, jaj!

A forténál a Nagy Romlás Bódi házát is elsöpri. A romok felett a dal pianissimóban folytatódik:

De én még enni sem tudtam,
szegény Csíkot úgy sirattam, jaj (*Tiszatáj*, 1985/12).

A második és végleges változatban mintha megenyhülne a szerző e megsomorított állapotán, s a csendes rezignáció akkordjaival zárja a darabot. A népdal most szintén keseregve szól Kisréka ajkán: „Engem anyám megátkozott...” (290) -, csakhogy immár nem dal, csupán fájdalmas panasz formájában, amire vigasz sincs, csak belenyugvás. „És mindahányunkat az ég...” – felel rá Bódi, majd a **Tamási** novellacímét (*Zeng a magosság*) parafrazálva zár. Az ég itt: „... dühöngő magosság” (290).

I. NÉPRAJZI MOTÍVUMOK

A szerzőnek ebben a drámájában a legterjedelmesebb helyet a néprajzi motívumok foglalják el, korábbi drámáival ellentétben, melyekben már a cím is utal a biblikus vagy egyháztörténeti ihletettségre, ld. *Vidám sirató egy bolyongó porszemért*, *Egy lócsiszár világvasárnapja*, *Csillag a máglyán*, *Káin és Ábel*. E drámákban nyilván a biblikus- zoltáros motívumok dominálnak. Az *Advent*ben előfordulási helyeik számát tekintve a néprajzi motívumok kerülnek az első helyre, s ennek megfelelően első helyen is kell őket megvizsgálnunk.

A. Madármagyarázó

A dráma egy dallal kezdődik. A szerzői utasítás nem határozza meg, hogy kinek kell azt énekelnie. Mindenképpen a szereplők megjelenése, a szín benépesülése előtt kell elhangzania.

Jégmadár, jégmadár,
piros fejű kék madár!
Ha szárnyad volt, jégmadár,
gyalogoshoz mért álltál?

Az ezt követő négy szakasznak csupán a második sora változik szakaszonként, s a jégmadár alakja újabb és újabb jelzőkkel gazdagodik: „*párkereső kismadár*”, „*hóterelő kék madár*”, „*jégolvasztó kis madár*”, „*párjavesztett kis madár*”.

A darab során kiderül, hogy a jégmadár-dal Árvai Rékáról szól, a jégmadár pedig a Réka egyik metaforája, alakváltozata. A jégmadár mellett nevezik őt tűzmadárnak, leánykamadárnak és menyecskemadárnak, is. Vizsgáljuk meg ezek jelentéseit, próbáljunk rávilágítani, milyen asszociációk révén kerültek ezek a metaforák a darabba!

A *jégmadár* (halászmadár, vízik király, lat. *Alcedo ispida* L.) magyar nyelvű leírása még 1914-ből származik **Herman Ottó** olvasmányos, számos nyelvi kincsünket őrző könyvéből: *A madarak hasznáról és káráról* (Gondolat, Budapest, 1960) a megfelelő szócikkelyből csak a mi szempontunkból releváns részeket idézem:

„Szín szerint ez is olyan Isten remeke, mely röptében úgy megragyog, mint valami *kék drágakő*. Feje búbja, tarkója, dolmánya, farcsíkja *különösen gyönyörűen kék, szemén át fahéj színű pászta*, mely a nyak oldalán világosodva folytatódik; *szeme barna, torka fehér, hasa eleven rozsdás színű; lába vörös* [...]. *Fészket nem épít*, hanem a kiökredezett halszálára

rakja gömbölyű fehér tojását. Patakmentén, ott, ahol a bokor ráhajlik valami csendesebb folyásra, vagy a gübe lengje fölé, kiálló száraz ág legvégébe telepedik ez a ragyogó *haltolvaj*, hogy *hihetetlen szívósággal és mozdulatlansággal lesse a vizet* és a benne folyó életet. [...] *Színe védő és csaló*. Hasa olyan színű, mint valami száraz levél, a hal tehát nem gyanakszik; háta meg olyan, mint a *futó patak kék csilláma*, ezért nem veszi észre a kerengő karvaly. De jár ám a síkon is, ahol ér vagy hol ág mentén nincs a vízre való alkalmatosság. [...] *Barangoló madár, mely megjelenik, aztán eltűnik, évek múlva ismét jön*. Káros, de kevés van.

Szépsége és ritkasága miatt grácia neki.”

A jégmadárban Réka tulajdonságai ismerhetők fel. Szépsége és ritkasága csodálatot vált ki. A szerző ugyan nem részletezi még szerzői utasításban sem a Réka szépségét, viszont lelki szépségének és gazdagságának kifejezésre juttatását megköveteli a Rékát alakító színésznőtől: széles érzelmi skálán kell játszania, hogy Réka alakját a néző előtt hitelessé tegye. Réka haja is kék (268, 279), akárcsak a jégmadár tolla, „fészket nem épít” (265), s a várakozásban való állhatatossága is hasonló a jégmadaréhoz. A „csaló” jelzőt Réka is megkapja (265), akárcsak a mimikri folytán környezete színéhez alkalmazkodó jégmadár. A Réka „lelki barangolása” a jégmadár eltűnéseihez és fölbukkanásaihoz hasonlítható. A húsz éves intervallum a dráma két része között, ahogyan a szerző egy nagyot lépett az időben, a „jégmadárkodás” gesztusaként is értelmezhető.

A jégmadár alakjához európai kultúránkban számos babonás szokás és hiedelem kapcsolódik. A *Német Babonaszótár jégmadár-szócikkelye* igen alkalmas további összevetésre és párhuzamba állításra.

Eisvogel, Königsfischer, Alcedo ispida L.

Orakel: Schon bei den Alten galt der E. als Wetterprophet. Im deutschen Volksglauben ist er namentlich *Regenkünder* oder, nach seinem Namen, *Eisprophet*. Nach einer französischen und englischen Quelle hängt man die E. am Schnabel an der Zimmerdecke auf,

wo er als Windfahne dient, da sein Körper stets der Richtung des Windes folgt. Seinen dämonischen Charakter bezeugt er dadurch, dass er nach dem Glauben der Alten das Unwetter beruhigen kann. Nach **Gesner** wird ein Haus, wo er nistet (kaum denkbar), vom Blitz nicht getroffen; ebenfalls nach altem Bericht merht er die Geldschätze. Eisevögel werden daher als Glücksbringer in Käfig gehalten (Böhmen); ja in älterer Zeit wurden sogar tote Eisevögel in seidene Tücher gewickelt und mit goldenen Ringen um den Hals, aufbewahrt, weil sie Wohlstand und Ehren bringen sollten; solche wurden auch zuweilen unter den Altar gelegt, wenn Messe gelesen wurde (offenbar um die Zaubervirkung zu erhöhen)...

Medizin: Gegen Epilepsie wurde das Herz des E.-s gegessen oder in gedörrtem Zustande umgehängt.

(**Jégmadár.** Már az ókorban *időjósként* ismerték. A német néphiedelem szerint ugyanis *esőjelző vagy fagyjelző* volt, mint azt neve is mutatja. Egy francia és angol forrás szerint a jégmadarat csőrénél fogva a szoba mennyezetére akasztották, így szélkakasként teste mindig a szél irányát követte. Démoni tulajdonságai abban nyilvánultak meg, hogy – ókori hiedelem szerint – megfékezte a vihart. **Gesner** szerint abba a házba, amelyen fészkel, nem csapott bele a villám. egy régi tudósítás szerint megszorította a kincseket. Ezért a jégmadarat szerencsehozó madárként kalitkában tartották (Csehországban), sőt még régebbi időkben a halott jégmadár testét, nyakában aranygyűrűvel selyemkendőbe bugyolálva őrizték, hogy gazdagságot és tisztességet hozzon a házra. Néha misézéskor az oltár alá rejtették (valószínűleg a varázshatás növelésére).

Az orvostudomány szerint a nyavalyatörést úgy gyógyították, hogy a jégmadár szívét megették vagy megszáritva felakasztották.)

A jégmadár *jelzi a fagyot* – a darabban megjelenített idő két fagyos karácsony, s mindkét felvonás elején színre lép Árvai Réka, előre jelezve, hogy hamarosan nemcsak az

időjárásban, hanem az emberek hangulatában is fagy áll be (lásd Bódi és Dániel örökös vitáját Réka miatt: 228-230, 262-266). *varázslattudó madár*, miképpen Réka is varázslatosan életre kelti Gábort (272-275). *Gyógyító madár*: szíve a nyavalyatörést enyhíti – Réka egész életét áldozta egy megbántott lélek megkövetéséért.

A Rékára ruházott jelzők között a jégmadár antonímiájaként szerepel a *tűzmadár* – a jégmadár utáni második helyen előfordulási számarányát figyelembe véve. A tűzmadár mitológiai alak: a tűz, mint a négy alapelem egyike, mitológiai jelentésű. Magyar néprajzunkban nincs jelen a tűzmadár. **Sütő András**hoz az orosz tűzmadár-mese közvetítésével juthatott, melyet **Sztravinszkij** egy balett-szvitjében, **Rimszkij-Korszakov** pedig egy operájában dolgozott fel.

A *Mitológiai enciklopédiában* található *tűzmadár-szócikkelyből* a mi vonatkozásunkban a tűzmadár csodálatos mivolta, pompás színezete, idegen volta emelhető ki.

„*Tűzmadár*: a keleti szláv mitológia csodálatos madara. Az orosz varázsmese szerint minden egyes tolla olyan csodálatos és csillogó, hogy ha sötét szobába vitték be, úgy világított, mintha abban a szobában gyertyák sokaságát gyújtották volna meg. A tűzmadár aranszíne, aranykalitkája azzal van összefüggésben, hogy a madár egy másik királyságból (hetedhét országon túlról) repült ide, ahonnan mindaz származik, ami aranszínűre van festve. A tűzmadár rabló szerepében is feltűnhet...” (*Mitológiai enciklopédia II.*, **Hoppál Mihály** szerk. Budapest, 1988).

A mitológiai, mesei szférából alászállva a *leánykamadár* értelmezése céljából ismét a néprajzhoz, illetve az ornitológus **Herman Ottó**hoz kell fordulnunk.

A *leánykamadár* meg a *menyecskemadár* a „Szavak Nagyfejedelemség”-ének alattvalóiként egykor a kis László elé járultak a „dédi”-nél tett látogatáskor, a pusztakamarási mezőn (*Engedjétek...*). A *menyecskemadárral* szótári szócikkely formájában nem találkoztam, ami nem jelenti azt, hogy e szó a **Sütő András** nyelvi fikcióinak szférájába utalható. Sokkal

inkább értelmezhető a *leánykamadár* szinonimájaként vagy ennek a madárfajnak valamelyik fajrokonaként. **Herman Ottó** fent említett könyvében a szó etimológiájára is kitér, határt szabva e szó használati körének. Ugyanis a „székely nép” látja a pipiskedő madárban a kényeskedő „leányká”-t. De helyel-közzel egy másik fajrokona, a *barázdabillegető* is viseli ezt a nevet a Mezőségen.

„A *leánykamadár*: Egyéb neve: *Hegyi billegető* (motacilla boarula Perm.).

Leírás: Háta hamvasszürke, alsó farkfedői kanárisárgák; nyáron az öreg hím tokra fekete; farka [...] folytonos billegésben van.

Élete módja: A legsebebb havasi patakocskák gyönyörű mozgású, kedves ékessége. Mozgásának szépségéért mondja a székely nép '*leánykamadár*'-nak. Hosszú, karcsú farkincáját folytonosan, lengén billegteteti; [...] A sekélyebb, de bármily sebes folyáson biztosan átgázol, lépeget, és mintha megemelné tollazatát, hogy ne érje a patak vize, akárcsak egy kényeskedő leányka. Innen a neve. [...] Bizalmas, kedves, élénk madárka.

Még van” (Hermann Ottó: i.m.).

A *leánykamadár* és Réka összehasonlításából csak az utolsó előtti megállapításra szorítkozom: „bizalmas, kedves, élénk”. Ezen szeretetreméltó tulajdonságok összefonódnak a Réka jellemével, példa erre az első fejezetben karácsonykor Bódihoz kántálni menő, és az öreg magányosnak unokaként hízelgő Réka képe (234-237), valamint a „feltámadt” Gáborral játszó szerelmes megjelenítése (275-279). A tilosban járó Réka – pl. Stég Antal oldalán – jégmadárrá változik, ilyenkor a szerző pontosan olyannak írja le, mint amilyenek **Herman Ottó** is látta.

A *jégmadár*, *tűzmadár*, *leánykamadár* és *menyecskemadár* szinonimasorban az egyik szó elüt a többitől: a *tűzmadár*, amely az egyedüli mitológiai alak a többi három létező – legalábbis a **Sütő András** számára mindenképpen létező – madárfajta között. „Szavaink Nagyfejedelemség”-ének kincseiként kínálja ajándékba e madárneveket, legalábbis fogalom-

vagy néprajzi dokumentum szinten a városlakó olvasó számára, aki talán sohasem fogja megtudni, hogy e hangalakhoz mely fogalmat rendeli a lexikológia, ugyanis nem volt és talán sohasem is lesz ezzel a madárral találkozása.

Sütő András *A lőtt lábú madár nyomában* című írásában (Bukarest, 1990, 230-231) röviden kitér a műveiben felbukkanó madarakra, amikor a kis László unoka madaras történetek után kérdezősködik:

„- Madaras történeted van-e, Nagytata?

Madaras, madaras, néztem László meseszomjas arcát az alkonyatban fehérén derengő nyírfák között. Két kicsi madár is vissza-visszatér az emlékezetembe, de nincs elmondható történetük, csak különös hangulatuk, amely százfelé rebbenti a vándortünődést. Egyik jelentéktelen külsejű, veréb nagyságú teremtés; gyalogosként unalmas szürke, de ha felröppen, a villanó szárnya bíbor színeket vet. Föl-földobott rubintrög. A másikat csak afrikai vadászok emlékeiből ismerem. Fényképen is láttam: a víziló szájában óvatlanodik, ételmaradékot csipeget az agyari közül.”

Az első madáralakban a jégmadár ismerhető fel. A másodikról csupán egzotikus volta miatt feltételezhető, hogy a szerző a tűzmadár alakját róla mintázta.

B. Színszimbolika

E madarak általánosan kiemelhető közös tulajdonsága: pompás, erőteljes színük. A Réka vonatkozásában a fekete-piros-kék színek kombinációja elsősorban a székely népviselet színeit jelenti: a csíkvidéki székelyruha piros-fekete csíkos szoknyáját, kék mellényét, piros vagy fekete csizmáját. De vajon hogyan kerültek e színek a természeti világból a tárgyi kultúránkba, és mi a jelentésük?

A színek jelképi alkalmazása történelem előtti időkig nyílik vissza, és értelmezéseik között feltűnően sok egyezést látni az egymástól távol eső művelődési körökben is (**Erdélyi Zsuzsanna**: *Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához*. = *Ethnographia*, 1961, 176).

Lássuk tehát, milyen szimbolikus jelentések, mágikus vonatkozások rendelhetők a „*piros fejű kék madár*” (226) alakjához, aki, ha „meglebbeni a szárnyát”, „*zöldet is láttat*” (237), s kék teste „*zöld fuvintású*” (226).

A piros, a fehér és a fekete egymás mellett fordulnak elő már a legrégebb kultúrákban is. A *piros* szimbolikája felöleli a *tűz, nap, vér, élet és szerelem* fogalmait. A *piros* mágikus erejű a halál elleni védekezésben, bajelhárításkor, rontás ellen. A *piros/vörös* a háború, pünkösöd, harag, indulat, borzalom jelzője. *Vörös* a bor is, s a háztetőre *vörös kakas* szállhat. A szerelmet már az ókorban *piros ruhás, lovon ülő fiatal legény* jelképezte. A trubadúrköltészetben *piros az égő szerelem*. Pejoratív jelentésű a rikító piros: a céda, a kiteszített megbélyegzésére szolgált. Általában ösztönző, pozitív jelentésű szín (**Erdélyi**, i.m., 405).

Kékek a lámpák, melyeket Bódi készít a lányának. Réka kék lámpában képviselteti magát, amikor a valódi Réka özvegy Árvai Borbálát játszik: „az asztalon kéklő lámpa” (276), és Gábor majd „a kék lámpácskát veszi kézbe” (276).

Réka „szárnyrebbentésére” a *zöld* szín is elővillan: a *remény, tavasz, újrakezdés, élet, örök élet* szimbóluma. Vénusz ruháját az arany mellett zölddel is ábrázolták. Az *örökzöld növények* a síríg tartó szerelemem (rozsmaring), a *halálon diadalmaskodó élet* (babérkoszorú, pálma) szimbólumai. Az újrakezdés, tavasz jelképe a zöld ág lomb; a *zöld ág* alatt való átbújás a *házasság misztériumához* tartozik (ld. *Bújj, bújj, zöld ág...* népi dalos gyermekjáték). Mágikus hatású, varázserejű szín: a *termékenység, párválasztási szertartások* színe. *Úri színeként* került népviseletünkbe: a mohamedánoknál a *köpönyeg* színe, népdalainkban pedig uras a *zöld selyem paplan* (Erdélyi, i.m., 218).

A szimbolikus jelentések közül a *síron túli szerelem* és a *hűség* vonatkoztatható Rékára. Abban a kontextusban viszont, hogy „csak zöldet ne láss!”, más a jelentése. Réka figyelmezteti Gábor e szavakkal, hogy káprázatát, hiú ábrándjait eloszlassa. Lehet ez a játékos „kék-zöldet lát” kifejezésre való utalás is, mely a fádalom okozta vizuális csalódás, a káprázat megjelenítése.

GÁBOR. De szebb zöld persze [a madár], amit én láttam.

RÉKA. Mikor?

GÁBOR. Amikor apám olyan rettenetesen elvert volt (240) – így emlékszik vissza egykor meghíusult öngyilkossági kísérletére Gábor.

A rejtélyes jégmadárnak *apró fehér kereszt* a lábnyoma (226), sőt Zetelaki Dániel a madár fején is *fehér színt* vél látni. A *fehér a tisztaság, szüzesség* (fehér rózsza, liliomszál, fuszulykavirág), *szentség* (agnus dei), de lehet a *baj, hervadás, elmúlás, öszülés, szerelmi bánat* szimbóluma is. A *fehér-fekete* ellentétpár jelentése: *a jó és a rossz szembeállítása*. Mindkét szín lehet a *gyász* kifejezője (bizonyos vidékeken fehér gyászruhát is öltenek). Az ókorban a *víz* szimbóluma volt (Erdélyi, i.m., 180).

Vegyük sorra a *jégmadár-tűzmadár* előfordulási helyeit: legelőször Bódi és Dániel beszélgetésében tűnik fel rejtélyes alakja mindjárt a színdarab elején: „...amikor az a leány,

az a Réka madárrá változott [...], gyalogosan folytatta a legény oldalán az útját” (226). Majd találgatják, miféle madár lett Rékából:

BÓDI. Milyen madár volt?

DÁNIEL. Nem volt nagyobb a *menyecskemadár*nál. Mint az ott, né!

BÓDI. Halkabban, a jó istenit az anyádnak! Nem azt kérdem: mekkora volt. Hanem, hogy milyen volt?

DÁNIEL. Ügyes, eleven mozgású. [...] *Kicsi, nyakba való fehér kereszt* volt a *lába nyoma*. Tip-top-tip [...]. Ahogy kivehettem [a színét] a szikrázó fehérségben: *kékes* volt. *azúrkék, zöld fuvintással*, a feje pedig, ahogy oldalról láttam: *piros, kék és fehér*.

BÓDI. A csőre?

DÁNIEL. Nagycska. Úgy tetszett: nem énekre, inkább kapásra termett.

BÓDI. Milyen kapásra?

DÁNIEL. Mindenre, ami kedve szerint való.

BÓDI. Értem. És a feje is nagyobb volt, mint a *menyecskemadáré*. *Csíkos* kendő lehetett a kontya.

DÁNIEL. Eltaláltad.

BÓDI. *Jégmadár* volt. Rékából *jégmadár* lett (226-227).

Majd a boronaház táján vége szakad a madárnyomoknak: dulakodás támadhatott, s a madarat bevitték a házba. „Isten házába kellett volna bevinni” (227) – jegyzi meg Dániel.

A Gáborral leánykérősdit próbáló Réka sugárzik az örömtől: „Átalugrottam a tűzön és itt vagyok” (235) – újságolja boldogan Gábornak. Pogány szertartások, néprajzi szokások fűződnek a tűzgráshoz, mint a megújulás, újjászületés szimbólumai.

Szerelmi gyötrelméről vall Réka özvegy Árvai Borbálát játszva. Gábor kérdésére, hogy „Mi baja a lányának?”, így vall önmagáról: „Hol *tűzmadár*, hol *jégmadár*. Csak tudnám, miért hányja-veti magát benne *a forróság és a hidegletés*” (247).

A színpadon kétszer is történik átváltozás: az egyiket csupán felidézi a két öreg a jégmadárrá változott Rékáról, a másikat eljátsszák, akár egy népi rítust: Rékát a lányok közrefogják, öltöztetik, majd kimennek a szobából, és Réka helyén csak a kendője marad. Gábor a kendőt, akár egy madarat, kiröppenti az ablakon (255). A jelenet a darabban csak a szándékos imitációig jut el; a kiröppentés után Réka – teljes valójában – visszajön a szobába az ajtón.

GÁBOR *ordítva*. Elég! Menjetez haza!

A lányok közrefogják Rékát, míg az öltözik és halkán mondják.

Ha én tudtam volna,
hogy te vagy Mária,
aranyból, ezüstből
szállást adtam volna,
én pedig a hideg földre lefeküdtem volna...

Menjetez haza, lányok!

A lányok hangtalanul és gyorsan kimennek, de Réka sehol sincs. Egy kendő a helyén.

Réka! Réka! *A kendő felé indul, majd fölveszi, mintha madár ülne rajta.*

Jégmadaram. Mindenki elment, és te itt maradtál egymagadban. *Jégmadár! Piros fejű, kék madár!* Ha szárnyad volt, *kék madár*, gyalogoshoz mért álltál? Szaporán ver a szíved, nem jó helyt vagy ugye? Stég Antalhoz kívánczol, a tengerre áhítozol, hát repülj! Szállj, kedved szerint.

A madarat kiröppenti az ablakon.

RÉKA jön, Gábor vállára borul. Kidobtál az ablakon, visszajöttem az ajtón. Miért tetted ezt velem, Gábor? (255).

A fia sorsáért aggódó Csudalátó Dániel „*hazug*”, „*szeszélyes*”, „*képmutató*”, „*becsapó*”, sőt *áruló* jégmadárnak nevezi Rékát. A jégmadárnak „nyoma szakadt, akár a hargitai Bódi családnak” (262) – a szülőföldjükről elmenők olyanok, akár a jégmadár. „*Hazug*” és „*átkozott*”, „*örömhírt hazudik, és a szíve teli álnoksággal*” (265). „Eljégmadárkodta” család módon a Gáborral való közös szándékukat (277).

Húsz év eltelte után Réka a színek szimbolikus erejével idézi ifjúságát: „*Kék szalag volt a hajamban. Húsz évvel ezelőtt ott pislákoltam kék lámpácska formájában az asztalon*” (267). Gábor pedig a bánatában megöregedett Rékától annak tarka ruháját kéri számon: „Hol a *kék szalagod, a piros-fekete szoknyád, a virágos mellénykéd? Hol van, akit én itthagytam? [...]* Először is kösd hátra azt a *fekete kendőt*, ne gyászolj már engem” (280). Az öregedés metamorfózisa finom érzelmi telítettségű képben jelenik meg: „Hova lett a jégmadár kicsi lányyoma? A *fehér keresztcskék* itt vannak lám a szemed sarkában”. Majd megenyhül Réka iránt: „Hóterelő jégmadaram. Sokat szenvedtél” (281).

Rékának, örömeiben, hogy életre keltette Gábor, „*kinőtt újra a szárnya*” (281), majd kisvártatva „*vércsekarmokat növeszt*” megbántottságában, aztán szárnya törvén Istenhez fohászkodik (282). Csupa olyan kép, amelyek konkrét jelentését tekintve mind a madarak világából kerültek a nyelvi fordulataink közé. A Rékát jellemző érzelmi skála a jégmadár-metaphora segítségével szólal meg. Utolsó előfordulása: a *halálba rohanó* Réka is *jégmadár*.

C. Számszimbolika

A darabban megfigyelhető, hogy bizonyos cselekedetek, fordulatok, időmeghatározások stb. számokhoz fűződnek. A leggyakrabban a 7-es és 12-es fordul elő (háromszor), azonkívül találkozunk még 2-es, 3-as, 6-os, 15-ös, 16-os, 20-as és 26-os számokkal (kétszer), továbbá a 8-assal, 23-assal és 60-assal (egyszer). Alighanem e számok között nehéz lenne valamilyen összefüggést felállítani (kivétel a szinte magától kínálkozó $2 \times 3 = 6 \times 2 = 60$ szorzásos). Közismert, hogy a 3-as és annak többszöröse, valamint a 7-es mesei számok.

Bibó István megvizsgálta a számok jelentését a félprimitív és primitív népeknél, valamint a történetiség összefüggésében (*A számok jelentése és a gondolkodás alapformáinak története*. Budapest, 1989), és azt a sokak által ma is kétségbevitelt felvetést bizonyítja be, hogy „az emberi gondolkodás alapjában azonos”, és hogy kimutathatók olyan „elemi gondolkodási formák, amelyek a gondolkodás azonossága, minden népnél szükségképp egyformán való kifejlődése mellett bizonyítanak” (**Bibó**, i.m., 7). Ilyen értelemben a számok, mint az általános emberi gondolkodás kifejezői, szinte világszerte azonos jelentésűek. Vonatkoztassuk most **Bibó** megállapításait a darabban előforduló számokra.

A kettes a megosztás vagy kettő egyesülését, az egység megtörését vagy a páralkotást szimbolizálja (**Laura Lanteri**: *8 aranyrács*, Budapest, 1993, 36), a többség első számú kifejezője. Rituális jelentőségű: pl. a dél-amerikai indiánok rítusaiban két szereplő van, mondáik gyakran egy testvérpárról szólnak. Az ausztráliai törzseknél uralkodó szám. **Sütő** drámáiban a testvérpárok vitája, a két különböző véleményt ütköztető alak szerepeltetése figyelhető meg.

A fenti összefüggésben a darabban előforduló *kettesek* jelentése a következő:

A boronaház *kétórányi* járásra van a falutól (227) – itt mindenképpen többséget, nagyságot fejez ki e szám: a kétórányi út gyalog körülbelül tizenkét kilométer.

Csudalátó Dániel *másodnapra* támadt fel: itt a kettes a feltámadás a tökéletlenséget sugallja a szabályos harmadnapra való feltámadással ellentétben, a megosztottságot a hármas egységével szemben.

A darab cselekménye is *két karácsony* idején játszódik, ennek megfelelően a darab is *két felvonásból* áll: ebben a páralkotás pillanata figyelhető meg.

A *hármás* mágikus szám. A népszokásokban előjáró szerepe van. Az esetek többségében cselekedetre vonatkozik: háromszor kell valamilyen ténykedést ismételni, hogy az eredmény bekövetkezzék. Jelentkezhet meghatározott időt is (pl. a bibliai harmadnapra való feltámadás). Mágikus ereje megvéd az igézés ellen, segít a varázslásoknál. Keresztényi kultúránkban is meghatározó szereplő (háromkirályok, Szentháromság stb.). A magyar népmesék java része hármásfordulatos. A lakodalmi, házassági szokásokban gyakran fordul elő.

A hármás előfordulási helyei a darabban a következők:

A lányára váró Bódi elképzeli, hogy Mária férjével és gyermekével meglátogatja őt, kántálva érkeznek a boronaházhoz: „...bizonyára *hármán* vagytok, de csak magad énekelsz. Az unokám helyett is” (234) – találgatja. Jelen esetben, mivel e szám személyek számára vonatkozik, a háromkirályok, esetleg a Szentháromság egységének teljességét sugallja. Ez nyilvánvalóbbá válik a szembeállítás révén: „csak *magad* énekelsz”. A teljesség itt megtörik: a háromtagú kántáló csoport csak tagjainak számában teljes, az anyanyelven való éneklésben már híja van, s a magában éneklő Mária kisebbségbe kerül a néma másik kettővel szemben.

Réka népdalában „Szép a rózsa *háromnapos* korában”. A hármás itt a teljesség, érettség szimbóluma.

A hatos teljes szám. (A világ teremtése hat nap alatt történ.) A hármas megduplázása. (A Dávid-csillag két egymásba illesztett háromszög.) A természeti világban hatszögűek a méhviasz sejtjei, a hókristályok. Népszokásainkban szórványosan jelenik meg.

A *hatos* kétszer fordul elő a darabban: az I. felvonásban Bódi lánya már *hat* éve van oda (238): itt e szám a Bódi magára-maradottságának *teljességét* sugalmazza, valamint azt, hogy Mária már *teljesen* odalett.

Réka Gáborral *hat* esztendeje jött fel együtt a Hargitán, a Nagy Romlás alatt:

RÉKA. Veled jöttem.

GÁBOR. Velem? Ó, igen. Most *hat* esztendeje!

RÉKA *éllel*. Nem *hat* esztendeje! *Hatvan* esztendeje! Nem az őskorban, hanem a mai szentestén (237).

A *hatos* itt a felidézett esemény óta eltelt idő teljességét sugallja, a Réka gúnyos *hatvan* esztendeje pedig az örökkévalóságot, ami eltelt a bűneset óta, azt kívánva mintegy, hogy az „őskorba”, a feledés mélyére süllyesszék a megtörténtekeket.

A *hatvanas* a 10 x 6 vagy a 12 x 5 kombinációk eredménye. A káldeusok, babilonok és asszírok *hatvanas* számrendszerben gondolkodtak (60 fokra osztották a kört, az óra *hatvan* percből, a perc *hatvan* másodpercből áll).

A *hetes* a dolgok nagy számára, mennyiségére vonatkozik. fontos szerepe van a népszokásokban (7 féle 7 nyavalya, 7 fejő óriás, sárkány, 7 napos eső). A bibliában nagyon sokszor előfordul (7 bő, 7 szűk esztendő, Isten a világ teremtése utána a 7. napon pihent meg, Jákób 2 x 7 évig szolgál). 7 bolygó van naprendszerünkben. Az emberi élet a 7-es szám ritmusán alapul, a „hetedik X”-ig (a hetvenedik életévig) minden 7. évben változás következik be az emberi életben. Lehet, ugyanakkor negatív jelentésű szám is.

A *hetes* a darabban az egyik leggyakrabban előforduló szám: Bódi egy szál kicsi fejszével *hét* medvét ölt meg (228), s evvel a tettel bátorságának nagyságát hangsúlyozza.

Január *hetedikén* jött a híre, hogy Csudalátó Dánielt megütötte a fa (229) – január hatodika vízkereszt napja, tehát az ezt követő napon történt a haláleset: ilyen összefüggésben tulajdonítható vallásos vonatkozás is ez napnak, de lehet, hogy a szerző csupán e nap népmesei jellegét kívánta hangsúlyozni.

A népszokásokhoz hasonlóan mitikus jelentésű a Réka által kimondott játékos fenyegetés: „Egy év alatt *hetet* foglak öregíteni” (280).

A nyolcas régen fontos kabalaszám volt (a szerencsekeréknek is nyolc szára van). Általában a négyessel párhuzamosan fordul elő. (Bibliai példa a nyolc boldogság; Egyiptomban nyolc ősiszten volt.)

Bódi Vencel a Csudalátó Dániel hetedikén történt halála másnapján, azaz *nyolcadikán* ment be a faluba sőt vásárolni (229). Itt Bódi csupán pontosítani kívánja a dátumokat, hogy nyilvánvalóvá váljék: a feltámadás másodnapon történt. A *nyolcasnak* itt aligha tulajdonítható mágikus vonatkozás.

A tízes kerek egység, összetett szám lezártaságot, teljességet sugall. Gyakorlati jelentősége a 10-es számrendszerben van (ókori Egyiptom, India, Görögország); ezen belül pedig a pénzügyi rendszerben, valamint a katonaságnál mutatkozik (a római légiók felosztása Decano-ra Centurio-ra). Bibliai példák: tízparancsolat, Jób tíz gyermeke stb.

Bódi a II. felvonásban ismét lányával beszélget gondolatban: „*Tíz* esztendeig bántam, te Mária, hogy megvertelek és kizavartam házamból a tengerészedet. Az utána következő *tizenhat* telepedjen a lelkiismeretedre. [...] Vegyen téged körül a tenger, és minden cseppje Hargitát kiáltson reggeltől estig a füledbe. Ne verjen téged semmivel az Isten, csak várakozással, mint engem” (261).

Lezárt, kerek egység tehát az a várakozási idő, melyet Bódi a lelkére vesz a Mária megbántása miatt. Ezen időegység teljességén az arra következő *tizenhat* esztendő sem változtat: az már nem a Bódi lelkét fogja terhelni.

A *tizenkettes* zárt kör (az évnek 12 hónapja, a napnak 2 x 12 órája van, 12 csillagjegyet létezik; Jézus tizenkét éves korában tanított először a templomban, 12 tanítványa volt, passiója 12 stációból állott). A tucatrendszer a 12-es számrendszer elmékét őrzi, melyet a 10-es számrendszer nem tudott teljesen törölni. Megmaradt a skandináv népeknél, Angliában a pénz- és mértékrendszerben ma is érvényben van.

A *tizenkettes* a hetes mellett a leggyakoribb szám a darabban:

Bódi pontban déli *tizenkét* órákor ment a faluba sőt vásárolni (229);

Gábor első Nagy Romlásba való szaladása előtt *tizenkettőt* ver a falióra (259).

Egy néprajzi-történelmi adat is fellelhető a darabban: „A székely gyermeknek *tizenkét* éves korától apja mellett volt a helye a golyózáporban is” (285) – mondja Gábor az apjával való vitájában. E szám mindegyik esetben egy bizonyos időbeli lezártaságra, az eltelt idő teljességére utal.

A *tizenötös* kis holdszám és matematikai szám is egyben: $1 + 2 + 3 + 4 + 5 = 15$

A *tizenhatos* a 2×8 vagy a 4×4 szorzata: a mérték és tökéletesség száma. A régi rómaiaknál mértékegység alapjául szolgált.

Gábor *tizenöt* éves volt, amikor majdnem felakasztotta magát Réka miatt (228), Réka akkor *tizenhat* volt ugyanennyi idős volt, amikor Mária hat évvel korábban elment. Az I. felvonásban elbeszélte időben tehát *huszonegy*, illetve *huszonkét* évesek.

Bódi átkot mond lányára: *tizenhat* esztendő telepedjen a lelkiismeretére (261). Az átok súlyos, ezt az átok időtartama is sugalmazza a *tizenhatos* szám tökéletességével.

A *húszas* a nagyság, sokaság szimbóluma. A primitív népeknél az ujjal való számlálás, a 20-as számrendszer alapja.

A két felvonás között húsz év telik el, s ez az idő sok változást – teljes változást – hoz. Hagyományos alkotásokban ez idő alatt nőnek fel a mű elején kisgyerekként bemutatott gyerekek, itt viszont csak öregednek a szereplők, s fájdalmas a viszontlátásuk.

Csudalátó Dániel húsz esztendőn át minden karácsonyestén meg akarta ölni Bódit (262).

A *huszonhármás*, *huszonhatos* és *huszonnyolcas* a $20 + 3$, $20 + 6$ és $20 + 8$ kombinációk eredménye. Bódi a II. felvonásban sorra szólítja meg a lámpáit, sorszámaik után, melyek lekészülésük éveit mutatja – mint valami besorolt kis élőlényeket, apró fegyenceket: az idő rabjait. „Jer ide, *huszonharmadik*. Sokan vagytok. Hol vagy, te *huszonötös*? Kicsire sikerültél: Annál nagyobb, látom, a lángod” (261) – így beszélget Bódi a Mária számára karácsonyi ajándéknak szánt lámpásokkal. „Lássalak téged is világítani, te *huszonharmadik!*” – Te vagy az utolsó” (261). A 25. és 26. lámpa említését és a közöttük levő összefüggést így lehet felállítani: a 25-ös a jócselekedetek száma, s az utána következő 26. – összesen annyi évet várt Bódi a lányára -, a 25 év letelte utáni türelmi időt jelenti. 26 évből tízet vezekelt, a maradék tizenhat Mária lelkére szálljon.

A számok mellett megjelenik a *csütörtök* (Dániel halálának) és a *péntek* (Dániel feltámadásának a napja), valamint karácsony *szombatja*.

E napokban a drámai összefüggésben kár lenne valamilyen babonás jelentést tulajdonítani: itt ugyanis bibliai vonatkozásokról van szó. Krisztus kínhalálának napja péntek (*Lukács: 23:54*): „És aznap *péntek* vala és *szombat* virrada rá”, Jézus feltámadásának napja pedig *vasárnap*: „A hétnek első napján [vasárnap] pedig kora reggel a sírhoz menének” (*Lukács: 24:1*). „És a mikor bementek, nem találták az Úr testét” (*Lukács: 24:3*).

D. Népdalok

A darabban szó szerinte idézésben vagy parafrázisban igen sok népdal található. Olykor csak belekezdenek a szereplők az énekbe, máskor végig is éneklük a dalok első szakaszát, ismét máskor az élő beszédbe ágyazzák őket g, hogy nyelvi fordulatok látszatát keltik. Összesen tizenkét népdalt gyűjtöttem ki a darabból, közülük tíz magyar, egy román, egy pedig jiddis dallam.

1. „BÓDI. Én sohasem tudhatom itt: kinek adok szállást. Nagy hegyi tolvajnak vagy tiltott szerelemnek” (231). A nagy hegyi tolvaj motívuma román népballadákban gyakori: *Pintea, viteazul, Toma Alimos* című balladák szólna róla. A tiltott szerelem gyakori ballada-, ill. népdaltéma.

2. „RÉKA. Az én betlehemes örömöm bánattal van ma este kirakva” (235). Érzelmi, gondolati tartalomban a „*Bánat utca, bánat utca, bánatkővel van kirakva...*” kezdetű dalt idézi, az *Elmegyek, elmegyek...* erdélyi változatában hasonló metaforasor van: „Búval és bánattal kizsinóroztatom, sűrű könnyeimmel kigomboztattatom [az utat]”.

3. Réka éneke:

Szép a rózsa háromnapos korában,

Szép a leány húszesztendős korában,

De mikor a huszonegyet haladja,

Nem illik a kék szalag a hajába.

Gábor válasza rá: „Nem kell neked kék szalag. Kékmadár vagy” (240). A kék szalag itt nyilván a fiatalság szimbóluma. A kékmadár jelentését illetően csak találgatni tudunk: Réka kékmadár alakban kíséri fel Gábort észrevétlenül a Hargitára. Gábor csak a nyomát látta. –

Azonos lenne a jégmadárral? Vagy csalóka lény a 'kékharisnya' vagy „Kékszakáll” jelentését asszociálná? – Nem derül ki.

4. Réka másik éneke szintén szerelmi bánatot fejez ki.

Jaj, istenem, be víg voltam azelőtt!

Míg a babám járt le a kapum előtt.

De mióta nem járt erre, s nem látom...

Az én szívem örömét nem találom (247).

5. Réka egyetlen alkalommal szegi meg a Nagy Romlás hallgatás-kényszerét: Gábor első öngyilkossága előtt, mintegy előidézve azt. „már ezután csak hangosabb leszek! Már ezután így élem világom!” (252) – a második mondat több népdalban előfordul, egységes jelentéssel, azonos szituációban: a megcsalt, elhagyott leány vagy legyén dacos megbántottságát fejezi ki.

6. A II. felvonásban a megöregedett Réka így emlékezik vissza a tiltott szerelemre hajdanán: „Édesanyám sok szép szava, / kit fogadtam, kit nem soha” (268) – folytatása, amit már a darabban nem idéznek: „Megfogadnám, de már késő, de már késő, / Hull a könnyem, mint az eső...” A folytatás szándékosan elmarad. A dal utalásszinten marad, s beépül a Bódival folytatott párbeszédbe.

7. A megtalált, megfagyott Gábort is népdallal (balladával?) élesztgeti Réka: „mikor fésültelek, ugye, nem téptelek...” (275).

8. Réka húsz éven át mindennap „harmaton kelt” (277), hogy már jó kora reggel a Gábor keresésére indulhasson. A 'harmaton jár' kifejezés népi gondolkodásmódot tükröz: a kora reggel, hajnalban megkezdett munka jelképe. A népdalokban gyakran megtalálható. Pl. *Kihatottam virágökröm a rétre, leveretem a harmatot előle...* A harmat szónak népköltészetünkben igen szétágazó, differenciált jelentése van. Legerőteljesebb a szerelem, a szerelmi vágyakozás, valamint erotikus tartalmak kifejezésében (pl. „Ha te virág vagy a

kertben, / Én meg harmat vagyok benne. / Este a virágra szálllok, / Reggelig rajta úszkállok”. A *Hallod-e te, szelídecske...* kezdetű dalban konkrét erotikus élmény fogalmazódik meg a metaforikus harmat szóval és a hozzá kapcsolódó kifejtett képpel.

9. Egy karácsonyi kántálási ének teljes első szakasza található meg a drámában:

Ha én tudtam volna,
hogyan vagy Mária,
aranyból, ezüstből
szállást adtam volna,
én pedig a hideg földre
lefelejtetem volna (234, 255).

A kántáló dal eredetéről maga a szerző nyilatkozott: „Egy a negyvenes években még élő, Feketelakon meghonosult karácsonyi kántálási népszokásban fordul elő [...] egy népi karácsonyi kántálási énekben (mezőségi). Első ízben az *Anyám könnyű álmot ígérben* használta fel [a szerző]. Egyébként ez és más hasonló énekek [...] szerepelnek [Sütő Andrásnak] az 1945-48 között megjelent *Pusztakamarási népszokások* című könyvében (Sütő András közlése nyomán Szabó György Pál levele, kelt Marosvásárhely, 1994. február 15-én).³

10. A magyar dalok között egy népköltészetünkben már asszimilált, de eredetileg jiddis ének refrénje is helyet kap: „Várj, madár, várj [...], / ha az Isten néked rendel, / tied leszek már” (282) – *Szól a kakas már...* kezdetű dal.

Összegzésül: a darabba bevitt népdalokat szöveges vagy dalos formában mind a Réka szerepével kapcsolódnak össze. Egyetlen kivétel a Kisréka által idézett:

11. *Engem anyám megátkozott...* (290) című dal kezdősora.

³ *Elindult Mária* kezdetű ének (B.I.)

A népdaloknak a drámába történt beépítésével a szerző valószínűleg azt kívánta jelezni, hogy abban a kommunikációs szférában, ahol a szavak csak silányul konganak, a dalok remekül töltik be fatikus funkciójukat, megszólító, felhívó, érzelemkifejező szerepüket.

E. Népszokások

A szerző a népszokások közül is bemutat néhányat a darabban.

1. A *tűzugrás*, az újjászületés mágikus szokása, ugyancsak a Réka alakjához kötődik: „Átalugrottam a tűzön, újjászülettem és itt vagyok” (235).

2. A *lakodalmas gyermekjáték* (ld. **Irodalmi vonatkozások**) szintén megjelenik a darabban (242). Színhelyét, az eperfát – mintegy törölve a múltat - kivágta Gábor. Az egybekelésüket tervezgető Réka jóvá kívánja ezt tétetni Gáborral: „A kapu sarkába eperfát ültetünk, gerlefészkestül. Az visszahozza majd a játékainkat” (243). Ez az utolsó sor arra utal, hogy a tervezgetés csak vágyálom marad, s ezt Réka hangjának rezignáltsága is sejteti, ahogyan ezeket a vágyakat közli Gáborral.

3. Réka a *serketánc* emlékét is megidézi, a szerző előrebocsátja a szövegben a szó jelentését: *gyermektánc*, tudva, hogy e kifejezés szűkebb hazájában ismeretes csak, az anyaországban pedig *aprók táncának* hívják: „Réges-rég a gyermektáncban, emlékszel, hogy neveztük? A serketáncban milyen veszettül ugrabugráltam?” (255).

4. A kántálásnak a darabban történő megjelenítéséért már 1986-ban sok elismerést kapott **Sütő András**. Az *Elindult Mária* kezdetű kántáló dal mellett egy köszöntő rigmus is beépül a színjátékba, mely a cselekménynek – akárcsak a keretes írásművek esetében – meghatározza a kezdetét, s az ugyanazon rigmussal ugyanabba az irányba terelt végét:

Adjon Isten sokakat,

Sok karácsony napokat,

Bort, búzát, eleget,

A pohárnak feneket,

Hogy ihassunk eleget! (234, 286).

5. Székelyföldön még ma is szokás, hogy a csizmaszárban bicskát viselnek. A II. felvonásban a Bódit meglátogató Csudalátó Dániel csizmaszárában is kés lapul – a puszta tény még nem válna jelentéshordóvá, hiszen ez Székelyföldön általánosan elterjedt szokás. Itt viszont hangsúlyt kap e gesztus, és kiemelkedik a néprajzi szokások köréből: Csudalátó Dániel ugyanis bevallja, hogy húsz éven át minden karácsonykor meg akarta ölni Bódit.

Talán besorolható még a néprajzi motívumok közé az az álom, melyet Kisréka mesél el Zetelaki Gábornak: álmaiban már régóta élt Gábor. Hasonlatos ez az ólomöntés, kútba-, ill, tükörbenezés stb. mágiájával: bizonyos ünnepekkor (karácsony- vagy vízkereszt éjjelén) megláthatják a lányok jövőbelijük képét. Lehet ezt az adatot a pszichológia körébe is utalni: Kisréka átörökölte anyjából a Gábor képét, s az mindig is élt tudatalattijában. „Álmomból tudtam, hogy valahol leindult valaki, aztán jött, jött, koptatta értem a vascsizmát [...] (287), és akkor azt mondtam [...]: ez a fiú kedvemre való... [...]. És aztán: te voltál a bűnöm. [...] Mert egyszer-egyszer ugyancsak álmomban, olyan bűnös voltam, hogy fölébredve nem mertem az apám szemébe nézni. [...] Veled helytelenkedtem.” (288).

A vascsizma, mérföldjáró csizma mesei motívum. Varázserejű, akadályokat legyőző, nagy távolságokat áthidaló, mesebeli kellék. A behatárolatlan idő, amely alatt az álombeli kedves csak jött-jött, valahonnan, hetedhét országon túlról elindult, szintén a mesékre emlékeztet.

II. BIBLIAI, VALLÁSOS MOTÍVUMOK

A vascsizma, mérföldjáró csizma mesei motívum. Varázserejű, akadályokat legyőző, nagy távolságokat áthidaló, mesebeli kellék. A behatárolatlan idő, amely alatt az álombeli kedves csak jött-jött, valahonnan, hetedhét országon túlról elindult, szintén a mesékre emlékeztet.

A drámában előforduló bibliai, vallásos motívumok három témakörben tárgyalhatók:

A. Parafrazált igehelyek

B. Bibliikus kifejezések, utalások

C. Egyházi, vallásos énekek

A cím, *Advent a Hargitán* e szempontok közül nyilván egyik témakörbe sem sorolható, hiszen az *advent* szó nem fordul elő a bibliában, sem az énekeskönyvekben.

A latin *adventus* 'jövetel' (Krisztus eljövetele) szóból származik. A karácsonyt közvetlenül megelőző egyházi időszak. A nyugati kereszténységen advent vasárnap, azaz advent első vasárnapja a Szent András naphoz (november 30.) legközelebb eső vasárnap. Így az advent időszak alatt mindig négy vasárnap előzi meg a karácsonyt. A keleti kereszténységben az advent sokkal hosszabb időszak, amely november közepén kezdődik (*The Oxford Dictionary of the Christian Church*. London, 1957).

A szerző a műben nem idéz teljes bibliai igehelyet. Rendkívül sok viszont a dráma szövegébe beágyazott, parafrazált igehely. A megfelelő igehelyek kikeresése nehéz dolog volt, mivel a legtöbbjük – különösen **Sütő András** nemzedékének esetében – az általános műveltség részét képezték. Vannak viszont részek, amelyek a bibliában több helyen is megtalálható. Ezek esetében csak egy-két egyeztetésre, összehasonlításra. szorítkozom.

Van ismét egy részük, amelyeknek alap gondolata szolgál a parafrázis alapjául. Ezek esetében – mivel az eredeti bibliai gondolati tartalom nem derül ki egyértelműen – a párhuzamba állítás csupán hangzásbeli vagy ritmikai hasonlóság alapján végezhető el.

A. Parafrazált igehelyek

Öt azonos vagy hasonló gondolati tartalmú bibliai részt találtam. Ezek a következők:

1. „Hát akkor ültél fel, néztél körül, s kérdezted a gyászolókat: ti miért nem sírtok? *Mert kifogytak már a sírásból*” (229) – emlékezik Bódi Csudalátó Dániel feltámadására.

Sámuel I. könyvében (30:4) található a következő rész: Dávid házát és népét fogságba hurcolták az amálekíták. „Akkor Dávid és a nép, amely ő vele volt, felkiáltának és annyira sírának, hogy *végre erejük sem volt a sírásra.*” A darabban található rész több helyen is olvasható a bibliában, mintegy állandósult kifejezésként, állapotleírásként.

2. A boronaház előtt a jégmadárnyomokat figyelve tanakodik Bódi és Dániel: „Itt kezdődött Réka megkísértése, és odabent folytatódott a bűnnel, te pedig *a bűnhöz büntársul szegődtél*” (230) – mondja Dániel.

„Aki bűnt cselekszik, szolgája a bűnnek” (János 8:34, Jézus tanításai).

A büntárs és a *bűn szolgája* ilyen értelemben szinonimák.

3. Réka az egy év hűtlenség ideje alatt „kiszállt a Noé bárkájából”.

RÉKA. Csak épp körbepültem a nagy időt. Hát visszaszálltam, s most újra itt vagyok...

GÁBOR. Az olajággal? Békés üzenettel?

RÉKA. Mert én teveled szövetséget kötök” (244).

Noé a vízözön negyvenedik napján hollót bocsátott ki a bárkából, de az szárazföldet nem találva visszaszállt hozzá (I. Mózes 8:7). azután galambot küldött ki kétszer, amely másodjára olajfaággal csőrében tért meg (I. Mózes 8:8-11).

A szerző Rékának az egyévnnyi kiröppenését Gábor „bárkájából” Noé galambjának körbepüléséhez hasonlítja. Eddig a hasonlat indokolatlannak tűnik, ugyanis Réka ez idő alatt önként adta fel erkölcsi tisztaságát Noé galambjával szemben, melyet Noé küldött, s az

csak vélt szabadsága tudatában röppent el, nem tudva, hogy a vizek még nem apadtak el. Réka Gáborhoz visszatérve viszont olajág gyanánt hozza a kibékülés szándékát. Szövetséget is kötne, ha Gábor megtanulná a feledés tudományát.

I. Mózes 9:11: „Szövetséget kötök ti veletek, hogy soha ezután el nem vész özönvíz miatt minden test; és sohasem lesz többé özönvíz a földnek elvesztésére”.

I. Mózes 9:13: „Az én ívemet helyeztetem a felhőkbe, s ez lesz jele a szövetségnek közöttem és a föld között”.

Réka szövetséget ajánl Gábornak: a visszaröppenés örömét a feledés igézetével szívárványként pecsételi meg. Csakhogy a szövetségkötés nem jön létre. Gábor a feledést, akár a bűnt, megbocsáthatatlannak tartja.

4. Bódi és Dániel Réka gyermeke miatt vitába bonyolódik, melynek során Bódi bibliás hangon inti az élet tiszteletére társát:

BÓDI. Réka felnevelte tisztességben a gyermekét!

DÁNIEL. A bitangját!

BÓDI. Az is gyermek! Emberi hajtás! *Ember és szentség!* (265).

Bódi védelmébe veszi Réka gyermekét az emberi élet tisztelete nevében, meg az apostoli tanítás nevébe is, miszerint minden emberi élet kedves Isten előtt: szentség, Istennek és a Szent Léleknek hajléka. Ezt a gondolatot fejti ki Pál apostol a korinthusiaknak írott levelében:

I. Korintus 3:16: „Nem tudjátok-é, hogy ti Isten temploma vagytok és az Isten lelke lakozik bennetek?”

I. Korintus 6: 19: „Avagy nem tudjátok-é, hogy a ti testetek a bennetek lakozó Szent Léleknek a temploma...”

5 A következő részben Jézus egyik tanításának parafrázisát, gondolati kibővítését találjuk – mintegy visszájára fordítva annak üdvtörténeti tartalmát:

RÉKA. A gyermek, akit egyszer megszeretnek, többé nem apjáié, sem anyjáié, és nem testére többé az ő testvéreinek. Akit megszeretnek, arról az Isten is mondjon le!

Réka e szavakkal hadakozik Csudalátó Dániel ellen.

A bibliai példázat párhuzamba állítható a második megállapításig. Pál apostol is ezt tanítja az efézusi gyülekezetnek: „A gyermek... ragaszkodik az ő feleségéhez, és lesznek ketten egy testté”. Csakhogy a második mondat visszájára fordítja a bibliai tanítást: a szerelmesről mindenki – még az Isten is - mondjon le.

B. Bibliikus kifejezések, utalások

A bibliai utalások a biblikus motívumrendszer legterjedelmesebb részét alkotják (huszonnégy utalást találtam).

1. Csudalátó Dániel Stég Antallal való cinkossággal vádolja Bódit. Vita, majd dulakodás támad közöttük, melyet aztán fizikai fölényével és ártatlanságának tudatában e szavakkal zár Bódi: „Káinná tennél engem itt karácsony estéjén” (230).

Káin és Ábel történetére tett utalás (*I. Mózes, 4.*) a Bódi Csudalátó Dániel iránti testvéri szeretetét és ragaszkodását fejezi ki. S mivel a Krisztus születésének napján a testvérgyilkosság élesebb megvilágításban kerül a bűnök lajstromára, Bódi óva inti Dánielt a bűn elkövetésétől: „Én szentestén nem verekszem” (230) – zárja Bódi a kettejük vitáját. Majd mintegy békülésként a feléje nyújtott butykossal kezében prédikátori magasságba emelkedik: „A gyermek, aki ma született, azt monda: ne félj, mert megváltlak. De ha egy napon csak a hírünket találja: nem ő lesz a hibás” (231).

Hasonló bibliai igehelyet nyilván hiába is keresünk e gondolatokhoz.

a. Az első kijelentés inkább csak a karácsonyi történet prédikációhoz hasonló feldolgozására emlékeztet.

b. A második gondolat: az örömhír hiábavaló, a testvérgyilkosság következtében nem marad a földön megváltható ember. Ez már ószövetségi, káini messzeségbe viszi vissza a szereplőket. A téli Hargita – az Isten háta mögött –, a rajta levő két, egymással perlekedő emberrel a még benépesítetlen, teremtés utáni föld hangulatát kelti.

2. Bódi és Vencel maguk vannak – velük csak a Nagy Romlás s az Isten. Bódi megígéri, hogy a bűnnek és Stég Antalnak nem ad többé helyet házában.

DÁNIEL. Ha ketten jönnek: be ne engedd őket. Kántálni sem.

BÓDI. Menjenek Betlehembe.

DÁNIEL. Csak az egyik.

BÓDI. S a másik Jeruzsálemben.

Az ígéret, hogy nem engedi be Rékáákat, csupán tréfa marad. Betlehem: Krisztus születésének helye, Jeruzsálem pedig Krisztus megkeresztelésének városa. A gondolat képtelensége a csattanós népi szólást idézi: *Elindultak Makóra, s kilyukadtak Jeruzsálemben* – az eredeti, feltett szándéktól való gyökeres eltávolodás, más tevékenységre való áttérés, esetleg a mellébeszélés velős megfogalmazása.

3. A kántáló, hízelgő Réka így nyilván bebocsátást nyert: „Örömhírt hoztam Betlehemből, s a szívemből” (235) – ily módon egybeolvasztja Megváltó születése fölötti örömét és saját boldogságát. Bódi viszont kételkedik az üdvtörténeti és a magánéleti boldogság összekapcsolhatóságában: A Réka szívébe csak egyfajta boldogság férhet. „Te nem a betlehemi örömhírt hozod. [...] A magadét hoztad. A te külön kicsi eged alatt egy külön kis karácsonyt” (235).

4. Réka karácsonyi öröme korántsem teljes. A lányára és a Megváltóra várakozó Bódi bánata összefonódik a Rékáéval. A polifon fájdalmat, melynek két szólama egymás kísérvé, egymást erősítve, egymásra épülve szólal meg, Bódi visszakozásra kényszeríti: „Betlehemből ne menjünk a Golgota hegyére” (236). – A kis Jézus ne feszítsük máris keresztre, megszületése fölötti örömünk ne váljék passióvá! – sugallja Bódi.

5. A várva-várt Gábort Réka ilyen szavakkal fogadja: „A kicsi Jézus kinőtt már a jászolbölcsőből, olyan régen várlak” (237). – Mennyi idő alatt nő ki egy gyermek a bölcsőből? A Réka egyévnnyi távolléte, mással való együttlétének ideje alatt? Vagy annál sokkal hosszabb idő alatt? A gyermekkoruktól eltelt idő alatt? – Nem derül ki.

6. Réka: „De mi ketten már nem viszünk innen sehova örömhírt” (239). Az egyszemélyes örömhír immár kétszemélyessé tágul, hogy Gábor is beleférhessen. Az egymással szembeni elfogódottságukat a visszaemlékezés oldja fel: Gábor tizenöt éves korát

idézi fel, amikor Réka miatti bánatában fölakasztotta magát, s ezért az apja rettenetesen elverte. Réka a továbbköltött *Gályarabok énekével* vigasztalja.

GÁBOR. Ó, te gyehenna. Cinkosoddá teszed az Isten is. Mit tegyek, amit tehetek én ellened? (240).

A tréfás kiszólásban – „ó, te gyehenna!” – a katolikus hagyomány szerinti purgatórium szerepét betöltő Rékára utal, aki Gábort kavargó indulataiból, nyomasztó emlékitől szeretné megtisztítani. S ehhez az Istent is maga mellett tudja: Gábornak megtörik a konoksága, s mintegy isteni elrendeltetést, fogadja sorsát, végzetét: Rékát.

8. A megbántott Réka, akinek Gábor nem tudja megbocsátani a tőle távol töltött évet, kultikus színezetű táncba kezd (ld. *Néprajzi motívumok* című fejezet): sámáni révületben pörög körbe, s le-levesz egyet-egyét a ruhadarabjaiból, hogy „fiatalodjon”. A szobájából kilépő Bódi Sodomát kiált rá: „Sodoma! Sodoma! – Sodomát csináltatok a házamból” (252).

A bibliában leírt Sodoma elvesztésének története pusztán a bűn asszociációja révén kerül a drámába. *Mózes I. könyvében* a következőket találjuk: „Sodoma igen bűnös város volt” (I. Mózes 9:11-14). Sodomának, a későbbiekben az elfajzott szerelemre szűkült jelentése nem tartozik a szöveg jelentésrétegei közé.

9. A II. felvonásban ismét karácsony van, s Bódi kezében kigyullad a huszonhatodik lámpa: „Isten, aki jelt küldesz az égből!” (261) – kiált fel. Ez az örömkítőrés alighanem „bibliás” hangzású csak, s prédikációba illő retorikájú. Tartalmilag összefonódik a lámpa jelentése a bibliai csillaggal, mint egy égi jel, mely valakinek az eljövételét hirdeti.

10. A második karácsonykor Bódi és Dániel ismét vitába bonyolódik Réka miatt: Dániel az adventi hangulat áhítatát háborítja.

BÓDI. Ne rugdosd a betlehemi jászolt!

DÁNIE. Örömhirt hazudik [a jégmadár], és a szíve teli álnoksággal! (265).

Dániel háborgó szíve nincs az örömhír befogadására hangolva. A fia miatti aggodása ismét bűnre viszi: a betlehemi jászolt „rugdossa”, a betlehemi kisdedet gyalázza, az adventi várakozást megrontja.

11. Majd e párbeszéd a következőképpen folytatódik:

BÓDI. Mondtam: ne rugdod a betlehemi jászolt!

DÁNIEL. A három királyok csillagait is szétrúgom! (265) – fenekedik. A parafrázálás folytán személyessé teszi az örömuzenetet: elhárítja, szidalmazza, fenyegeti. E tettének lélektani háttere közel áll a káromkodás kényszerét már visszafogni nem tudó elkeseredés állapotához. Bibliai utalás csak a háromkirályok említésével történik, noha a Bibliában napkeleti bölcsek néven szerepelnek (Máté 2:1-12). A háromkirályok nevét csak a VI. századtól említik (**Beda Venerabilis** Európa, Ázsia, Afrika képviselőit látta bennük. **Herbert Haag**: *Bibliai lexikon*).

12. Dániel a megváltás – akárcsak a teremtés – tökéletlensége miatt a „fehérnépeket” hibáztatja: „Hát van még örömhír ezen a világon? És van még szentség, amit álnok fehérnépek össze ne törtek volna?” (265). Az eredendő bűn miatti felelősséget az ember áthárítja az asszonyra, az asszony meg a kígyóra. Dániel hasonlóképpen éli át az embernek a bűnhöz való viszonyát.

13. Megátalkodott haragjában Dániel a lámpa kigyulladását csupán isteni megvesztegetésnek tartja: „Egy apró csodával lefizetett megint az Isten! Engem nem tud. Egy újabb feltámadással sem!” (266).

A csodákat a gyermeki lelkiület számára tartogatott vásárfiának tartja. Az ő lelke már nem hajlik gyermeki hiszékenységre.

14. Az advent ’eljövetel’ jelentéséhez hozzátapadt a várakozás fogalma is.

RÉKA. Advent volt. Aztán vége lett. Mindenki várt valakit, s a betlehemi gyermek megérkezett. Mindenki számára vége az adventnek. Egyedül az enyém tart még (267).

A személyessé vált örömnép gondolata továbbfejlík. A messiásvárás személyessé tévése itt új dimenzióban jelenik meg: a magánéleti boldogsághoz, a Messiás eljövételének várásához a személyes feloldoztatásba vetett hit is hozzákapcsolódik. S a feloldozás – akár a személyes advent – várat még magára.

A párbeszédet Bódi folytatja:

BÓDI. A kettőnké.

RÉKA. A kettőnk adventje. Soha nem lesz vége (267).

Bódi várakozásához reménytelenség társul. A reményteli várakozás átfordul hiábavaló várakozásba (A *Godot-ra várva* hangulatába).

15. A csodatételek nemcsak fölöslegesek, ártalmasak is. Dániel feltámadása gúny tárgyává válik: RÉKA. Megértette, vén feltámadott? Ha csak annyi dolga maradt e világon, hogy kettőnket elválasszon, kár volt Isten fáradságáért! Akkor inkább otthagya volna kendet a koporsóban! (274).

Az ironikus hangvételt még a népies „kend” megszólítás is fokozza. Vörösmarty „Mi dolgunk a világon?” – kérdése parafrázálódik Réka szavaiban: „... ha csak annyi dolga maradt a világon...”

16. Bódi Istenhez foházkodik, hogy a jéggé vált Gábort életre kelthessék: „Hiszünk a feltámadásban s a viszontlátásban” (274-275) – mondja imádságában. Az apostoli hitvallás szavait – „Hiszem [...] testünknek feltámadását és az örök életet” – kiegészíti a tartalmilag ide kapcsolódó viszontlátás fogalmával.

17. Az asszonyi csalárdság megrontója a teremtés tökéletességének. Réka önvádló szavai visszatérnek az előbbi gondolathoz: „[Isten] odaszánta az embert az Édenbe, mégis kiestünk belőle” (277).

18. De Réka egyedül nem vállalja magára e bűn miatti bűnhődést. A Gábor múltat hánytorgató magatartását túlzónak találja, a bibliabeli ostorozó, romlást jövendőelő prófétákhoz hasonlítja:

RÉKA. Ez maga Jeremiás és Mikeás egy személyben. Csak panaszkodik és ostoroz! Egyenest az ószövetségből jön ide (278).

Réka anyja sem adja egy prófétához a lányát: „Menjen haza szépen, fiam. Egy Jeremiáshoz, Mikeáshoz, Malakiáshoz nem adom a lányom” (279).

Jeremiás könyvének erre vonatkozó tartalma a következő: fenyegető jövendölések, jövőbeli ígéretek és prófétai intelmek Júda ellen. Mikeás könyvében a próféta megjövendöli, hogy Jahve megjelenik majd a világ bírójaként, és Jeruzsálemet próbára teszi az ellenség által. Ostorozta a hamis prófétákat meg a nép vezetőit vétkeik miatt. A Júda elleni fenyegető jövendölés a népek ellen is szól. Malakiás könyve egy gondolattal többet is sugall: a vegyes házasság káros következményeire figyelmeztet: „Hütlenné lett Júda és utálatosság támadt Izraelben és Jeruzsálemben, mert megfertőztette Júda az Úrnak szentségét, a melyet ő szeret, és idegen istenek lányát vette el” (Malakiás 2:11).

19. A prófétákkal való hasonlítgatás korholássá válik:

RÉKA. Hát édenkertnek nézed még mindig a világot? S magadat egy szál férfiúként pöffeszkedő Ádámnak benne? Hát van neked orcád, édenkertnek nézni a világot? (278).

Az utalások köre igen tág. Benne foglaltatik Réka mentegetőzése is, valamint az a meggyőződés is, hogy a világ az eredendő bűn miatt általánosan romlott. Az ő bűne Éva bűne, a paradicsomon kívüli állapot bűnössége. Gábor édenen kívülisége nem egyeztethető össze az édenbeli Ádám boldog tudatlanságával. Hiszen a bűnnel együtt a tudás hatalmát is elnyerték. Gábor nem játszhat többé tudatlant. Bizony ő is a bűnnek tudójává lett.

20. Réka megifjodni próbál: varázserejét próbálgatja, de a szarkalábak a szeme sarkában, akár a Káin-bélyeg, rajta maradtak.

RÉKA. Isten bélyegeként arcomra égett a játék (280). A ráncok, mint büntetés és megbélyegzettség, el nem tüntethetők. Az Isten bélyege fogalom a szépirodalomba átkerült Káin-bélyegre emlékeztet: a vágyainak ellenállni nem tudó, bűnös szándékát végrehajtó ember megbélyegzettsége.

21. A megöregedett Réka szájából magától értetődő a vád, hogy Gábor már csak irgalmat, szánalmat érez iránta, szeretetet már nem.

RÉKA. Ne szánj engem. Magadat szánd, hogy üres már a szíved. Már csak a lelkiismeret szól belőled. Azzal pedig Isten elé készüljön a férfi, nem asszonyhoz.

GÁBOR. Megint rosszul szóltam!

RÉKA. [...] Csupa sajnálat vagy irántam, és semmi egyéb!

GÁBOR. Én, üres szívű szamaritánus! (282).

A bibliai irgalmas szamaritánus a felebaráti szeretet példája (*Lukács* 10:30-37). A szerző a szamaritánus szóba sűríti az irgalom fogalmát, az „üres szívű” jelző” a szeretet hiányát foglalja magába.

22. Gábor Rékát védelmébe veszi az apjával szemben, aki őt az asszonyok/jégmadarak csalárdságától félti. Gábor válasza erre: „Nélkülük mit sem ér Istennek bármilyen csodája” (284). A teremtés nem tökéletes asszonyok nélkül: „Teremté tehát az Isten az embert az ő képére, Isten képére teremét őt: férfiuvá és asszonnyá teremte őket” (*I. Mózes* 1:27).

C. Egyházi, vallásos énekek

Sütő András, nagyenyedi diákoskodása idején, sőt még a Pusztakamaráson töltött gyermekkorában is, az 1923. óta a Kolozsvári Egyházkerületben ma is használatos református énekeskönyvet ismerték. Ez annyiban tér el az anyaországi és a királyhágó-melléki református énekeskönyvektől, hogy összesen 288 éneket tartalmaz. A 150 zsoltár közül – amelyek a két másik énekeskönyvben teljes számban megtalálhatók – mindössze 41 van benne. Mivel a magyarországi énekeskönyv előszava szerint „Erdély a XVII. századtól... a racionalizmus útjára lépett”, az énekeskönyv énekanyaga is tükrözi ezt a személetet. A régi énekek mellett számos újabb, néha esztétikailag kevésbé értékes, néha pedig híres zeneszerzők (Haydn, Mozart) dallamára írott ének szerepel benne, melyek dallamosságuk folytán könnyen énekelhetők.

Az anyaországi énekeskönyv 150 zsoltárt és 362 dicséretet, összesen 521 éneket tartalmaz. A század derekán megreformált, ritmizált énekeket zenei ismeretek hiányában nehéz énekelni.

A királyhágó-melléki énekeskönyv a leggazdagabb e három közül. 150 zsoltár és 398 dicséret van benne, összesen 548 ének.

Sütő Andrásnak, a kántortanító növendék lévén, ismernie kellett a Kolozsvári Református Egyházkerület énekeskönyvének tartalmát, ha legációba, prédikálni már nem is kellett mennie a rendszerváltozással. Ugyanakkor a drámába beledolgozott egyházi énekek úgyszólván ökumenikus jellegűek: nem kizárólag reformátusok. az egyezések és utalások révén két református és két római katolikus ének ismerhető fel a dráma szövegében.

1. „Omlástól és kísértéstől ment meg, Uramisten, minket” (226) – hangzik e sor a Bódi szájából fohászoként, mintha csak a katolikus temetési éneket énekelné:

Ments meg engem, Uram, az örök haláltól,
ama rettenetes napon minden bajtól,
midőn az ég és föld meg fognak indulni,
s eljössz a világot lángokban ítélni (*Éneklő egyház*, 340. ének).

A kántálni jövő Réa ünnepi öröme nem felhőtlen:

RÉKA. Az én betlehemes örömöm bánattal van ma este kirakva! ...Csillagszóró szeretnék lenni mégis. Ha nem hánynávetné magát bennem a félelem. [...] Mire megbarátkoznék az egyik félelemmel, körülfon a másik.

BÓDI. Sokan vannak. Többségbe kerültek (235).

A Réka szavai egy Erdélyben ismert és az ottani római katolikus gyászszertartáshoz tartozó temetési ének refrénjét idézik:

2.

Megkörnyékeztek engem a halálnak félelmei,

Az ő fájdalmai körülvettek engem.

adj, Uram a megholtaknak

A sírban szent nyugovást

és a végítélet napján

adj boldog feltámadást.

Bódi mintha csak a *III. zsoltár* szavaival felelne rá:

3.

Óh, mily sokan vannak!

Akik háborgatnak

Engemet, óh, Istenem!

Nagy sok ellenségim

És sok gyűlölőim

Tusakodnak ellenem.

Sokan azt állítják,

Vakmerőn azt mondják,

Hogy a lelkem elveszett,

Nincs, aki segítsen,

Elhagyott az Isten,

Rólam elfelejtkezett (*Református egyházi énekeskönyv*. Kolozsvár, 1965).

4.

Réka a *Gályarabok énekével* és annak továbbköltésével vigasztalja Gábort:

Térj magadhoz, drága Sion,

Van még néked Istened... (240).

A Sion vagy Sion leánya jelen esetben találó kifejezés: Jeruzsálem lakosságának megszemélyesítése. Réka parafrázisa így folytatódik:

Réka van itt temelleted,

szívét osztja meg veled (240).

Valójában a *Gályarabok éneke* így folytatódik:

Ki atyádként felkaroljon,

S szívét ossza meg veled...

A dráma énekrepertoárja ennél sokkal gazdagabb. A bevezető jégmadár-dalnak nem akadtam nyomára. Feltehetőleg szerzői fikció.

III. IRODALMI UTALÁSOK

A. Saját írásművészetén belüli előre- és hátrautalások

Sütő András motívumaiból jó néhány szinte lajtmotívumként vándorol egyik művéből a másikba, mintegy azt jelezve, hogy az immár motívumrendszerre szerveződött gondolatai pusztán egyetlen mű keretein belül nem férnek meg, ki-kitörnek belőle, és arra sarkallják az író, hogy újabb és újabb írásában szólaltassa meg az őt gyötrő, minden egyes megszólalása alkalmával erősödő intenzitású gondolatot. Ez a gondolat legtöbbször a nemzet- és nemzetiségfeltő gond, a „sajátosság méltóságá”-nak elismertetésére, tiszteletben tartására irányuló szándék, s a „sajátos” jelzőjét viselő kisebbség problémájának fel-feltörő megfogalmazása.

Az egyik ilyen gond – a lányanyaság – végigvonul drámáinak, és talán nem is nagy merészség első írói megfogalmazását a *Misi, a csillagos homlokú* című novellájában keresni, bár itt a hangsúly az egykor megesett lány gyermekére toródott. A *Félszárnyú asszonyok* vizsgált alanya már a lányanya maga, majd tovább él a gondolat a *Szúzai menyegzőben*, az „Egyedül” nevű gyermekeiket szívük alatt hordó menyasszonyok sorsában. Ha megvizsgáljuk az *Álomkommandó* Krisztinájának alakját, a rémségek közt ismét felvillan a megesés-motívum, csak hogy itt az erőszak által létrehívott életnek szemernyi esély sem hagynak: embriókorában el kell pusztulnia az anyával együtt. *Az uगतó madárban* nincs szó megesésről, csupán igen szerencsétlen csillagzat alatti fogantatásról. A „gyermek” éppen csak jelzi, hogy majd helyet kér a világban, s máris árvasorsa jut még megszületés előtt. E két utóbbi dráma közt helyezkedik el időrendi sorban az *Advent*.

A bűnbeesés, megesés sajátos pillanatban következik be itt: A *Káin én Ábel*-beli Arabella bizonytalanságának, tudatlanságának állapotában. Csakhogy Árvai Réka már Stég Antal előtt is ismert földi haladót (az ismerésnek itt bibliai jelentésében): kedves gyerekkori játszótársát, majdani párját, Zetelaki Gábort. S a gyermek mégsem Gábortól való. **Sütő** *Naplójegyzeteinek Félszárnyú asszonyok* című fejezetében az „Első suttogás” jut el a helyzetleírásig:

- Azt a lányt a másik kísérgette. Tudod, melyik...
- Hogyne tudnám.
- Mégis ettől lett a gyerek!
- Ettől.
- Nem értem.
- Ő sem érti (91).

A helyzetleíráson túl nincs magyarázat az esetre. A „kellett az állami fizetés”, az anyai rábeszélés említése csak mentőgömb a menthetetlennek. tény, hogy a fogantatás megelőzte az ásó-kapa-nagyharangot, nem pedig követte. S ezt a bűnt valóban csak meggyónni lehet - ha van, kinek -, s kérdés, hogy lesz-e rá feloldozás.

„Az idevágó politikai kitérő: A *Félszárnyú asszonyok* „esete” időtlen időkig nyúlik vissza. Az *Advent* a nyolcvanas évek Romániájában s az akkor érvényben levő abortusztörvény időszakában játszódik, akkortájt a szülészeten a kismamák nagy része az előírásnak megfelelően első-negyedik gyermekét szülő asszony vagy éppenséggel lányanya. S ahogy mi lett e gyermekek sorsa? Remélhetőleg java részük nem tudott **Konrád György** *A látogató* című regényében megjelenített „megalázottak és megszorítottak” sorsára. S amelyek mégis? Talán miattuk lett vándormotívum a lányanyaság **Sütő András** drámáiban.)

A következő gondolat Jókaitól származik (írja Ablonczy László): „Ugatunk, ha már nem beszélhetünk”.

A beszéd-kiáltás-ugatás-hallgatás metamorfózisa végig követhető **Sütő András** írásművészetén. Az *ugató madár*ban már a címbe költözött a lefokozott, veszélyeztetett élet miatti beszédtorzulás. Az *Advent*ben a Nagy Romlás jelentéssége mellett játékos és elgondolkoztató ötletet visz a szerző a drámába: Csudalátó Dániel kutyájának ellopták a hangját, majd a rablók nyomára jutva Dániel Zeteváraljára indul ugatáskeresőbe. A Nagy Romlás környezetében ugatni sem lehet. A kutya is némaságra van kárhozható. Az ugatás állapotának leírása az *Engedjétek...*-ben olvasható: a bibarcfalvi öregasszony, akit a pénz ígérete férjével együtt az Egyesült Államokba csábított, halála előtt már nem tud anyanyelve szavaira visszaemlékezni. Az *Újabb kölcsönzavainkról* című **Sütő**-írásban az ugatás-állapot diagnosztikai leírása található:

„Egzákt eszfert nyolckor pász álergatorban jött az ekipa, hogy futucpománába dránicát csinkejáljon a csobotártól. („Pontban negyed nyolckor jött a munkacsoport, hogy fizetség nélkül zszindelyt kunyeráljon a csizmadiától.)

Ha a nyelv meglévő szavai helyett tudatlanságból vagy akár hanyagságból idegen szavakat használnak, s csupán a nyelvtani szerkesztés, néhány toldalék, névelő vagy kötőszó emlékeztet csak az anyanyelvre, ez már a dadogás az ugatás állapota. (Akár a bihari románok fordított nyelvi példájában: M-am dus pe legheleu, ca acolo-i mai közelebb. 'A legelön mentem, mert ott közelebb. Vagy: Am vrut sa cumpar un daralau, s-an loc am cuparat un techeneu. 'Darálót akartam vásárolni, s ehelyett egy tekenőt vettem'.)

Keressünk további vándorgondolatokat a nyelvészti kitérő után.

„Aki nem felejt, elpusztul” – mondja Bodor Péternek Claudia, s mondja Manónak Mussfeld. Az élet elnyomorodik a halmozott negatív élmények hatására, de az emberi memória szelektivitása ilyen értelemben a túlélést szolgálja. A „Megbocsájtom, csak sohasem felejtem”-magatartású Gáboron az isteni csoda, a feltámadás sem fog. Meg kell halnia ismét, amiért nem tud felejteni. A rossz emlékek felhánytorgatásánál sokkal fontosabb feladatok is

várnak rá: az élet felelősségteljes vállalása. Hiába Árvai Réka figyelmeztetése: „A két halálnál többet érne most ez élet vállalása a kötelező felejtéssel” (243). A nem-felejtés elállja a fejlődés útját; ezt Kálvin is tudomására hozta Szervétnek a *Csillag a máglyán*-ban: „Meghal, aki nem felejt”. Szinte szó szerint ismétlődik meg ez a gondolat az *Advent*-ben.

A Káin-motívum is felbukkan, csupáncsak előrejelzésként, figyelmeztetésként: „Káinná tennél itt engem karácsony estéjén?” – kérdi Bódi Dánieltől. Szép, szuggesztív erejű kérdés, hiszen testvérek ő ketten a bajban, szomorúságban. **Sütő András** felállítja itt is a testvérpárost, akárcsak a többi drámájában, ahol olyan párok ütköztethetik gondolataikat, mint Kolhaas-Nagelschmidt, Kálvin-Szervét, Ábel-Káin, valamint Bódi Vencel-Zetelaki Dániel, noha itt e mozzanat mellékvágányra került; s utolsó drámájában pedig csak epizód-szerepet kapott a Bodor Péter – Makk József páros szerepeltetése.

Amit az *Engedjétek...*-ben csak kórképleírásként jelenít meg, azt itt néven nevezi: Mária távozása kötelességmulasztás, aminek szomorú és előrelátható következménye a nyelvi beolvadás: aki elkótyavetyéli anyja szavait, hegyi madár létére elhullatja, szemétre juttatja szép tollait (232), arra a kötelességmulasztás vádja csak enyhe vád. A bánat, mely a Nagy Romlás mellett való elhaladtában Mária melléje szegül, örökös társa marad:

„Nem fogok sírni. Úgy fogok elmenni, ahogy tanított, édesapám. Szép csendben. Fűszál hegyén, ha lenne még fűszál a jégösvényeken...” (233-234).

E szavakkal búcsúzik Mária. A távozó Máriát tekintetével elkísérő Bódi szeme éppúgy elhomályosul, mint a lefelé haladást sugalló, szívfacsaró népdal hallatára/olvasására az hallgatóé/olvasóé: „Elment, elment az én párom, / le az úton, egy fűszálon...” – éneklük az *Engedjétek...*-ben. Nem véletlen, hogy Sütő András ezt a dalt énekelte, zongorázta az amerikai magyar gyerekeknek. „Ki tudná megmondani most már, miért szép ez az erdélyi népdal?” – kérdi a gyerekektől. A válaszok rá: „I don't know”, „I don't understand a word of it” (68). A kicsorduló könnycseppet még visszaparancsolja a bizakodás, a sebjaj-legyintés:

„Akad még itt gyermek, aki a kezét felnyújtsa”. Az epizódzáró sor viszont már rezignált legyintés csupán: „Szegény dallam, szegény fűszál” (68). Hiszen a fűszál szóhoz már elsőfokú jelentés sem társul a gyerekek szókincs-tárában, nemhogy a fűszálon harmatkéné legördülő könnycsepp képzettársítása megjelenne előttük a dal hallatán.

Jó, hogy van egy unoka, akit elvezethet „Jatata” a „Szavak Nagyfejedelemségébe”, akinek a fűszál mellett az égi madarak nevét is megtaníthatja: leánykamadár, menyecskemadár. Az *Engedjétek...*-ben a barázdabillegetőt nevezték így „Jatataék”. Árvai Réka metaforáiként, alakváltozataiként nyilván újabb jelentéssel telítődnek e szavak (Ld. *Néprajzi fejezet*).

Népdalokkal telítve a darab: a kántáló dal már sok helyen előfordult a Sütő András pályája során. „*Ha én tudtam volna, hogy te vagy Mária...*” novellacím volt legelőször. Aztán a kis kántáló csoport énekelte Pusztakamaráson valamikor a '30-40-es évek fordulóján (fejezetcím az *Anyám...*-ban). Jelen esetben az öreg Bódi Vencel szánó-bánó-csalogató nótája:

Ha én tudtam volna, hogy te vagy Mária,
Aranyból is, ezüsből is szállást adtam volna.
Én pedig a hideg földre lefeküdtem volna.⁴

⁴ A mezőségi kántáló dal teljes szövegét a sárospataki 3-as számú óvoda Waldorf-csoportjában ismertem meg:

Elindult Mária karácsony estéjén,
betért egy gazdag családhoz szállást kéregetni.

- Jó estét, bő kovács! Adjál nekünk szállást!
- Szállást néktek nem adhatok, mert sok vendégem van.

Volt a bő kovácsnak egy szép vak leánya.
Elvezette Máriánkat barmok jászolához.

Tizenkét órákor megszületett Jézus.
Tizenkét szép őrző angyal köti a bokrétát.

- Ha én tudtam volna, hogy te vagy Mária,
aranyból is, ezüsből is szállást adtam volna.
Én pedig a hideg földre lefeküdtem volna.

A pusztakamarási élmények több ízben papírra kerülnek. Az *Anyám...*-beli lakodalmos játék itt új feldolgozásban jelenik meg:

<p>„Mikor lakodalmast játszottunk, elsőnek te röptetted föl rá [az eperfára], s mondtad: édös uram, gyere föl. A fa alatt kórémuzsikával zenéltek a purdék, csujogattak a nyoszolyólányok. Azt akarom, azt akarom! – rikoltottad. Az a gerlefészek legyen a nászágyunk. Hát alig fértünk el benne. És amikor leszálltunk a fáról, kicsi kerek kalácsot rejtettél a kötényed alá, és mondtad: nő a hasam, Gábor! Fiú legyen-e vagy lány? Te dirigálsz, mondtam, az legyen, amit te akarsz” (<i>Advent</i>, 242).</p>	<p>„Hiszen régesrég volt az, amikor a csiripoló verebek lombtanyáját választottuk N.R.-nek nászházul, hogy Lajcsi őt oda, mint az égbe, fölvezesse” (87). Összeölelkezem a cimboráimmal s mögöttem megszólal a kórémuzsika. [...] Lakodalom vanamijutszánkban... [...] A gyermekölelésnyi menyasszony ott vár bennünket Edelstein úr ribizlibokrai között; [...] lábán a kék epercipő, homlokán a békavirágkoszorú, vállán a csepűfátyol és valahol a közelben a mezítlábas vőlegény; odébb az eperfa várja, hogy az ifjú asszony kilencszer megkerülje; ... (<i>Anyám</i>, 88).</p>
---	--

Az unokához való lehajlás, odafordulás mozzanatai megejtők az *Engedjétek...*-ben. E szeretet viszonzásának vágya szólal meg az *Advent*ben. A Bódi Vencelt babusgató, vigasztaló Réka

szavai, akár a „Jatata”-t becéző Lackó szájából is elhangozhatnának. „Kedves, szomorúságos, magányos nagytata”. Majd: „Hunyd le kicsi szemed, nagytatának unokagondja!” (236).

„Körhintája leszek és vigasztalója” (235) – hízeleg Réka Bódinak, majd: „Forogjunk, forogjunk, ne faggassuk egymást” (238) – biztatja s figyelmezteti Réka a feltámadott Gábort. A körhinta-motívum megtalálható *Az ugató madár*ban is. A jelen drámára vonatkoztatott, műimmanens értelmezése: a gondtalanság állapotának elérésére tett kísérlet, a feledés szorgalmazása, s a forgásban felcsillan az ötvenes évekbeli Törőcsik Mari mosolya a *Körhinta* című filmből.

A fűszál, mely könnycseppet kér maga mellé képzettársításul, meg is kapja társát: a könnyek végigvonulnak a Sütő-műveken, a mégoly vidám *Kalandozások*ban is. A begyűjtött, beszolgáltatott könnyek gyönggyé válnak, s Csillagvitéz róluk ismeri fel az elrútított Kancsócskát. A Réka könnyei szintén mesebeli utat járnak be az álom szférájában. Sorsuk balladába illő: „Ráborultam egy kapufélfára, hát a tied volt az! Ráfolyt a könnyem egy faragott madárkára, és megállapodott annak a szemében. Istenem, mondom, hát ez a madár is engem sirat... Így volt, míg fel nem ébredtem” (244).

Az „üres csigaház” kifejezés – az elhagyatottság, az üres fészek képze, melyből kiröppentek már a fiókák – megtalálható az *Engedjétek...*-ben meg *Az ugató madár*ban. Jelentése mindenütt azonos: a magukra maradottak, elhagyatottak állapotát foglalja magába főnévi metaforában. „Akik maradtunk – mondja Csudalátó Dániel -, üres csigaházakká lettünk” (264). Bódi válasza rá a csodavárásban való hit és a remény hirdetése: „nincs üresség, ahol várnak valakire. S mindenre válasz jön, ha megtanulunk várni. Ezer mesterek vagyunk, tanuljuk meg az ezeregyediket végleges foglalkozásként: várni...” (264). Ezer mesterek voltunk, mi mindent el nem követtünk mostanig, de már megszűnhetünk a cselekvéstől, s legyen ezután egyetlen és végleges tevékenységünk a várakozás! – sugallják Bódi szavai. Az

„ezermester” szóval egyben utalás történik a következő drámára, amely az ezermester Bodor Péterről szól.

A halottak emlékének ápolásáról ír **Sütő András** naplójegyzeteinek *Világítunk* című fejezetében. „Vedd el az emberektől a megemlékezés jogát, s már kettébe is vágjad őket” (68). A kettévágatás ellen kéri Bódi Isten segedelmét fohászában: „Add vissza bár a halottainkat, Istenünk, és mi helyetted feltámasztjuk őket a ragaszkodásunkkal” (271). A személyes és nemzeti identitáshoz az anyanyelv mellett a származás ismerése is szükségeltetik. A világítás egyúttal alkalom a magunkba- és múltbapillantáshoz: „jertek majd ki a síromhoz világítani, nem azért, hogy engem lássatok, vagy én lássak valamit, mivel a föld betömi a szemem, hanem hogy a saját arcotokra hulljon a gyertya világa” (*Anyám*, 170). Így üzent az öreg kárpitos a pusztakamarási megemlékezőknek. „Keressük egymást az élők között” - cseng rá az előző mondásra Bódi figyelmeztetése. A halottakról meg kell ugyan emlékezni, de az élőknek helyük és dolguk van a világon.” *Mortii cu mortii, vii cu vii* - tartja a román népi bölcsesség, s Bódi szavai e mondás parafrázált fordításául is szolgálhatnak (A halottak a halottakkal, az élők az élőkkel).

Káin szelleme itt is kísért a korábbi drámából: a magára maradott, Istentől is elhagyatott ember nem hisz már újabb csodákban. A csodák meg nem ismétlődésének tudata magára utalttá teszi az embert. „kimerítettük már Isten csodáit, és többé nem számíthatunk senkire, semmire, csak önmagukra” (285) – mondja Csudalátó Dániel. Kijelentése csak rezignáltságában különbözik Káin szavaitól: „Én vagyok az én istenem”. A hargitai emberek immár nem a hódolásra, szolgálalkúségre kényszerítő felsőbb hatalom ellen hadakoznak, csupán istentelen – Isten nélküli – magukra-hagyatottságukban próbálkoznak a szavakkal való önfelvértézésel, önvigasztalással.

Végezetül szólni kell **Sütő András** *Mese és reménység* című kis novellájáról, a *Levelek a fehér toronyból* című önéletrajzi regényének apró mozaikjáról (**Sütő András**, *A lőtt lábú*

madár nyomában. Bukarest, 1990), mely elbeszélni Csudalátó Dániel ihlető alakmásának, bizonyos Deák Dénes bácsinak szomorú történetét, akinek „ha csak a nagyját vesszük is, sok lehetett a siratnivalója.

Hogy hétesztendei hadifogság után hazakerült, elvesztette a nagyobbik leányát, aztán a feleségét, majd a második lányától is meg kellett válnia; a Kárpátokon túl Havasalföldre vitte a férjhezmenetel, ami nem lenne baj, ha nem feledkezett volna meg egyúttal a hovatarozásának visszafelé vezető útjáról. Azóta kétszer ha látta.

Annyi reménye maradt, hogy tán harmadszorra is eljön egyszer a három fiúgyermekkel. Ezt a nádszálreménységet abból is észlelhettünk, hogy a házat időnként kedves vendég fogadására alkalmassá tette” (*A lőtt lábú madár....*, 194). – ilyenformán kezdődik és hasonló szomorúságot árasztva folytatódik Dániel-Dénes bácsi története. Az advent hetei leteltek a hiábavaló várakozással, aztán, hogy csalódását enyhítse, meséket kezdett felidézni, s a gyarló emlékezete megsegítésére meséskönyvet kért kölcsön. Nem telt el nap, hogy reggel, délben, este ki ne ment volna az autóbusz-megállóba, s némelyik gyermeknek utána kiáltott: „hét, te gyermek” (196). Magába szállva, halálát közeledni érezve eszébe jutott, hogy egyszer ráripakodott unokáira, emiatt fájdalmas megbánást érzett. Meg is gyónta ezt szomszédjának, aki maga az író volt:

„Legyen tanúm, szomszéd úr, hogy én eleget vártam. Talán még vezekeltem is, mert rájuk ripakodtam. Tudjátok ti, micsoda helyzet az, hogy csak bámultok rám, nem értitek a magyar szavaimat, nem ismeritek az édesanyátok nyelvét? Olyan az, gyermekeim, mint amikor a malacnak az orrán van a farka. Az én lányom elment egyféleképpen és visszajött másféleképpen, de annyit bár elvártam volna tőle, hogy az én szavaimat megőrizze nektek. Annyit mondanátok bár magyarul: adjon Isten jó reggelt, nagyapa. Ennyi volt az én berzenkedésem, azután meg azt gondoltam: más irányból közeledem hozzájuk, ha jönnek, ha egyszer csattan a kiskapu, és az a két lurkó a nyakamba ugrik. Akkor leültetem szépen őket,

mesét mondok nekik. Tréfásat, hogy ne csak ámuljanak, de kacagjanak is. Kacagva kerültünk volna közelebb egymáshoz. Vissza valahová a dolgok rendjéhez. Forrásnak a vize, tehénnek a teje elapadhat. De gyerekeknek az anyja szava, nyelve? Megbocsásson a világ, de ezek után már csak azt várom, hogy a Bakó-pataka hegynek fölfelé nyargaljon, az édes alma keserű mandulát teremjen (*A lőtt lábú...* 198-199).

Az advent teljes története benne foglaltatik e szívszorító kis írásban. Benne a várakozás reménytelensége, a lánya megbántása miatti penitencia, s a soha véget nem érő advent története. A különbség csak annyi, hogy míg Dániel Máriát mécsesekkel, Dénes bácsi unokáit mesékkel várja. De a fájdalmas beteljesületlenség az alkonyba hajló élet végén azonos: hiszen akit vártunk nem jött el.

A dráma egy másik kulcsmotívum pedig a fent nevezett kötet *A Duna titkaiból. Deltanapló* című írásmozaikjában található: Aljosa története, aki apja után „lipovánabb minden lipovánál, de román is egyúttal” (**Sütő András**: *A lőtt lábú madár nyomában*. Bukarest, 1990. 204), s akinek anyja „pogány” volt, mert férje görög katolikus/keleti? vallását nem vette fel, keresztet nem vetett és sohasem járt templomba, s emiatt kétszer kellett meghalnia: egyszer, amikor férjét a Deltába követte, s ahonnan mindig elvágott, másodszor pedig a valóságban, amikor pap nélkül temették, mert „olyan papot” nem találtak. „Csíkországi” magyar református volt, ugyanis, a fia, Aljosa felette restellte, hogy egy „babszemnyi szót sem tudott az anyja nyelvén” (i.m., 228). A szerző pedig levonja a kegyetlen tanulságot: „Ahová megy a test, menjen a lélek is” (i.m., 203).

B. Irodalmi utalások

A dráma nyelveztében megfigyelhető, hogy **Vörösmarty, Petőfi, Arany János, József Attila, Tamási Áron** szófordulatai és kifejezései – mintegy nyelvi párlat – lecsapódtak az író tudatában, s onnan felszínre törve, papírra vetve újabb alakváltozatban kerültek ki. Sütő András ugyanis ezen irodalmi élményeit, melyek tudatában-tudatalattijában archetípusszerűen élnek, nyelvi fordulatokként használja. A legtöbb, majdhogynem ősi toposzként élő költői kifejezésünk olykor szó szerint idézve, máskor parafrázálva vagy újabb jelentéssel gyarapodva ismerhető fel.

Lássunk néhányat belőlük.

„Csillagszóró szeretnék lenni mégis – mondja Réka. – Ha nem hányávetné magát bennem a félelem” (235).

Szinte magától tolul az **Arany**-sor az emlékezetbe, s világossá válik az utalás: „Hányja-veti a hab: / Miért e jutalom, / Petőfi barátul / Mégsem érdemlém” (**Arany János: Válasz Petőfinek**).

Arany ikerszavát **Sütő András** már bizalmasaként kezeli: egybeírja a mellérendelő szó szerkezetet, s kétszeresen ruházza fel tagjait a feltételes mód jelével is: „hányávetné” – az eredeti „hányja-veti”-hez képest.

Gábor **Ady Endre** szavainak patetikus lépeivel határolja el magát a Stég Antal-i magatartástól: „*Nem jöttem erős, nagy* lámpással medvét szembe világítani, s a szívébe golyót küldeni” (250).

Csudalátó Dániel sajnálattal teljes elismeréssel adózik Bódinak, akinek törhetetlen várakozása **Vörösmarty** nemzetföltő-virrasztó magatartásának piedesztáljára emelhető. **Vajda János** *A virrasztók* című versének gondolati-érzelmi tartalma még erősebben nyilatkozik meg e helyen:

Ők alusznak szépen, mélyen,
Ébren már csak mi vagyunk.
Ők alusznak s nem álmodnak,
Mi virrasztunk ébren, haj csak
Ébren is mi – álmodunk.

A virrasztó magatartás feltűnik **József Attilánál** is, csak hogy itt a költő mindent számba vevő, mindent feltérképezni akaró, figyelő virrasztása kerül előtérbe (*Külvárosi éj, Téli éjszaka*).

„Hiszen te nálamnál is álmatlanabb virrasztó vagy” (265) – mondja Dániel Bódinak.

A virrasztás fokmérője, az álmatlanság majd hogyan az önpusztítás gesztusának előrejelzője, a *Godot-ra várva* várakozásának hiábavalósága (**Ablonczy**, *Tiszatáj*).

Tamási Áron *Rendes feltámadásának* gondolata itt több helyen is felbukkan. Réka szájából elhangzott figyelmeztetés eszmeileg **Tamási** gondolatának fordítottja: nem a feltámadásban hívó, tisztességben eltöltött emberélet hiábavaló, ellenkezőleg: az isteni csoda, a feltámadás, hiszen Isten csodatétele utat tévesztett Csudalátó Dániel, a kétéletű ember esetében. „Ha csak annyi dolga maradt a világon, hogy bennünket elválasszon – szól Réka -, kár volt az Isten fáradságáért” (274). A visszajára fordított gondolat a mondatlejtéssel párosulva a Tamási-novella végszavát idéz: „Nekünk aztán ne trombitáljanak!”

Az isteni csodatétel tökéletlenségét jelzi *Sütő*nél a másodnapra való feltámadás gondolata is: „nem rendes feltámadás”-é. Csudalátó Dániel ragaszkodik ugyan a harmadnaphoz, de Bódi érvelésére alábbhagy ennek bizonygatásával. A feltámadást megelőző, két napig tartó halál **Sütő András**nál bagatellizálás, ironia tárgya. Még a szű is percegni kezdett a koporsódeszkában, megzavarva Dánielt, mintegy vekkerként jelezve, hogy máris vége a síron

túli állapotnak. Dániel erre való visszaemlékezése nevetést fakaszt: „Fene a bélüket. Ilyen deckát adtak” (229).

Tamásit idézi a drámazáró sor is: a „Dühöngő magosság”. A magosság **Tamásinál** még csak „zengett”, ám mindannyiukra átkot szór az *Adventben*, mivel az *Advent* korszakában az időjárás is zordabbra fordult a Hargitán. S a „zengő zivatar” – **Vörösmarty** szavaival – következő fokozata már „dühöngő” vihar.

A szójátékok, gondolati játékok körébe sorolható a régi latin bölcsesség – Homo homini lupus – parafrázisa. „De még fel is magasztalod a rabságodat” – szidja fiát Csudalátó Dániel – „Csapdába lépett farkas – a csapdját dicsőíti” (284). A „csapda” szó jelentése Dániel szájában még megegyezik a régi szólásban a „farkas” jelentésével, de Gábor válaszában a „csapda” Rékát is, a szeretett lány alakját is magába foglalja: „Ember embernek csapdája” - Ha beleesik is az áldozat, nincs szabadulás, mert csapdán kívüli lét – az ember társas mivoltának, természetének értelmében – nincs.

A szó- és gondolati játékok vizsgálata után a gondolati és motívumbeli egyezések következnek:

Ablonczy László már 1986-ban rávilágít néhány **Tamási**-motívumra is: a hargitai boronaház elődje az *Ősvigasztalás*ban található meg. A természet elemi erejét **Tamási** írta meg az *Énekes madárban*. Ugyancsak ez a darab szól a tiltott szerelemről, csakhogy **Tamásinál** a fiatalok madárrá változnak, s elrepülnek az öregek üldözése elől. A madárrá változás Sütőnél nem teljes, nem páros; szimbolikája is teljesen más: Réka „jégmadárkodása” a bűnbeesés eufemizmusa.

A Hargitán dürögnek a vadpávák – no meg a vadászgató várasi urak – az *Uz Bencében*. **Nyirő József** a fajdkakasok párzásáról felejthetetlen leírást készít, s a siketfajd a néptudatban a szerelmében se nem látó, se nem halló embert szimbolizálja. Gábor „most egy *dürgő vadpáva*. Csak énekel, énekel, s rázza a szárnyait” (228).

Arany János balladái is felismerhetők a sorok között. A fájdmában, a bűnbeesés állapotában megszállottá váló Réka alakjában Ágnes asszony alakja kísért. Gábort feltámasztotta, életre lehelte ugyan Réka, de felejtteni nem tudta megtanítani.

„A *Küküllő vizében* addig *mosom, sulykolom* [Gábort], [...] napra terítem, *kifehéritek*... Jaj, nem fehéritek. Színesre festem, színes kelmét készítek belőled; és elborítom a hegyeket [...] a felejtés végett” (243).

A vezeklés motívuma könnyen felismerhető: a mosás, mint bűnelleplezés, Rékánál a jóvátétel, a bocsánatkérés aktusává szelődik. A fehér-színes ellentétpár szintén amolyan Ágnes asszonyi, megszelídített „fehér leplét, véres leplét” - allúzió. Csakhogy a *színes* a vidámság, az élet sugallata, a fehér viszont az örület, a halál képzetét hordozza ebben a kontextusban. A Küküllő-partra lokalizált Ágnes asszony-motívum kifejtve: Réka lélekben öli meg párját a mással, másutt töltött esztendő alatt. A bűnt törvényszerűen követi a bűnhődés. Rékának az idézett, el-elakadó, újból nekilendülő, biztató és önvigasztaló soraiban ott bujkál a daktilusos kadencia: „Óh, irgalom atyja, ne hagyj el!”

Réka „mint *kimert kút*, olyan már, Isten tudja csak, honnan buzognak még a tartalékai” (263) – veszi védelmébe Rékát Bódi Csudalátó Dániellel szemben. A Réka személyében Szendy Ilka alakja is felsejlik, a kút-motívumot **Szilágyi István** már regénye címében megelőlegezi: *Kő hull apadó kútba*.

Sütő András előszólítja József Attilát is: „Kiszedelek egy darabkát a Nagy Romlásból. Így aztán *mindig kisebb lesz*. Csak élnék annyit, hogy az egészet megolvasszam” (267) – fohászkodik Réka, életet kérve a reményéhez. József Attila *Anyám* című versének sora bujkál szavaiban: „*mindig kisebb lett...*” - az elfogyás, az elmúlás kifejezője. A romlás jégtorlaszainak fűvogatása, olvasztgatása – ha kicsiben is -, József Attilát idézi: „Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni, / Hogy melegednének az emberek...” (*Tél*).

IV. NYELVI VONATKOZÁSOK

Sütő András különleges nyelvi műgonddal rögzített írásai arra készítettek, hogy nyelvről – melyet már sokan méltattak, én is szóljak.

E fejezet alaptétele lehetett volna, hogy **Sütő András** két anyanyelvjárása: a mezőségi, s azon belül a kamarási, valamint a marosmenti nyelvjárás mellé eltanulta a székely nyelvjárások egyikét, a Sikaszóban használatos hargitait, s ezt ötvözte a meglévő kettővel. E tétel bizonyításához viszont túl kevés adatot szolgáltat a dráma nyelve. Viszont a nyelvjárások s a tájszavak ismeretében jártas nyelvész meglepő jelenségre figyelhet fel: a szerző olyan nyelvjárási sajátosságokat és tájszavakat is használ művében, amelyen nem kimondottan az erdélyi vagy egyáltalán nem az erdélyi nyelvjárásokra jellemzők. Olyan tájszavakat is használ, amelyeket Erdélyben aligha ismernek. Egyfajta népieskedésről lenne tehát szó? Vagy inkább olyanfajta nyelvmegőrzési szándékról, mely az irodalmi nyelvbe bevitt tájszavakkal kívánja a művet színesebb, értékesebbé, élvezetesebbé tenni?

Az említett nyelvjárások különválasztása nyilván nem férne e dolgozat keretébe, csupán egy nyelvjárási elemet emelek, ki: székely és mezőségi sajátosság az *s* mellérendelő kötőszó használata és helyett („S azt minek?” – 243).

A. Személynevek

Drámánkban minden név túlmutat denotatív jelentésén. A személynévadás tudatos alkotói mozzanat. E nevek adása is a „romlás”, a nyelvünk romlása elleni hadakozást tükrözi, a „nyelvükben megfogyatkozottak” ápolását, élesztgetését. A nyelv „áramoltatás”-át Székelyföldről a Mezőség irányába (**Sütő András**: *Sárkány alszik veled*). Hogy a magyar köztudatban már magyarosan, sőt magyarnak tudott bibliai eredetű nevek adása is a helytállás

gesztusává magasodhatott a székelyek körében, ehhez megvolt minden történelmi „adottságuk”, pontosabban szorongatottságuk. A hit és a vallás ápolása nemzeti megtartó erdő. Ezen erő tudatában terjedhetett ki Székelyföldön a hit a névadásra is. A székely névadást **Sütő András** is alkalmazza:

1. *Bódi Vencel*:

A *Bódi* családnév: Az egyik leggyakoribb magyar családnévtípus az egyszerű apanév minden jel nélkül. Becéző alak: *Boldi* – *Bódi* a *Boldizsár* – *Bódizsár* keresztnévből (**Kálmán Béla**, *A nevek világa*. Debrecen, 1989, 63, 75). A *Boldizsár* névben egy babilóniai isten, *Bál* neve lappang (**Kálmán**, 18).

A *Vencel* keresztnév a szláv *Venceslav* (*Vence* + *slav* ’koszorú + dicsőség’) szóból származik, mely a magyarba a német *Wenceslaw* diminutívás alakjával, a *Wenczel*-lel került be (**Kálmán**, i.m., 32-33).

A mi esetünkben nem valószínű, hogy e névadásában a szerzőt a keresztnév etimológiájának ismerete vezette volna. Sokkal inkább az a tény, hogy a szerző korosztályabeli székelyek közt ez gyakori keresztnév volt. Ismeretes, hogy a székelyek többségükben hithű katolikusok, egy kisebb részük pedig unitárius. Hitükhöz való ragaszkodásukat keresztneveik is tükrözik. Így maradhattak fenn mai napi élő névként az olyan bibliai nevek, mint Abigél, Ábel, Áron, Debora, Rákel, Rebeka – hogy csak néhányat említsek, olyanokat, amelyek az összmagyarság névadásának viszonylatában egzotikusnak, „zsidós”-nak, de mindenképpen ritkának számítanak.

A *Vencel* kivétel, mivel nem bibliai név. *Bódi Vencel*t etimológiájában is, szimbolikájában is jellemzi neve: ha a helytállásáért, kiállásáért dicsőség illeti, azt a szerző már nevében megadja neki.

Családneve is hű dokumentuma a székelység körében kialakult családnévadásnak. A pl. *Bódi nevű ember Vencel nevű fiát* egyszerűen *Bódi Vencel*nek nevezték el. Ily módon a székelyeknél nagyon gyakori, hogy a keresztnévi eredetű apanév családnévvé vált.

2. *Csudalátó Dániel*:

A vezetéknev eredetére maga a szerző szolgált magyarázattal *Egy színdarab forrástájékaról* című írásában (*Advent*, 213):

„Az én Csudalátó Dánielem [...] feltámadott ember a halottak között.

S ezt nem én találtam ki.

Apai nagyapám – Sütő Mihály – még ismerte azt a falubeli embert, aki a koporsóból még éppen idejében feléledvén, sok éven át, a második és végleges haláláig csak fehér gúnyát hordott. Ezzel azt kívánta jelezni bizonyára, hogy a lehető s a lehetetlen határán élve, a fennmaradás esélyét közvetíti a pusztakamarási atyafiaknak.”

Nos ha a Csudalátó ragadványnev eredetére nem is kapunk tökéletes magyarázatot e történetben, az kétségteljes, hogy Dánielnek igenis köze volt a csodához: látni ugyan nem látta, de magán megtapasztalhatta.

A név hangalakjához még annyit, hogy a csoda-csuda alakpárból a szerző az archaikusabban a zártabb, magasabb nyelvállású magánhangzós alakot választotta, a tájnyelvi *couleur locale* megteremtésének eszközeként.

A *Dániel* név bibliából való, jelentése: 'Isten a bírám' (**Kálmán**, i.m., 19). Bizony Dánielünk esetében ez felette beszédes név. Ha a két alakot megvizsgáljuk, a *Bódi – Dániel* párosból mindig az előbbi a jámborabb, aki társát nevének jelentésére figyelmezteti, ha az szorongatottságában a „magosság” ellen berzenkedik. A szerző mintegy azt sugallja, jó, ha az ember már saját nevétől is tisztességet tanulhat.

A *Csudalátó* név nyilván ragadványnev, s mint ilyen, enyhén ironikus, humoros. Becsületes neve neki Zetelaki Dániel. Az alapjául szolgáló helységnév jellegzetes ómagyar-kori helynév,

hiszen a „a XIII. század elejétől tömegesen bukkannak föl a *-laka, -háza, -telke, -földre, -szállása* [...] végű helységnevek, első tagjuk a birtokos neve volt. Pl. *Zetelaka* (Kálmán, i.m., 156).

A legkézenfekvőbb gondolattársítás e hévhez a *Feleségem zetelaki, zetelaki...* kezdetű népdal, melynek első szakasza humoros megvilágításba állítja a zetelaki menyecskét, akit az ura megátkoz fősvénysége miatt, mert nem ad pálinkára- és dohányra valót neki. A férje szerint bizonyára fősvény. De lehet, hogy inkább csak takarékos:

Feleségem zetelaki, zetelaki,

Hogy a bánat ott rontsa ki, ott rontsa ki!

Nem adott pénzt pálinkára,

Sem a zacskóba dohányra.

3. *Zetelaki Gábor*, Zetelaki/Csudalátó Dániel fia apjához híven „istenes ember”. A Gábor név jelentése ’Isten embere’ (Kálmán, i.m., 19). Ha nevéből kiindulva jellemezni próbálnánk: nevéhez híven ő maga is ószövetségi: a bosszúálló, mindent számon tartó, büntető Jahve alakja sejlik föl benne – legalábbis a Rékával szembeni magatartása ezt asszociálja.

4. *Árvai Réka* neve nem csupán írói fikció, hiszen ez élő név is lehet. Keresztneve régi török név, Attila első feleségének neve. Eredeti alakja *Arikan* (Kálmán, i.m., 37).

Az *Árva* családi helyzetre vonatkozó név (Kálmán, i.m., 86), *Árvai* pedig -i melléknévképzős helynév: Árva megyei. A név asszociatív mezejébe viszont beletartozik az ’árva’ jelentés, hiszen Árva megye Erdélytől igen távoli hely neve, különösképpen hogy a Trianon utáni évtizedek igyekeztek is e földrajzi nevet elfeledtetni. S ha a név szimbolikus jelentését megvizsgáljuk, *Árvai Réka* valóban árva, hiszen édesapjától a dráma nem is tesz említést,

tudjuk, hogy meghalt: anyja özvegy Árvai Borbála. Árvai Réka még sors sújtotta életében is árva: magányos, tehát 'árva' marad keresésében is.

5. *Kisréka, Stég Réka* Árvai Réka leánya: neve a székely becező névadás mintájára született.

Anyját az azonos nevű lányától megkülönböztető, kedveskedő becenév.

Vezetéknevében kiteljesedik a Stég 'híd' jelentés. Ő ugyanis a múlt a jelen összekötő kapcsa, anyja álmának átörökítője, Gábor álmának beteljesítője, megtestesülése:

KISRÉKA. Ismered tán a régi kedvemet is? Hát én is ott járkáltam? Az álmaidban?

GÁBOR. Ó, ha csak annyi lett volna! Csak járkálás. Egyéb is volt.

KISRÉKA. Ugyan volt? Szűzmáriám! Ugyanaz?

GÁBOR. Már legényke koromban. Hanem tudnád!

KISRÉKA. Hát akkor mehetünk gyónni (288).

6. *Stég Antal*: a legtöbb jelentésrétegű név. Az *Antal* „római egyéni névből származó keresztény név: Antonius. Jelentése talán 'fejedelem' (**Kálmán**, i.m., 26). Szent Antal nevével rímel, csakhogy viselője annak eszmei ellenpólusa:

DÁNIEL. HA nem hiszed el nekem, aki a halálból támadtam, föl, kérded meg Antalt...

BÓDI. Szent Antalt?

DÁNIEL. Stég Antalt.

A *Stég* német eredetű név, a németben a *Steg* többjelentésű közszó: ' 'ösvény, gyalogút', 2. 'palló, kikötőhíd', 3. 'nadrágtalpalló', 4. 'csaton peckelő', 5. 'nyeregtalp', 6. 'borda, pánt' (**Halász Előd**: *Német-magyar szótár*). A magyarban a 'palló, kikötőhíd' jelentése honosodott meg. Jelen esetben a német jelentések közül még idevág az 'ösvény, gyalogút' is, pontosabban ezen jelentést tartalmazó német nyelvi fordulat: „Ich weiß weder Weg, noch Steg" ('nem ismerem ki magam') – (**Halász**, i.m.). E név jelentése szimbolikus: útvesztőt is sugallhat a Stég név, de nem mentes az iróniától sem, az elidegenítés szándékos hatásától: nem magyar,

hanem idegen név, szinte ráhangolja az olvasót/nézőt a viselőjétől való elhatárolódásra. Stég Antal ugyanis az anyós megálmodta, katonaviselt mintavő, az állami fizetés, állami állás. Még bajusza is tekintély parancsol (243). Ő az „állami mordályos ember”, aki éjjeli leshelyen medvét lő, s akit megugat a kutya (250). Foglalkozására nézve vadőr, s mint ilyen, a hatalmat képviselő, bizalmi pozícióban levő ember.

A cselekmény során egyre gazdagodik nevének jelentése. Gábor a világ megosztottságáról, a „minden egész eltörött” nyomasztó rézéséről panaszkodik, Stég Antal nevével szimbólumot teremtve a viszonylagosságra: „...a világ sokszemélyes. A világ tele van emberrel. *Stég Antalokkal...*” (278).

7. *Bódi Mária*: Mária a darabban teljes nevén egyszer sem fordul elő. Indokolt is ez, hiszen bármilyen vezetéknev csak elhomályosítaná a keresztnév Szűz Máriára emlékeztető hangzását. Istenszülő Mária nevének jelentését nem fejtették még nem: A héber *Mirjam* magyar alakváltozata (**Kálmán**, i.m., 37). A drámán belül is biblikus árnyalatú: mivel állandóan eljövételére várnak, alakja, neve messiási színezetet kap. A valóságban nem is jelenik meg, csak visszaemlékezés formájában villan fel alakja néhány másodpercre a színpadon. Valóságos eljövetele szinte a megváltás csodaértékével felérő gesztus lenne. Noha tudjuk, hogy a valóságban a tengertől, a tengerésztől nincs visszaút.

8. *Özvegy Árvai Borbála*: a keresztnév jelentése ’barbár nő’, a latin *Barbará*ból fordították magyarra. Nevének értelmezésére egy helyen találunk utalást a drámában:

GÁBOR: Csak a játékos arcoddal [tudtál becsapni]. Ráncot játszik, szigorú *Borbála*-ráncokat (279).

Majd Réka kérdi Gábortól: „*Borbála*-anyám vagyok én teneked?” (281).

A szigorúság szinte állandó asszociációjává válik a névnek, a számonkérés, az elmarasztalás a mindenkori velejárója.

B Tájszavak

A szerző nagy erénye hiteles nyelvi környezet teremtése, melyet elsősorban a tájszavak használatával ér el. Archaikus, tájnyelvi szavai olyan világba visznek el bennünket, ahol még a szónak, akár az imádságnak, súlya van. Csodálatos példája e tudatos nyelvi gazdálkodásnak a szerzővel készült interjúorozatban (**Sütő András**: *Sárkány alszik veled. Beszélgetések könyve*. Budapest, 1991) az a rész, ahol a kamarási „nyelvkárosult” nagybátyja és a sikaszói székely szomszéd pálinkakóstolás utáni kiszólásait összehasonlítja: „Ez nem alimentára” – mondja Feri bátya, jelezvén, hogy a pálinka nem bolti, „nincs megkeresztelve”. „Ennek elfelejtették levágni a körmit” – krárog a székely hasonló helyzetben, s a két nyelvi megnyilatkozás egybevetése igen alkalmas a szomorú tanulság levonására: bizony nyelvünkön a romlás. S az író feladata: áramoltatni a nyelvi gazdagságot a nyelvükben ínséget szenvedő szegényeknek. Talán ezzel is magyarázható az a nyelvi műgond, ami az *Advent*ben megnyilvánul.

Szójegyzéket készítettem azokról a szavakról, amelyek jelentése nem egyértelmű, nem közismertek, vagy – mert nyelvi érdekességnek számítanak – mindenképpen kiemelésre méltók függetlenül attól, hogy tájszavak-e vagy csak tájszólásban kiejtett szavak, továbbá függetlenül attól is, hogy mely vidékre jellemző a használatuk. A szavak nyelvhasználati területéről különböző tájszótárak nyújtanak tájékoztatót.

átalugrik: „RÉKA. *Átalugrottam* a tűzön, újjászülettem és itt vagyok” (235).

Szabó T. Attila *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tára* csak *át-* és *által-* igekötős igéket tartalmaz: *átugordik*, *átalugrik*, *átalugordik*. Sütőnél az *átalugrik* többjelentésű szó: 1. keresztülugrik valamin, 2. átugrik valamin.

A *Magyar Tájszótár* (Szinyei József, Bp., 1893-1896) *átalellente, átalereszt, átalesik; A magyar nyelv szótára* (Czuczor Gergely; Fogarasi János, Pest, 1862) pedig azonos igekötővel az átalvető szót tartalmazza. E kettőből arra következtethetünk, hogy ez az igekötő nem annyira táji színezető, inkább archaikus.

Az *Új magyar tájszótár I.* (Budapest, 1979), valamint a *Szegedi Szótár* (Bálint Sándor, Bp., 1957) már csupán annyit közöl, hogy *átal ld. által*.

A *Szlavóniai (kórógyi) szótár I.* (Penavin Olga, Fórum, Újvidék) több átal- előtagú szót tartalmaz: *átalböngész, - ér, -hív, - húz, -jár, -lép, -nedvesedik, -néz, -nyújt, -ragad, -rak, -terjed, -tuszko,- virraszt.*

A *Büssüi tájszótár* (Dr. Várkonyi Imre, Bp., 1988) *át, keresztül*-nek értelmezi az *átal* szót.

Következtetésül: ez az igekötő gyakrabban fordult elő a régiségben, mint ma, s a mai használata többnyire a déli nyelvjárásokra jellemző: Kórógy és Büssü helységek tanúbizonysága szerint.

bekecs: „MÁRIA. útra készülöben ölti magára a *bőrbekecsét*, téli kendőjét” (232).

Az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* szerint ’(rövid) prémes, (zsinóros) télikabát’.

Az *Új magyar tájszótár* adata: ’prémmel díszített rövid (báránybőr) bunda’. A szó előfordulási helyei: Nagyszalonta, Gyeróvásárhely (Marosmente), Felsővisó (Mezőség) – tehát a *mezősegi*; Fogaras, - *székely*; Alsócsitár (Csehszlovákia)⁵, - *palóc*; Lovászpátona, Szentgál (Veszprém), - *dunántúli*, Kálács, Ormányság (Baranya), Torontáltorda (Jugoszlávia), - *déli* nyelvjárási területre jellemző a szó előfordulása.

A *Magyar Tájszótár* (Szinyei József, Bp., 1893-1896) szerint a *bekes* szó még Kriza János gyűjtéséből, Csíkból, a Székelyföldről származik.

⁵ 1979-ben Csehszlovákia, ma Szlovákia. A Szerző.

A *Szamosháti Szótárban* (**Csúry Bálint**, Bp., 1935) 'bundabélésű rövid felsőkabát' – tehát *északkeleti*;

az *Ormánysági Szótárban* (**Kiss Géza**, Bp., 1952) a *bekös* 'ötágú, lenyúló prémdíszítés a bekecsbundán ld. *bekecs-bunda* (*beközs-bunda*): 'rövidkabát hosszúságú, alul s a nyakon prémdíszítéssel ellátott báránybőr ruhadarab' – tehát *déli*;

a *Bodroközi Szótár* (**Nagy Géza**, Pácin, 1992) szerint 'bundabélésű ujjas vagy ujjanélküli felsőkabát' - tehát *tiszai*;

a *Kiskanizsai Szótár* szerint (**Markó Imre Lehel**, Bp., 1989) *bekecsbunda*: 'bőrből készült, szűrével befelé varrott rövid télikabát' – tehát *nyugati* nyelvjárásra jellemző szó.

A *TESZ* (*A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*) lengyel eredetű szónak tartja.

Összefoglalásul: többnyire a *székely* és a *déli* nyelvjárásokban használt szó, de ismerős a *tiszai*ban és a *palócban*. Jelentése az egész magyar nyelvterületen azonos az Ormányság kivételével, ahol csupán a bekecsbunda díszítést jelenti.

darvadoz(ik): „Ne *darvadozzék* a kedve!” (236).

Az *Új Magyar Tájszótár* tíz jelentését adatozza:

1. <ember, madár> csoportosul; 2. <személy vagy csoport> tétlenül várakozik, lebzsel; 3. csoportban beszélget 4. <több ember> egyenként vagy kisebb csoportokban, ráérősen megy valahova, jön valahonnan; szállingózik; 5. <jóllakott csorda> lassan, egyre nagyobb területen szétszéled; 6. várakozás közben fagyoskodik, didereg; 7. *szomorkodva, mélézva gubbaszt / betegen, leverten gubbaszt*; 8. *virraszt*; 9. kedvetlenül, erőltetetten mulatozik; 10. sötétben beszélget.

Előfordulási helyek: Várda (Somogy) – tehát *déli*, Apátfalva (Csongrád), Nagykunság (Szolnok), Sárrét (Hajdú-Bihar) – tehát *tiszai* nyelvjárás.

A *Magyar Tájszótár* (Buda, 1838) szerint 'széledezve, hullározva járni 's kelni' – balatonmelléki; 'gubbadozni, járni, kelni, lappangva sétálgatni' – kemenesalji (Vas megye) szó. Mindkettő a *dunántúli-nyugati* nyelvjárási területhez tartozik.

A *Szinnyei-féle Magyar Tájszótár* (Bp., 1893-1894) szerint:

1. széledezve jár, kél, szállingózik (Balatonmelléke – Dunántúl, Somogy, Kiskunság, Csongrád – *déli*); 2. gubbaszkodik (Vas – nyugati); 3. lézeng, várakozva lebzsel (Csongrád – *déli*); 4. alkalmatlankodik, láb alatt van (Vas – *nyugati*); 5. kénytelen, keletlen tesz valamit; 6. virraszt (Kiskunhalas – *déli*).

A *Büssüi tájszótár* szolgáltat még adatot e szóra: 'szomorúan gunnyaszt' – *déli* nyelvjárás.

Összefoglalásul: ez a szó a déli, tiszai, nyugati nyelvjárásokban használatos. A régiségben sok jelentését ismerték. A Székelyföldre és a Mezőségekre egyáltalán nem jellemző az előfordulása.

decka: Ugyanazon beszélő szájából két alakváltozata is elhangzik:

DÁNIEL. Csak harmadnapjára kezdett el a szú percegni.

BÓDI. Hol percegni?

DÁNIEL. Hát a *koporsódeszkában*. Fene a bélüket. Ilyen *deckát* adtak (229).

az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár, valamint az Új magyar tájszótár csak annyit közöl, hogy *decka* ld. *deszka*: 'gyalulatlan fa' tájnyelvi alakváltozata.

A *Magyar Tájszótár* (Buda, 1838) adata: „Deczka, doszka, deszka. Székely szó”.

Mivel más szótár nem tanúskodik arról, hogy ezen alakváltozatot a székely nyelvjáráson kívül más vidékeken is használnák, el kell fogadnunk ez az alakváltozatot a *székely* nyelvjárásra jellemzőnek.

fuvintásnyi: „RÉKA. Ne mondd, ne mondd anyám, hogy idősebb vagyok nálánál [Gábornál].

Fuvintásnyi esztendőcske” (245).

Az *Új magyar tájszótár* adata: 'nagyon kicsi mennyiségű', Maros-Torda vármegyéből származik. Mivel ezt a közigazgatási területet a hatvanas években felszámolták, ma már csak Maros megye létezik, Tordát és környékét Kolozs megyéhez csatolták. Feltehetőleg ez az adat Maros megyei, tehát a székely nyelvjárási területre jellemző, ezt igazolja a Szinnyei-féle *Magyar Tájszótár fuvint* szócikkelye: 'egyed fűj, fuvall' (Udvarhely, Keresztúr); meg-fuvint: 'egyszerre vagy hirtelen megfűj' (Háromszék), továbbá **Nemes Zoltánné; Gálffy Mózes; Márton Gyula**: *Torjai Szójegyzékének* (Sepsiszentgyörgy, 1974) *fuvint* szócikkelye: 'fűjdogál'. Egyéb szótár adatot erre az alakváltozatra nem szolgáltat. Következésképpen: *fuvint* és **fuvintásnyi** kifejezetten *székely* tájszavak.

hósuvasadás: „Távoli hósuvasadás” (230). Az *Értelmező szótár V.* (Bp., 1961) szerint tájszó: 'nagy tömegű hónak hirtelen lecsúszása, főként hegyoldalról; hógörgeteg, lavina'. E szóösszetételről több szótár nem tesz említést, annál inkább a *suvasadás* utótagról: A *Szinnyei-féle Magyar Tájszótár székely* szónak tartja: 'omlás, pl. hegy-suvasadás'. Ugyanebben a jelentésben csak a *Torjai szójegyzék* adatozza: 1. 'rokkán, süpped'; 2. *omlik*; 3. surran'. Tehát 'omlik' jelentésében a *székely* nyelvjárásban ismeretes.

A regionális szótárak tanúsága szerint e tájszó főleg igei töve sok más jelentésében ismert a magyar nyelvterület egyéb részein:

A *Székely Nyelvföldrajzi Szótár* (**Gálffy Mózes; Márton Gyula**, Bp., 1987) adatai: *suvas l. kiesik* '(dió vagy mogyoró a tokjából)'; 'kifeslik, kiguvad', 'zsuválódik';

a *Szamosháti szótár* adata: *suvas ld. lesuvas*: 'lesüpped' – a kispaládi (Szabolcs-szatmári), tehát az *északkeleti* nyelvjárásra jellemző;

a *palóc* nyelvjárásban 'eltüntet, lop' a jelentése (**Tóth Imre**: *Ipoly menti palóc tájszótár*, Bp., 1987);

a *déli* nyelvjárásban Pest megye váci járásában *suvaszt l. elsuvaszt*: 'tönkretesz', *kisuvaszt*: 'kiszárít (betegség)' (**Hegedűs Attila**: *Kisnémedi szótár*, Bp., 1992).

Összegzésül: e tájszó főnévként kimondottan a *székely* nyelvjárási területre jellemző, a **Sütő András** által használt jelentésében csak itt fordul elő. Más jelentésekben ismeretes a szócsalád több tagja az *északkeleti* és *palóc* nyelvjárásokban is.

Isten haragja:

DÁNIEL: ...A fiamnak ártottál, Vencel. *Kiáltva*. Érted, ember?

BÓDI *befogja a száját*. Ne szakaszd ránk az *Isten haragját*.

Távoli hósuvasadás (230).

Természeti jelenség, általában a mennydörgés megnevezése, jelen esetben a lavináé, amint az a szerzői utasításból („távoli hósuvasadás”) kitűnik.

Az *Új magyar tájszótár* az istenharagja szót a Veszprém megyei Lovászpatonáról és Nemesvámosról, továbbá Székesfehérvárról (*dunántúli*), a Csongrád megyei Hódmezővásárhelyről (*tiszai*) és a szlovákiai Sóksselőcéről (*északkeleti*) eredezteti. Szitkozódásként is ismert: „Az isten haragja ölje meg”. A drámában is hasonló szerepű kiszólás.

istenlova: ld. *Szitkozódások*.

meganyahodott: Rékát Dániel „orcátlan *meganyahodott*”-nak nevezi (262).

Az *Új magyar tájszótár* tartalmaz egyedül egy szinonim adatot: meganyásodik 'anyásodik' jelentésében ormánysági, tehát a *déli* nyelvjáráshoz tartozó tájszó.

Sütő András kifejezése valószínűleg a székely tájszólások analógiájára képzett írói fikció.

messzecke: „DÁNIEL. Hát amikor a lány, ez a Réka madárrá változott, ahelyett, hogy Stég Antalnak a vállára vagy a kalapjára szállott volna, gyalogosan folytatta a legény oldalán az útját. Onnan beszélt föl hozzá a hóból. Az, Mózesként a hegyről, le-leszólt neki, de *messzecke* voltam, nem értettem a szavukat” (226).

Az *Új magyar tájszótár* 'kicsit messze' jelentésben a Békés megyei Kis-Sárrétről, a Hajdú-Bihar megyei Nagy-Sárrétről, tehát *északkeleti* és *tiszai* nyelvjárási területről adatozza e szót, továbbá a *csángó* vidékről, Moldovából.

A *Szamosháti Szótár* két alakváltozatot tartalmaz: *messzecke*, *messzicske*: 'kissé távol'.

Összegzésül: e diminutív alak a magyar nyelvterület keleti vidékeire jellemző, az *északkeleti*, *tiszai* és *csángó* nyelvjárásokra, s ez valószínűsíti a székely nyelvjárásokban való meglétét is.

mismásol: „DÁNIEL. Aztán vigyázz, hogy anyád hogy beszél velem. Nekem ne *mismásoljon*, és a személyemet se kifogásolja, mert rakom a tüzet helyben alája!” (244).

Az *Új magyar tájszótár* három jelentést is tartalmaz különböző vidékekről:

1. 'mellébeszél, köntörfalaz' – Kiskunfélegyháza (Bács-kiskun megye), Hajdúnánás, Hajdúszoboszló (Hajdú-Bihar megye), Mezőberény (Békés megye), tehát a *tiszai* és *északkeleti* nyelvjárásokból, továbbá Esztergomból (Komárom megye), a *dunántúli* nyelvjárásból.
2. 'ígérgetéssel, csellel megszerez, elcsal valamit' jelentés a Szabolcs-Szatmár megyei Csengerből származik, az *északkeleti* nyelvjárásból.

A *Szinyei-féle Magyar Tájszótár* el-mismásol 'ellop, elcsen' igekötős alakot tartalmazza.

A regionális szótárak érdekes jelenséget mutatnak: a nyelvterület két, egymástól távol eső részén, a *dunántúli* és a *székely* nyelvjárásokban található meg e szó azonos, a **Sütő András** által is használt jelentésben, íme:

a *Szamosháti Szótárban*, tehát az *északkeletiben*: *mismásol* ld. *elmismásol* 'elsimít (pl. botrányt)';

A *Torjai Szójegyzék* (*székely* nyelvjárás) a TESZ is megnevezett német eredetet fordítja magyarra: *mis-más*: 'vegyes';

az *Ipoly menti palóc tájszótárban* (*palóc* nyelvjárás) a *mis-más* jelentése: 'szedett-vedett, vegyes', ld. *elmismásol*: 'elken, elleplez';

a *Bodrogközi szótárban* (*tiszai* nyelvjárás) jelentése: 'mellébeszél, kerüli a témát'. „Ne mismásolj, hanem mondd meg az igazat!”.

Összegzésül: a **Sütő András** által használt jelentésben ('köntörfalaz, mellébeszél') ez a szó a *tiszai*, *északkeleti* és *dunántúli* nyelvjárásokban ismertes, egyéb jelentésekben pedig ugyancsak az *északkeleti*, *székely* és *palóc* nyelvjárásokban.

mordályos: „RÉKA. [...] De ne tessék elkottyintani, hogy itt jártam azzal a *mordályossal*” (236).

„GÁBOR. Nem vagyok idegen. Én nem vagyok itt állami *mordályos* ember [...]

RÉKA. [...] Igazad van, Gábor. Nem vagyok idegen. Nem vagyok állami *mordályos* ember [...]

(250).

Lássuk elsősorban, mint jelent - pontosabban mit jelentett, mivel ma már aligha él – a szó alapjául szolgáló főnév, a *mordály* a köznyelvben:

a TESZ szerint a bajor-osztrák *mordar*, *morder* 'gyilkos, gonosztevő, bűnöző'. Ma ezek a német *Mörder* szó jelentései. A *szóvégi r >l>ly>n(y)* változás magyar fejlemény. – Tehát személyre vonatkozott! – A fegyverre való jelentésátvitel a magyarban ment végbe.

A nyelvjárások híven tükrözik ennek a jelenéshasadásnak a folyamatát.

Az *Új magyar tájszótár* beregszászi (kárpátalji), tehát *északkeleti* nyelvjárási adatot tartalmaz: 'indulatos, heves, haragos ember';

a *Szinyei-féle Magyar Tájszótár* már három jelentést is ad: 1. 'mordáj: 'mord, zordon, haragos tekintetű' (Háromszék, Székelyföld); 2. 'erős, bátor ember' (Háromszék); (Tehát az emberre vonatkozó archaikus jelentések kifejezetten a *székely* nyelvjárásra jellemzők.); 3. *mordály, mordáj, mordány*: 'pisztoly, kis pisztoly, régi pisztoly' nagykörösi – déli, szatmári – *északkeleti*, valamint székelyföldi, udvarhelyi, keresztúri, tehát *székely* szó.

A *Magyar Tájszótár* *mordány* szócikkelye 'pisztolynál kisebb nemű lőszer', balatonmelléki, tehát *déli* nyelvjárási szó.

A *TESZ* már nem tartalmazza a régi, emberre vonatkozó jelentést: 1. (rég) 'puska'; 2. 'pisztoly'; 3. 'kiszélesedő csövű puska'.

Sütő drámájában a *mordályos* képzett alak tulajdonképpen mindegyik jelentést magába sűríti: Stég Antal ugyanis haragos tekintetű és fegyveres ember is.

nyomász: „Amikor a függöny fölmege, Csudalátó Dániel és Bódi Vencel a Kicsi Romlás kaptató ösvényén igyekszik a hát bejáratához, miközben **nyomásznak** is, meg-megállva, sőt időnként nekitérdepelve” (225).

A *Szinyei-féle Magyar Tájszótár* kifejezetten erdélyi tájszóként tartja számon: 'nyomoz, nyomot keres, nyomon követ' (Szolnok-Doboka, Dés – *mezősegi* -, Székelyföld, Csík – *székely*).

Erdélytől viszont igen távol eső nyelvterületen, a *déli* nyelvjárásban is ismerik azonos jelentésben 'nyomoz, nyomon, csapásán követ valamit <vadat>' (*Ormánysági szótár*).

puliszka: „BÓDI. Én ugyanis a *puliszkát* kevertem éppen, amikor Stég Antal bekopogtatott” (225).

Erdélyben, valamint a Partiumban használt tájszó, jelentése mindenütt azonos: 'székely pép, túróval, tájjel, ordával, mákkal, mézzel, szilvával, kendermaggal, káposztalével mind jó'.

Székely szó. 'Kukoricaliszből főtt kása' – Szatmár, tehát *északkeleti* tájszó (*Magyar Tájszótár*);

'kukoricaliszből vízben főzött pép, szokottabb neve tokány' (*Szamosháti szótár II. – északkeleti nyelvjárás*).

A *Székely Nyelvöldrajzi Szótár* Csík, Gyergyó, Udvarhely és Háromszék vidékékről gyűjtötte az adatokat:

a *Torjai Szójegyzékben* *pujiszka* alakváltozatban található;

Gálffy Mózes *Székelyföldi tájszók* (Bp., 1987) című gyűjteményében Gyergyó, Udvarhely és Csík vidékéről gyűjtötte;

Tehát *székely* és *északkeleti* tájszó.

A szó etimológiáját is megtalálhatjuk: 'kukoricaliszből főzött kásanemű éték.' „Az oláhvidékeken divatos éték és szó, s úgy látszik a latin *puls* szóból eredett; mely másképp: *pulmentum*; s ehhez ismét az olasz *polenta* jár közelebb” (*A Magyar Nyelv Szótára*). „Az erdélyi nyelvjárásokból terjedt el” (*TESZ*).

A *Büssüi szótár* érdekes adatot tartalmaz: 'vízben főtt kukoricakása', ritka jövevényszó, de már ismert. A *déli* nyelvjárásba tehát nemrégiben kerülhetett át.

vadpáva: „Gábor egy dürgő *vadpáva*” (228).

„**Bérczy K.** szerint Erdélyben a siketfajd neve” (*A magyar nyelv szótára*).

Azonos a fajdkakással, siketfajddal. „A fajd színes tollazatú hímje. Dürög, már a fajdkakas. Szóhasználat: süket, mint a fajdkakas: 'szerelmében se nem lát, s nem hall'” (*Magyar értelmező szótár*).

Tájnyelvi változatok: *erdei kakas* (1640); *Fai tyúk* (1702); *Fajdtyúk*: a madár tudományos neve, első előfordulása **Földi János**nál; *nagy erdősfajd*; *vadfácán*; erdélyi változatok:

vadpáva (Gyimes, Csík), *havasi páva*, *fekete madár* (Kiss Jenő: *Magyar madárnevek*, Bp., 1984).

Kifejezetten *székely* tájszó.

C. Közmondások, szólások, nyelvi fordulatok

fehérnép módra viselkedik:

DÁNIEL. ...És ha lehetséges: ne viselkedj fehérnép módra.

BÓDI. Én. Fehérnép módra. Én, aki azzal az egy szál kicsi fejszével hét medvét megöltem. Fehérnép módra. Ezt mond még egyszer.

DÁNIEL. Psszt. Ne romolj, ember! Nem a bátorságodat vontam kétségbe. Azt mondtam, hogy akár a fehérnépek: csak arra emlékszel, amire akarsz. A többit elfelejted (228).

'Gyáva' jelentésben közismert nyelvi fordulat, így értelmezi Bódi is, de itt a szerző más jelentésben használja: 'Csak arra emlékszik, amire akar'.

már kiesett ebből a bölcsőből:

BÓDI. ...Ami ezután történt: a kettejük dolga.

DÁNIEL *hangosan*. A kettejüké?

BÓDI. Psszt! A kettejüké. Ki másé lenne még?

DÁNIEL. Jól tudod, Vencel. A fiamé. Gábor fiamé.

BÓDI. Ő *már kiesett ebből a bölcsőből* (228).

Szólás, jelentése: 'már nem tartozik rá'.

dürgő vadpáva (228): ld. fent.

Bolond likból bolond szél fú:

Ez az ismert közmondás csak utalásként jelenik meg a drámában:

GÁBOR: Mi baja van a lányának?

RÉKA. Isten legyen, aki azt el tudja mondani.

GÁBOR. *Bolond likból...* És egyszerre kettőből! (247Ö).

A kerítésedre ugrik mindjárt a kakas! (281) – fenyegeti játékosan Gábor Rékát, amikor az férfiasabb viselkedésre szólítja fel. Ez a képes beszéd, mely a székely nyelvjárásra annyira jellemző, az olyan olvasó számára is felfejthető, aki ezt sohasem hallotta. Erotikus tartalma is kiviláglik, különösen a drámabeli nyelvi közeg segítségével:

RÉKA. Vegyél engem szemügyre kicsit férfiasabban, te mélázó merengés!

GÁBOR. Én? A kerítésedre ugrik mindjárt a kakas!

RÉKA *a nyakába penderül*. A kakas! A sarkantyús, a nagy taréjú! (281).

Az erotikus tartalmat Réka még megtoldja a „nagy taréj” említésével, mely a szárnyasoknál az ivarérettség jele.

D. Szitkozódások

Többnyire Csudalátó Dániel alakjához kötődnek, az ő beszédmódját, lelki felindulásra könnyen hajló alkatát jellemzik.

becsületatyáúristenemre:

BÓDI. Azért ezt az egyet nehezen hiszem el, Dániel. Legyen bár a neved Csudalátó, akkor is azt mondom: erősen hozzálódítottál.

DÁNIEL. *Becsületatyáúristenemre!*

BÓDI. Psszt!

DÁNIEL. Ha nem hiszed el nekem, aki a halálból támadtam föl, kérdezd meg Antalt...

BÜDI. Szent Antalt?

DÁNIEL. Stég Antalt. *Becsületatya...*

BÓDI. Psszt. Másodjára is meg akarsz halni? Itt a Nagy Romlás a fejed fölött, és kiabálsz (225).

Szitkozódásba haló bizonykodás. Dániel beszédmódjára jó példa

Isten haragja: Ld. Tájszavak.

Halkabban, *a jó Istenit az anyádnak* (226) – figyelmezteti Bódi Dánielt a Nagy Romlás közelében kötelező hallgatási tilalomra. Különös módon Bódi annyira ügyel erre az íratlan törvényre, hogy ez alkalommal ő ragadtatja magát káromkodásra, ami egyébként a Dániel beszédmodorának jellemzője.

Istenlova:

BÓDI. ...A szerelem – ha már úgy elkapott téged - nem él emberek között?

MÁRIA. Nem, nem, nem!

BÓDI. Hanem *hol az istenlovában?*

MÁRIA. Abban az egyetlen szívben, amelyik magának társat választ. S kész. (232).

Az Új magyar tájszótár jelentésmagyarázatai nem vonatkoznak erre a kiszólásra:

1. <'ostoba személy gúnyos megnevezéseként, ill. megszólításaként:> számár'; e jelentés igen különböző nyelvjárási területekről származik: a Szolnok megyei Kiskúnságból és Hódmezővásárhelyről (*tiszai*), a Veszprém egyei Lovászpatonáról (*dunántúli*), a Nógrád megyei Hugyagról, a Szabolcs- Szatmár megyei Kisvárdáról és Tiszabezdédéről (*északkeleti*);

2. Szlovákiában, Palást helységben (*északkeleti*) a szöcskét nevezik így.

A Szinyei-féle Magyar Tájszótár is az 1. jelentést hozza: 'számár' – Zempléné megye (északkeleti).

A *Szamosháti Szótár* jelentése már kizárólag elvont, konnotatív jelentést tartalmaz: isten-lova 'ostoba, buta'.

A Bódi kiszólása, „hol az istenlovában?” e jelentéseket nem tartalmazza, inkább hol a fenében?, hol a csodában? stb. szinonimákkal értelmezhető.

A kutyaságos úristenit!:

GÁBOR. Isten őrizze meg tőlem azt, aki téged bántani merészel!

RÉKA. Csak tudnád, mit beszélsz. Ó, ha tudnád. Hogy úgy legyen. S mindig úgy legyen.

GÁBOR. Úgy lesz! A kutyaságos úristenit!

RÉKA. Szenteste van! Ne káromkodj! Mi van veled? (250).

A kommentár ide szinte felesleges, csupán annyit jegyzünk meg, hogy ha Székelyföldön vétenek a tízparancsolat ellen, a „hiába felvett nevet” igen cifra jelzőkkel tarkítják (hétszentséges, létrán ballagó stb.). A fenti is egyik példája ennek.

E. Nyelvi invenciók

A dráma műfajából adódik, hogy ebben a színműben a legkevesebb olyan nyelvi találmány van, ami a korábbi Sütő-műveket jellemezte. Az *Anyám könnyű álmot ígér*, vagy akár az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* című regényei még a magyar anyanyelvű olvasónak is olyanszerű nyelvi élményt nyújtanak, mint egy igényesebb idegen nyelvű szöveg megértése és felfedezése. A fenti művek ugyanis bővelkedtek a képi gondolkodásra készítő nyelvi találmányokban. Jelen művében ezek kilógnának a drámai műfaj kereteiből, s visszafognák a színmű nyújtotta irodalmi élményt. Néhány mégis – mintegy jelezve a szerzői identitást – fellelhető a darabban.

„*A gyermekkor olyan, mint a cigánypurdé, mint a májusi szél. Az csak jön és megy*” (228). – Kifejezett, kettős hasonlat.

„*Aludj, aludj, Mária gondja. Hunyd le kicsi szemed, nagytatának unokagondja. Aludjatok, ti vércsekarmú gondok*” (236). – Az „unokagond” itt képösszevonás: ’nagytatának az unokák miatti gondja’.

„*A jelent mondd, te merendő, múltittas gyermek! És öltöztess fel szépen a holnappal is*” (243). – Igei metafora, mely egyúttal szinesztéziaként is felfogható: tapintás és idő érzetének összekapcsolása.

V. A SZORONGATOTTSÁG MOTÍVUMAI

Ezek azok a vonatkozások, a motívumrendszer szerves részei, amelyek következményeként **Sütő András** drámái nem jelenhettek meg Romániában az 1980-as években. Természetesen ezek a dráma egészéhez képest apróságok, amelyek fölött még a szemfüles cenzor átsiklik alkalomadtán. A dráma teljességében – teljes gondolati-érzelmi mondanivalójában – alkalmatlan volt a totális diktatúra idején a publikálásra. S mivel **Sütő András** tisztában volt azzal, hogy drámájának megjelenésére nincs remény - minekutána a központi cenzor már évek óta nem engedélyezte egyetlen művének sem a megjelentetését –, drámája megírásakor ügyet sem vetett a cenzori ellenőrizhetőség kritériumára, szabadon engedve ironikus leleményességét a fennálló állapotok bírálatában

A dráma elején máris oldalvágást kap az „állam” a közös jövőjüket tervezgető Gábor és Réka párbeszédében:

GÁBOR. De honnal az állami fizetés?

RÉKA. Megrendelt nálad az állam egy hatalmas díszkaput.

GÁBOR. S azt mindek?

RÉKA. Hogy vonuljon alatta.

GÁBOR. Hová vonuljon?

RLJA. Az anyja kínjába (243).

Réka és Gábor közös jövőjüket tervezgetik. A szerzőnek itt játékos ötlete támad: beleépíti az államot, mint személyt a szövegbe. De ki itt az állam tulajdonképpen? A „conducator” (román: ’vezető’) egy személyben? Aki kisajátítja a nemzetiségi javakat, a művészetet? Aki személyi öntömjeznetetés céljából állami fizetést kínál a megvásárolt művészetért, az áruba bocsátott, faragott székelykapuért? Az állam militáns személyiség: vonul és vonultat, saját szórakoztatására parádét rendez.

De kell-e 1986-ban már az államnak a székelykapu? Gábornak nincs esélye az állami fizetésre, s hasonlóképpen nem törődik már az állam a nemzetiségekkel. Már észre sem veszi a székely kaput – mint nemzetiségi értéket – s a kaput faragó székelyt. Már csak olyan személyek figyelnek rá, mint Kárpátalján **Balla D. Károly** *Székelykapu*, 1988 című versében:

SZÉKELYKAPU, 1988

sírjatos ríjatos jaj a mi lelünknek örökre már
 most tépik most nyűvik maradék sarjaink ne nőjön
 soha már magasra maradék népünk sírjatos ríjatos ó
 Áron és Jenő András és Sándor Károly és jajj Domokos
 sírjatos ríjatos sírjatos ríjatos sírjatos jajj
 de nem szabad sírni sem immáron minékünk
 befelé a könnyünk hull keserűn
 kin a vigyor fagy szánkra
 jajj miféle átok fogant
 jajj micsoda istenverés
 jajj hogy még tapsot is
 jajj zúgatnak temetésen
 jajj jajj jajjaj jajjaj
 jajj jaj jaj
 jajj jaj jaj
 jajj jaj jaj
 jajj jaj jaj
 jajj jaj jaj
 jajj jaj jaj
 jajj jaj jaj
 jajj jaj jaj
 jajj jaj jaj
 jajj jaj jaj
 jajj jaj jaj
 jajj jaj jaj
 segíts meg jaj Erdély istene sírnunk szabadjon legalább

(Görömbei András: *Napjaink kisebbségi magyar irodalma*, 330.)

A székelykapu ugyanis itt, sőt a mű keretein kívül is a nemzeti megmaradás szimbóluma. Az állam viszont 1986-ra már elintézettnak tekinti a nemzetiségi kérdést, a kérdést képviselő nemzetiséggel egyetemben. „A nemzetiségi kérdés már csak vagonkérdés” – idézi **Sütő András** *Sárkány alszik veled* című interjúkötetében az egyik felelős moszkovita vezetőt. Erre

csattan Réka kiszólása: ily módon már akár az „anyja kínjába is elvonulhat az állam. Nincs már köze egymáshoz a kaput fāragó székelynek s a vonuló államnak. A kapu képe a megmaradást sugalmazza a vonuló, elvonuló, tovavonuló állammal szemben. A parādézó vonulás aktusa átfordul a mulandóság, az elmúlás gesztusába: a székelykapu örök, az állam tovatűnik. Mintha a Réka kívánság-kiszólása felgyorsítaná az elvonulást.

Eljegyzéskor, amikor Réka meggyónja Gábornak, hogy gyermeket hord a szíve alatt, aki nem Gábortól való, megérkezik Stég Antal, akár a rossz lelkiismeret (257). A távoli lódobajt Réka hallja meg először, és előre retteg az elkövetkezendőktől. Gábor már ezt a rettegést is felrója Rékának:

GÁBOR. Éles a hallásod, ha róla van szó. Mert nem is a füleddel, hanem a szíveddel hallod.

RÉKA. Oltzuk el a lámpát.

GÁBOR. Nem oltjuk.

RÉKA. Fegyver van nála. Mindkettőnket meglő! Bolond ember! (257).

Stég Antal már közeledtével is vizályt támaszt a szerelmesek között. Úgy jön, mint a rossz lelkiismeret, mely állandó félelemben, megfélemlítettségben tartja a bűn elkövetőit, árnyékot vet rájuk, majd rivaldafénybe helyezi az egymás múltját hánytorgató, megtisztulást, feloldozást kereső szerelmeseket. A szerzői utasításból nyerünk helyzetképet. *„Lónyérítés, majd betörött ablaküveg csörömpölése. A telehold lovas árnyékot vet a falra. [...] A törött ablakon át erős vadászlámpa fénye világítja meg mindkettejüket. Réka Gábort elhúzza a fényből, mely követi őket”* (258).

Stég Antal a megfélemlítést használja eszközüül. Kimerevíti és állandósítja ezt az állapotot: nincs gyónás általi feloldozás, s a bűnösség érzése, ahelyett, hogy feloldatna, állandósul, legalábbis egy életre szóló rossz érzést hagy az emberekben: a megfélemlítettséget, a megalázott ember rossz szájízét és rossz lelkiismeretét.

Stég Antal alaktalan: nincs emberi formája, nincs színre vihető alakja, mely a színpadon látható. Csak az árnyékát küldi el Rékához és Gáborhoz (258). Hogy véletlen félrelépés vagy megszenvedett szerelem volt-e, ami Rékát hozzá fűzte, nem derül ki. Ezért alakja a mindig, mindenütt fellépő, gyötrő lelkiismeretként értelmezhető. A lámpákat el kell oltani, ha közeledik (257) – ez életmentő gesztus, akár a bombatámadás előtti légiriadókor. A hangulat is, amelyet magával hoz, a pusztulás, a halálba kergető rossz lelkiismeret leheletétől terhes. Stég Antal fegyvert hord magával, talán ittas is („Ne ingereld, részeg lehet”, 258) – de mindenképpen kiszámíthatatlan. Pusztán hangulat kérdése, hogy megkíméli-e az útjába kerülő emberéletet. Réka jégmadara volt Gábornak – de Stég Antalnak is. Kettőjük titkát ismerve Stég Antal rátelepszik Gábor és Réka lelkére, s azok rossz lelkiismeretét kihasználva Isten haragját is maga mellett tudja. Hiába kérleli Réka: „Eredj, eredj innen, Stég Antal! Hagyj békén bennünket! Semmi közünk már egymáshoz. Nem vagyok már a te jégmadarad” (258) – ott marad mindörökké közöttük. Gábor kihívása („Gyere be, Stég Antal! Gyere, ha mersz!”, 258) sem érhet fel hozzá. Az alaktalan Stég Antalt nem lehet megtámadni, nem lehet leszámolni vele, Réka figyelmezteti Gábort: „Tömlöcbe kerülsz. Megver majd téged az árvák Istene” (258). Stég Antal viszont fölötte áll minden felelősségre vonásnak. Őrá semmilyen törvény nem érvényes. E hatalmasság, ezen ártó szellem s a vele szembeni tehetetlenség érzése úzi Gábort a Nagy Romlásba: „Sohasem fog elmenni. Soha” (259). Majd ismét, immár a halál peremén így vádaskodik és perlekedik: „Sohasem fog közülünk elmenni. Kitorve. soha, soha! Miért tetted ezt velem? Kirohan a házból, majd eltűnik a nagy Romlás felé vezető ösvényen” (260).

A második felvonásban ismét kísért Stég Antal. Ismét vizálykor jelenik meg, ezúttal Gábor és apja, Zetelaki Dániel vitájába avatkozik. Itt a Nagy Romással azonosítható, s a Nagy Romlás nevének említésére, mintegy megidézésre jelenik meg:

DÁNIEL. Felügyelőnk folytatólag a Nagy Romlás. Tégy, amit akarsz, fiam. Nem állhatok már utadba...

Lónyérítés, majd ablaküveg csörömpölése. Puska csöve mered rájuk.

Csönd.

Ne bomolj, Stég Antal! Jegyességedet az én fiam nem rontottam meg. Mert ő is áldozat és ő is kárvallott!” (285).

Stég Antal megjelenésekor puskacsővel töri be az ablakot, holott ő maga testetlen marad. Az emberekben a kiszolgáltatottság érzését ébreszti, mint valamely hatalom, mely bármikor érezteti jelenlétét. De a szerelem említésére s a felkínált békejobb előtt visszakozik a láthatatlan hatalom:

GÁBOR *odaáll a puska csöve elé.* Jól van, Stég Antal. Ha azt akarod, hogy mi ketten szót váltsunk: lőjél csak. Lőj, hogy mindkettőnket eltemessen végleg a Nagy Romlás. Ha megteszed, vedd úgy, hogy holtomban kérek bocsánatot tőled, aki úgy szeretted Rékát, ahogyan rajtad kívül csak én tudom szeretni. Ha a te szíved is csak egyszemélyes, tisztelni fogom az igazságodat, Stég Antal. Akkor menjünk ketten, harag nélkül a mindent békítő hó alá.

A láthatatlan Stég Antal a fegyvert visszahúzza. Lónyérítés, majd távolodó lódobaj, és csönd (286).

Sütő András fájdalma amiatt, hogy „elmennek mind a gyermekeink” (264), szintén a szorongatottság motívumaként értelmezhető, politikai vonatkozású gondolat. A magukra maradt öregek azt sem tudják, kit kárhoztassanak nyomorult állapotukért (264). Ily módon pöröl Csudalátó Dániel Bódival:

DÁNIEL. Elmennek mind a gyermekeink. Ereszd el a kezem. [...] azt sem tudom már, kire kell énnekem kést fogni e nyomorult állapotban. Rád-e vagy magamra (264).

A fájdalom, kifosztottság, tanácstalanság és reménytelenség érzése telepszik rá az öregekre gyermekeik miatt, akiket a diktatúra elmenni kényszerített. E reménytelenségen Isten jelenléte sem tapasztalható: nem küld már vigasztaló jeleket, sem csodákat. Csudalátó Dánielnek a kutyája hangjáért is magának kellett elmennie Zeteváraljára.

DÁNIEL. vigasztaló jeleket már az Isten sem küld.

BÓDI. A kutyádnak a hangját is visszaadta.

DÁNIEL. Azt sem ő csinálta. A kutyámnak a hangjáért én mentem Zeteváraljára (264).

A magukra hagyottság, pusztulásra ítéltség állapota ez:

DÁNIEL. A gyermekeinket is elviszi rendre az Omlás és a Tenger.

BÓDI. Hazajönnek egyszer.

DÁNIEL. Akik maradtunk: üres csigaházakká lettünk (264).

A félelem is helyet kap e képben: leginkább a fiatalokat gyötri. Réka a következőképpen írja le ezt az állapotot:

RÉKA. Kék szalag volt a kék hajamban, mégis játszott velem a félelem. Én is játszogattam vele, mint az ártatlan medveboccsal. De most kézhez vett egészen. Már azt sem tudom, mi történne velem, ha történne valami (268).

A szerelmi históriába nemigen illik bele a félelem, ez ismét politikai vonatkozás: félelem a bizonytalanság, kiszolgáltatottság miatt, félelem a jövőtől. Bódi hangsúlyozza ezt az állítást: „Nem élet az, amiben élünk. Hanem garázdálkodás” (268).

Bódi imában próbál szabadulni szorogatottságától: imádkozik a szétszóratás ellen, az összetartozásért. Imádsága számonkérő: számon kéri azt, amiért még a könyörgés lehetőségétől is megfosztattak (272), s amiért szívüket „nincs, akihez felemelni” (272). A Bódi fohásza mintegy hitvallás a megmaradásért, fájdalmas panasz a lelki-nyelvi megcsönkítottság miatt, **Sütő András**nak egész gondolkodását jellemzi, s ezen belül egész

írásművészetének mottója lehet: „Elviszed, Uram, rendre mind az élőket, és nagy haragodban megtetézed a büntetésünket. Nem lehetünk immár együtt a halottainkkal sem. Add vissza bár a halottainkat, Istenünk, és mi helyetted is feltámasztjuk őket a ragaszkodásunkkal. Mit teszel velünk, mit teszel? Az élőket messzire viszed, halottainkat ismeretlenségben tartod, hogy ezzel is növeld a mi magányunkat. Erdeidben meghagyod a fákat egymás mellett, és a csillagaidat sem szórod szerte, hogy ne láthassuk egymást. Mért éppen a mi gyermekeiket juttatod szélfúttá bogáncsok sorsára? Miért? És ha már így jársz el mivelünk, miért nem hagyod meg nekünk a kiáltás jogát legalább? A kiáltás hangján kellene szólunk az elveszettekhez, Te pedig a hallgatás parancsával sújtasz Bennünket. Fölibénk emelked a Nagy Romlás hótornyait, hogy alattok a suttogásunk is félelmet keltsem a szívünkben. Ne mondd nekünk, Uram, hogy Te is egyedül vagy, mégis be szépen hallgatsz. A te hatalmad, Uram, a hallgatás. Miért tévesztetted azt össze a mi kényszerűségünkkel? Szelídítsd meg, Istenünk a hótornyaiddat, és add vissza nekünk a kiáltás, a segélykiáltás jogát, hogy felemelt hangon szólhassunk a mi gyermekeinkhez! Vedd el tőlünk, Uram, a hallgatás kötelességét. A némaság maga is hangosabb és vidámabb nálunknál, a mi hegyeink között, ám annál sajogóbb idebent a szívben, amit nincs akihez fölemelni... Ámen” (272).

BEFEJEZÉS

Sütő András drámája – immár írói pályája csúcán túl – hű kifejezője mindannak a fájdalomnak, gondnak, melyet a totális diktatúra mért „másodrendű” állampolgáira, a nemzetiségekre, akik a nyolcvanas évek közepétől megkezdtek tömeges elvándorlásukat, menekülésüket szülőföldjükéről. Az elmenők sejtették, hogy fokozatos lélekpusztulás a sorsuk a hátramaradottak megsiratták őket. Nemzetiségi identitásuk megtartása érdekében viszont az egyetlen lehetséges útnak a menekülés látszott. Sütő András személyes átélője mindannak a nyomorúságnak, mely a hátramaradottak osztályrészéül jutott. Talán ezért érződik a leginkább ebben a drámában a személyes hang, a konfesszió hangja.

A dráma irodalmi értéke kétségbevonhatatlan, s noha jelentős témaváltást mutat a korábbi drámákhoz képest, ez szinte törvényszerű egy közösség sorsát felelősséggel vállaló író esetében. A politikum óhatatlanul átítatja a művet: a nemzetföltés gesztusaként – mintegy vészharangot -, szólaltatja meg a nemzetiségi értékek megmentése érdekében – annak képviseletében – néprajzi értékeinket: a népdalt, népnyelvet. E drámájában háttérbe szorulnak a biblikus motívumok, helyüket átveszik a néprajz elemei, amelyek nemzetmentő szerepűek, s egyben jajkiáltásként is értelmezhetők. drámáját elküldte Magyarországra megjelentetés végett, mintha ezzel a gesztusával is a kívülről jövő segítséget szorgalmazná: legalább az odafigyelés, felfigyelés erejéig.

A politikai vonatkozásokon túl viszont nagyra értékelhető a szerző azon gesztusa, hogy eltanulta egy számára teljesen új, nyelvileg izgalmas vidék, a sikaszoói székely nyelvjárás fordulatait, képi gondolkodását, s mindezen megszerzett tudást bemutatta olvasó- és nézőközönségének, szinte kérve-könyörögve nekik: kár lenne mindezt a pompázatos gazdagságot veszni hagyni még akkor is, ha Isten levette róluk a gondját. Isteni segítség nincs, a csodavárás gyermeteg mentalitássá sorvad.

A segítségkérés elmaradhatatlan a műből: ez egy kor kényszere, melynek lidércnyomása beszivárog az emberek életébe, s az alkotók műveibe. Segítségkérés nélkül az e korszakban született művek nem lennének hitelesek, legalábbis sokat veszítettek volna hitelükből.

Ha **Sütő András** drámáinak sorát követjük, megfigyelhető egy ív, melyen e művek elhelyezhetők: legelső színműve a *Mezítlábasszony*, melyet **Hajdú Zoltánnal** közösen írt, s melyet még az ötvenes években játszottak, még hozzá sikerrel, mivel a többi korabeli sematikus színműhöz képest színvonalas és élő volt. A hatvanas évek elején új „vidám játékokkal” jelentkezik. A *Fecskeszárnyú szemöldök* (1960) folytatása a *Szerelem, ne siess!* (1961), s e két egyfelvonásos cselekményét foglalja magába a *Tékozló szerelem* (1963). A *Pompás Gedeon* (1968) a fennálló társadalmi-gazdasági állapotok bírálata, és nagy újítása, hogy megszólal benne a biblikus hang. A *Vidám sirató egy bolyongó porszemért* pedig teljes egészében vallásos témájú: a szektás bizottsággá fajult vallásos magatartás karikatúrája e „vidám játék”.

Aztán a hallgatás – éres – szemléletváltás évei utána az *Anyám könnyű álmat ígér* című naplóregénye jelent meg, mely a drámák sorában azért említendő, mert *Félszárnyú asszonyok* címmel színművet írt belőle **Znorovszky Attila**; egész írásművészete szempontjából viszont a beérkezés, a saját hangra találás pillanatát ragadja meg e mű. Az ezt követő drámák: *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, *Csillag a máglyán*, *Káin és Ábel* az írói pálya csúcán állnak. Az egyetemes kultúrtörténeti témák, melyek **Sütő Andrást** nagyenyedi diákkora óta foglalkoztatják, hozzájárulnak ahhoz, hogy e színművei a nemzetközi elismerést is meghozzák szerzőjüknek. A *Szúzai menyegzőre* fokozottan jellemző az a tétel, hogy a történelmi dráma a legalkalmasabb műfaj a cenzúra kijátszására, hiszen mindaz, ami egy adott korban nyomasztó, aggasztó vagy elviselhetetlen, a történelem áruhájában még megállhatja helyét az irodalompolitika kritériumai szerinti megmérettetéskor, átrostáláskor. Hiszen a megírt téma rég letűnt korok sajátja, s a cenzor csupán azt kifogásolhatja, hogy a szerző miért

nem a „dicsőséges” jelen megéneklője, s elmaradt világnézetéért marasztalható „csak” el. Az *Álomkommandó* a „színház a színházban” drámatechnikai újítását is alkalmazza, ami azért meglepő, mert **Sütő András** hitvallásszerűen kitart a hagyományos drámaszerkesztési - és egyáltalán: írástechnikai - eljárások mellett. E technikai eljárásnak viszont már nincs álcázó, cenzorkijátszó szerepe, a mondanivaló túlon túl nyilvánvaló a kettős keret mellett is ahhoz, hogysen e dráma igényt tarthatna a megjelenésre, eljátszásra. Ez azonban felszabadító hatással van a szerzőre: az asztalfiók-sorsra-ítéltettség szomorúságába fanyar öröm vegyül, ugyanis nincs többé megjelenés, nincs többé cenzor, ám a szerző élhet a teljes alkotói szabadsággal. A felszabadított alkotói erő megtalálása feletti örömben az az öröm, hogy a szerző - fájdmára – pontosan annak az olvasóközönségnek nem mutathatja be műveét, amelynek azt legjobb tudása és tehetsége szerint írta: az erélyi magyarságának. A felszabadult alkotóerő, melyet nem nyírbál már a cenzúra, az *Advent*ben is megmutatkozik. E két utóbbi dráma – művészi értéküket tekintve – újabb, de mindenesetre más szintet képvisel az előzőekhez képest. (A szint magasságának felmérése nem e dolgozat tárgya, bár kétségkívül, hogy míg **Sütő András** drámatrilógiája a világirodalom szerves része, az ezt követő színművei magyar irodalmunk jeles darabjainkét kapnak méltó helyet.) S a - megjelenés, nem pedig megírása szempontjából – legfrissebb drámája, *Az ugató madár* (1993) szorosán csatlakozik ez utóbbi kettőhöz. Fogantatásuk ugyanazon jegyben történik: a nemzetföltés, a méltóságától megfosztott, pusztuló „sajátosság” miatti hármás jajkiáltás. Nemzetközi visszhangra majd akkor találnak e művek, ha a világ nemzetiségeinek sorsátmelyről világszerte annyi szó esik – egy magasabb összefüggésben látó olvasó- és nézőközönség fogja majd vizsgálni. S a „sajátosság” ekkor elnyeri majd világszerte az őt megillető „méltó” helyet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ablonczy László, Advent a Hargitán. Tisztúj, 1985/12.
- Ady Endre összes verse I-II. Bp., 1989.
- Almási Miklós, Advent a Hargitán. Népszabadság. 1986/1. 17, 7.
- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp., 1970-1984.
- Andersen, Hans Christian, Mesék. Bukarest, 1969.
- Arany János összes költeménye I-III. Bp., 1958.
- Barta András, Advent a Hargitán. Magyar Nemzet. 1986/1., 11, 9
- Berkes Erzsébet, Advent a Hargitán. Kritika. 1986/4. 27-28.
- Bibó István, A számok jelentése és a gondolkodás alapformáinak története. Bp., 1989.
- Cs. Nagy Ibolya, Advent a Hargitán. Film, színház, muzsika. 1986/2. 4-5.
- Csúry Bálint, Szamosháti Szótár I-II. Bp., 1935-1936.
- Czuczor Gergely; Fogarasi János, A magyar nyelv szótára I-IV. Pest, 1862-1874.
- Erdélyi Zsuzsanna, Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához. Ethnographia. 1961.
- Énekeskönyv a királyhágómelléki református egyházkerület által kötelező használatra megállapított kiadás. Nagyvárad, 1992.
- Énekeskönyv magyar reformátusok használatára, Bp., 1980.
- Éneklő egyház. Római katolikus énekeskönyv. Bp., 1985.
- Farkas András, Az sidó és magyar nemzetről. Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Reneszánsz kor. Bp., 1990.
- Földes Anna, Advent a Hargitán. Nők Lapja. 1986/4., 27-28.
- Gálffy Mózes, Székelyföldi tájszók. Bp., 1987.
- Gálffy Mózes; Márton Gyula, Székely nyelv földrajzi Szótár. Bp., 1987.
- Görömbei András, Sütő András. Bp., 1986.

- Haag, Herbert, Bibliai lexikon. Bp., 1989.
- Halász Előd, Német-magyar szótár I-II. Bp., 1988.
- Hegedűs Attila, Kisnémedi szótár. Bp., 1992.
- Herman Ottó, A madarak hasznáról és káráról. Bp., 1960.
- Hoffmann, E.; Krayner, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Berlin-Leipzig, 1935-1936.
- Hoppál Mihály, Mitológiai enciklopédia. Bp., 1988.
- Imre Samu, Mai magyar nyelvjárások rendszere. Bp., 1971.
- Kálmán Béla, Nyelvjárásaink. Bp., 1966.
- Kiss Géza; Keresztes Kálmán, Ormánysági Szótár. Bp., 1952.
- Lanteri, Laura, 8 aranyrács. Bp., 1993.
- Magyar Tájszótár, Buda, 1838.
- Markó Imre Lehel, Kiskanizsai szótár. Bp., 1989.
- Nagy Géza, Bodrogi szótár. Pácin, 1992.
- Nemes Zoltánné; Gálffy Mózes; Márton Gyula, Torjai Szójegyzék. Sepsiszentgyörgy, 1974.
- Opálény Mihály; Balázs Károly, Újszövetségi szövegmutató szótár. (Konkordancia.) Bp., 1987.
- Penavin Olga, Szlavóniai (Kórógyi) szótár I-III. Újvidék-Budapest, 1968-1992.
- Petőfi Sándor összes költeményei I-II., Bp., 1960.
- Református egyházi énekeskönyv a kolozsvári református egyházkerület használatára. Kolozsvár, 1965.
- Sütő András, Advent a Hargitán. Három játék. Bp., 1987.
- Sütő András, A lőtt lábú madár nyomában. Bukarest, 1990.
- Sütő András, Anyám könnyű álmot ígér. Bukarest, 1978.
- Sütő András, Az ugató madár. Tiszatáj. 1993/11.

Sütő András, Az ugató madár. Budapesti Nemzeti Színház szövegkönyve. 1993.

Sütő András, Engedjétek hozzám jönni a szavakat.

Sütő András, Fecskeszárnyú szemöldök. Bukarest, 1960.

Sütő András, Kalandozások Ihajcsuhajdiában. Mesejáték. Bp., 1986.

Sütő András, Sárkány alszik veled. Beszélgetések könyve. Bp., 1991.

Sütő András, Sikaszói fenyőforgácsok, Bp., 1987.

Sütő András, Szerelem, ne siess! Bukarest, 1961.

Sütő András, Színművek. Bp., 1989.

Sütő András, Színművek, Bp., 1992.

Sütő András, Tékozló szerelem, Bukarest, 1963.

Szabó T. Attila, Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I-IV, Bukarest, 1976-1984. V-VI.

Szent Biblia. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Bp., 1980.

Szilágyi István, Kő hull apadó kútba. Bukarest, 1987.

Szinnyei József, Magyar Tájszótár I-II., Bp., 1893-1901.

Tamási Áron Összes novellái I-II. Bp., 1979.

The Oxford Dictionary of the Christian Church. London, 1957.

Tóth Imre, Ipoly menti palóc tájszótár. Bp., 1987.

Új Magyar Tájszótár I-III. Bp., 1979-1992.

Várkonyi Imre, Büssüi szótár, Bp., 1988.

Virágh Sándor, Bibliai fogalmi szókönyv. Bp., 1949.

Vörösmarty Mihály Összes költeményei. Bp., 1972.

Yrjö, Wichmann, Wörterbuch des... Csángódialektes. Helsinki, 1936.